

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

FIZIOLOGIYA VA HAYOT FAOLIYAT XAVFSIZLIGI KAFEDRASI

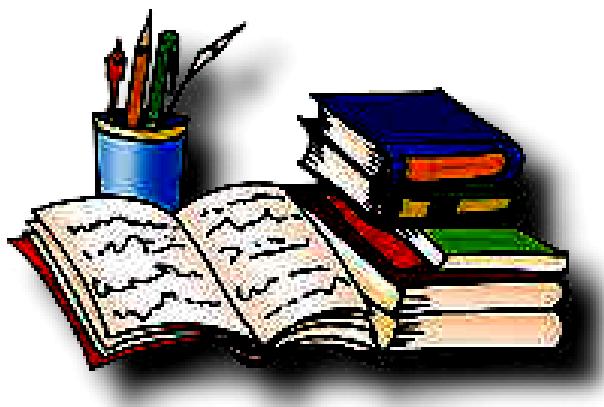
O. N. Imomov

HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI

FANIDAN

M A' RUZALAR T O' PLAMI

(IKKINCHI QISM)

Namangan – 2014 yil

Maruzalar to'plami O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lif vazirligining 2012 yil 26 dekabrdagi 507 sonli buyrig'i bilan tasdiqlangan namunaviy fan dasturi va turli yo'naliish bakalavriat bosqichi o'quv rejalarini asosida ishlab chiqildi.

Ma'ruza matni NamDU Fiziologiya va hayot faoliyat xavfsizligi kafedrasining 2014 yil 27 avgustdagi 1 – sonli yig'ilishida muhokama qilingan va tasdiqlangan.

Tuzuvchi:

**Fiziologiya va hayot faoliyat xavfsizligi
kafedrasi o'qituvchisi, O. Imomov**

Taqrizchi:

**Fiziologiya va hayot faoliyat xavfsizligi
dotsenti b.f.n. A.N.Aripov**

1 – mavzu. Inson mehnat faoliyatining fiziologik-gigienik asoslari. Inson mehnat faoliyatiga ta'sir etuvchi salbiy omillar, ularning turlari, mohiyati va himoyalanish usullari.

Mashg'ulot rejasi:

1. Sog'lom turmush tarzi.
2. Turmush tarzining kasallik profilaktikasi bilan aloqasi.
3. Harakat faolligini inson sog'ligi va faoliyatiga ta'siri.
4. Faoliyat shakllari va ko'rinishlari.
5. Har hil shakldagi faoliyatda energiya sarfi.
6. Mehnat faoliyatini og'irligi va kuchlanganligini baholash

1. Sog'lom turmush tarzi

Sog'lom turmush tarzi - bu avvalo qarilikkacha bo`lgan uzoq yillargacha har bir kishini sog'lagini mustahkamlovchi va ta`minlovchi turmush tarzining kechishidir. Insonni sog'lom turmush tarzini kechirishini bosh ko`rsatkichi - bu avvalo uning fizik rivojlanish holati va unga bog'liq o`zini umumiy his etishi, kayfiyati, shahsiy hayotidagi, o`qishidagi, ishidagi muvaffaqiyatlari yoki muvaffaqiyatsizliklaridir. Sog'lom turmush tarzini kechirish insonni holatidagi quyidagi normalarni o`z ichiga oladi:

- 1) Doimiy va ongli ravishda o`z sog'ligi haqidada qayg'urish;
- 2) Sog'lik haqida qayg'urish oqilona, mushohadali tashkil etilishi organizmga zarar etkazmasligi, ortiqcha charchashga olib kelmasligi zarur (masalan, chiniqishda yoki davolovchi ochiqish va shunga o`hshashda);
- 3) Insoniyat tarihi shuni ko`rsatadiki, yalqovlik va sog'lik bir-biriga mutloqa mos bo`lmagan narsa hisoblanadi; Har bir inson har kuni o`z sog'ligi holatiga e'tibor ko`rsatishga o`zini majburlashi zarur;
- 4) Sog'likka gipodinamiya (kam harakatli turmush tarzi), alkogol, narkotik moddalarga ruju qo`yish, sigaret chekish, noto`g`ri ovqatlanish (ortiqcha ovqatlanish achchik, sho`r yoki yog`li taomlarni tez-tez iste`mol qilish va boshqalar) kabi omillar zarar keltiradi, dam olishni bilmaslik (uzluksiz, uzoq vaqtli va tanaffussiz dam) sog'lik uchun zararlidir. SHu bilan birga har narsaga havfsirash, qo`rqish, doimiy norozilik kayfiyati, hohishlar o`rtasidagi qarama-qarshilik, doimiy nolish, qanoatlanmaslik hissi, o`z zahrini sochishlik kayfiyati, yomonlik qilish kayfiyati, hasad va shu kabilar sog'lik uchun o`ta zararlidir.

Sog'lom turmush tarzini kechirishga sezilarli ta'sir etadigan, sog'likni zarur daraja ta'minlaydigan quyidagi omillar yordam beradi:

- 1) Mehnatsevarlik bilan birga yahshilanishga ishonch;
- 2) Hajviya va hazillarga moyillik;
- 3) Har bir holatga tez moslasha olish;
- 4) Yahshilikni uzoq vaqt esdan chiqarmaslik va yomon narsalarni tez unutish qobiliyati;
- 5) Engil (yoqimli) charchashga toza havoda doimiy jismoniy mehnat bilan shug'ullanish;
- 6) Hursandchilik-sog'likning eng yahshi do`sti, har soniyada, har soatda, kun davomida yahshi kayfiyatda bo`lishni o`rganish lozim;
- 7) Hayot va uning hursandchiliklarini mazmuni haqidagi insonning aqliy tafakkuri, maqsad sari intilish bilan ishonch birligi har bir kishini bosh tayanchi ekanligini anglash.

Inson unda bitta sog'lik mavjudligini, kasallik esa sanoqsiz, juda ko`p ekanligini har doim esda saqlashi va shu sababli ko`p sonli kasalliklar bilan kurashgandan ko`ra sog'likni asrash, avaylash osonligini unutmasligi kerak. Bundan shunday hulosa chiqarish kerakki, sog'lom turmush tarzini yo`lga qo`yish, ko`pgina kasalliklardan butunlay qutulishga yoki ularga qarshi muvaffaqiyatli kurashishga yordam beradi. Boshqa hulosa shundayki, sog'lom turmush tarziga rioya qilmaslik odatda inson organizmini har hil kasalliklarga nisbatan qarshiligin kuchsizlanishiga, ko`p hollarda esa immunitetni (organizmni himoya funktsiyasi) kuchsizlanishiga olib keladi. Sog'lom turmush tarzi jamiyatning har bir a`zosini ikki yo`nalish bo'yicha harakatini yo`lga qo`yishda amalga oshadi.

O'z sog'ligini yahshilash va shakllantirish bo'yicha ishni gigienik qoidalarga rioya qilishdan boshlash, chiniqish, jismoniy madaniyat bilan shug'ullanish, yo'qotilgan energiya va ovqatlanishni doimiy muvozanatiga erishish va shu kabilar;

Sog'likni emirilishiga ko'maklashuvchi zararli odat omillari ta'siridan qutilish. Bu zararli odatlarga chekish, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish, norkotik va toksik moddalar qabul qilishlar kiradi. Sog'lom turmush tarzining muhim elementlaridan biri shahsiy gigiena hisoblanadi. «SHahsiy gigiena» ning o'zi keng tushuncha bo'lib, u sog'likni asrashga qaratilgan ko'p sonli gigienik qoidalarni, normalarni talab etadi va ular mehnatsevarlik, uzoq yillik faollik, yuqumli va yuqumsiz kasalliklarni oldini olish bo'yicha ishlar hisoblanadi. SHahsiy gigiena o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- 1) Terini parvarishlash;
- 2) Tishlarni parvarishlash, sog'likni parvarishlash;
- 3) Ust kiyim, bosh va oyoq kiyimlari gigienasi.

SHahsiy gigiena o'z navbatida ijtimoiy, qolaversa butun jamiyat gigienasi uchun katta ahamiyatga ega. Ommaviy ahborot vositalarida so'nggi yillarda shahsiy gigienaga katta e'tibor berilmokda. Bozor iqtisodiyoti islohotlari mamlakatimizda sog'lom turmush tarziga rioya qilish alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ko'pgina kasalliklardan davolanish juda qimmat turadi. Sog'lom turmush tarzini olib borish nafaqat jismoniy sog'likni asrashga e'tibor qaratishni balki, fizik sog'likka ta'sir etadigan ruhiy-hissiy sog'lik haqida ham doimiy qayg'urishni talab etadi. Ruhiy kasalliklarni (ayniqsa surunkali ruhiy kasalliklarni) har hil jismoniy kasalliklarga olib kelishi hammaga ma'lum.

2.Turmush tarzining kasallik profilaktikasi bilan aloqasi

Butunjahon sog'likni saqlash tashkilotining aniqlashi bo'yicha inson sog'ligining umummiy holati uning fizik, ruhiy va ijtimoy holati darajasi bilan belgilanadi. Ko'p sonli tadqiqotlar natijasi mamlakat aholisining sog'ligi har bir insoning o'ziga 50%, inson irsiyatiga 20%, atrof-muhit ta'siriga 20% va sog'likni saqlash bo'yicha ishlarga 10% bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Demak talab darajasida sog'likni saqlash ko'p jihatdan har bir insonning o'ziga, harakteriga va turmush tarziga bog'liq ekan. Ko'p asrlik tajriba turmush tarzi kasallik kelishini sekinlashtirishini yoki tezlashtirishini ko'rsatadi. SHu bilan birga ma'lum tabiiy holatda insonning biologik soatlari faoliyati ham o'z manziliga etishi ham shubhasiz. Bundan tashqari inson sog'ligi zahirasi birinchi navbatta shu insonning o'ziga bog'liq va ikkinchidan aniq bir insoniyat jamiyatining (mamlakatning davlatning) rivojlanish darajasiga ham bog'liq. Tez-tez qaytariladigan, og'ir va uzoq vaqt davom etadigan kasalliklar insonni biologik soati yurishini tezlatishga olib keladi. Inkor qilib bo'lmaydigan tibbiy statistika shuni ko'rsatadiki, 30 yoshda ham yosh bo'lmasligi, sog'lom odam esa o'zining 50-60 yoshida ham yoshday bo'lishi mumkin. Ko'p kasalliklar jumladan ruhiy tushkunlik ta'siri ostida yuzaga keladigan kasalliklar ta'sirida insonlarning erta qarishi yoki vafot etishi ma'lum. Bunday salbiy holatlar tasodif emas, o'z sog'ligi holatini bilmaslik, unga e'tiborsizlik va oddiy elementar ehtiyyotsizlik ham sabab bo'lishi mumkin. Inson ko'p holda kasallikni ehtiyyotsizlik, ba'zan eng oddiy bilimlarni etishmasligi, hamda o'z sog'ligiga mutloqa e'tiborsiz munosabati oqibatida orttiradi. SHifokor tadqiqotchilarining qayd qilishicha insonlardagi ko'pchilik kasalliklar vijdonga, poklikka, g'ururga qarshi harakatlar, oddiy nomardlik, yolg'ondan iborat turmush,adolatsiz ishlarda faol ishtirot etish bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqadordir.

Qadimgi shifokorlarning qayd etishiga kasallik ko'pincha kam harakatli, g'azabdor, hasadguy, tushkun insonlarda hosil bo'ladi. Huddi shunday tadqiqotlarning guvohlik berishicha har hil turdag'i kasalliklarga o'ziga katta javobgarliklarni olishga moyil, faol odamlar, burchga yuqori masuliyat sezgisi ega bo'lgan, ko'p va yuqori yuklamada ishlovchi kishilar, o'ziga nisbatan talabchan, atrofdagilarni unga bergen baholarini (ayniqsa salbiy) og'riqli qabul qiluvchi va ma'lum holda kansitilgan sezgiga ega bo'lgan insonlar chalinar ekan. Sog'lom turmush tarzi va unga amal qilish sog'likni, uzoq yashashni kafolati ekanligi inkor etib bo'lmaydigan faktdir. Turmush tarzi insonning hayoti davomida qayd etilgan bir necha odatlar jamlamasidir. Har bir individni turmush

tarzi oila va umumiy halqning an`analari asosida yaratilgan. Kavkaz, Himolay, Yaponiya ayol va erkaklarning uzoq umr ko`rishi bilan ajralib turishi ham kutilmagan holat emas. Uzoq umr ko`rgan insonlar hayotini o`rganish uzoq umr ko`rishning asosiy sabablari jismoniy va aqliy yuklamalarni normada bo`lishi, talab darajasida dam olish, chiniqish va zararli odatlardan (spirtli ichimliklar, narkotik moddalar va boshq.) o`zni tiyish ekanligini ko`rsatdi. Tibbiyot hodimlarining olib borgan ko`p yillik tadqiqotlari natijasida har kuni uzum vinosini iste`mol qiluvchi 10 kishidan 5 tasida uzlusiz sariq kasalligi, ikkitasida jigar tsirrozi aniqlangan. SHu bilan birgalikda tadqiqot olib borilgan kishilardan zararli odatga ega bo`lmaganlarida organizmni yashartiruvchi tabiiy vositalar chiniqish va davriy (hech bo`lmaganda bir kunga) ochiqishligi ma`lum bo`lgan. Bunday tashqari uzoq umr ko`rvuchi insonlarda olib borilgan tadqiqotlar kunlik iste`mol qilinadigan ovqatlar tarkibida sho`rtak sut, pishloq vegetirian ovqatlar (tarkibida genetik apparatni qarish jarayonini sekinlashtiruvchi A, S, E, R vitaminlar mavjud bo`lgan meva va sabzavotlar, ko`kat) iste`mol qilish ham foydali ekanligini ko`rsatdi. Uzoq umr ko`rvuchi insonlarning kunlik iste`molida o`tli (myata, dushitsa, tarhun va boshqa) choylarni mayjudligi ham qiziqarli holdir. Tibbiy statistika chekuvchilarni onkologik kasalliklariga ko`proq chalinishini ko`rsatadi. Tadqiqot natijasida kuniga bir yarim pachka sigaret chekadigan kishilar bir yil davomida 300 marta rentgen ko`krak qafasi tekshiruvdan o`tgan kishi olgan ionlovchi radiatsiyaga teng bo`lgan nurni olar ekan. Sigaretning tutunida ma`lum bosqichda o`pka rakiga olib keluvchi poloniy-210, strontsiy-90, radiy-226, qo`rg`oshin-210 va kaliy-40 radioaktiv moddalarning mavjudligi aniqlangan.

3. Harakat faolligini inson sog`ligi va faoliyatiga ta`siri

Zamonaviy dunyoda maishiy tehnikani rivojlanishi, har hil korhonalarda ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirilishi, mehanizatsiyalashtirilishi, komp`yuterlashtirilishi, jamoat va shahsiy transportidan keng foydalanish ko`pchilik odamlarda kam harakatli turmush tarzini oshishiga sabab bo`lib, insonning harakatlanish faolligini kamaytiradi. Kam harakatli turmush tarzi harakat faolligini kamayishi yoki gipokineziya hisoblanadi. Maktab yoshidagi gipokineziya bolani kundalik mehnat va dam olish tartibini ratsional tashkil etilmaganligi, kunlik topshiriqlarni ortiqchaligi bilan bog`liq va buning natijasida bolani sayr qilishga kam vaqt qoladi. Gipokineziya talabalar muhitiga ham harakterli holatdir. Qator hollarda gipokineziyani bir joyda yotishni talab qiladigan kasalliklar ham keltirib chiqaradi. Bunday sharoitda organizmdagi barcha muskullarda yuklama kamayadi. Tehnik taraqqiyot bir tomondan hayotni bir muncha engillashtirsada ikkinchi tomondan organizmga etarlicha zarar ham etkazadi. U mo`shaklarni och qolishiga sharoit yaratadi, atrof-muhitni zararli ta`siriga organizm qarshiligini pasayishini tezlatadi. YOsh o`tshi bilan bu holat chuqurlashib boradi va inson organizmini emiradi. Ko`pgina davlatlarning olimlari olib borgan tadqiqotlar natijasida harakatlanish faolligining etarli bo`lmasligi yurak-qon tomirlari kasalligini paydo bo`lishida asosiy omil bo`ladi. Ko`pgina mamlakatlarning olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar kam harakat qiladigan 40 yoshdan oshgan odamlarni gipertonik va ateroskleroz kasalliklariga chalinishi 2 baravar ko`p bo`lishini ko`rsatadi. Statistik ma`lumotlar shuni ko`rsatadi, 80 % aholi jismoniy yuklama etarli bo`lmagan turmush tarzini kechiradi.

Zamonaviy dunyoda bu salbiy holatga qarshi samarali kurashishi vositasi istalgan jismoniy mashq turi bilan sistematik shug`ullanish, toza havoda hech qanday mahsus sharoit talab etmaydigan yugurish va yurish hisoblanadi.

YUrishda insonning 50 dan ortiq muskullarini ishga tushishi tadqiqotlar orqali aniqlangan. SHu bilan birga yurish bilan doimiy shug`ullanish yurak-qon tomirlari, nafas olish sistemasini mashq qildirib, ularga yahshi ta`sir etadi, organizmda modda almashinuvini yahshilaydi, semirishni oldini oladi. Bundan tashqari yurish davomiyligini asta-sekin oshirib borish yurakda qon aylanishini yahshilanishiga yordam beradi. YUrish vaqtida oyoq harakati nasos mehanizmiga o`hshab ishlaydi va nafaqat oyoqda balki, butun organizmda qon aylanishini yahshilanishiga olib keladi. Faoliyat davrida harakatni etarli bo`lmasligi bilan bog`liq holda muskullarni faoliyatini etarli bo`lmasligi organizm holatiga birdan ta`sir etadi. Gipokineziya va gipodinamiyalarning havfliligi uchun kasallarga ham uzoq vaqt krovatda harakatsiz yotishga ruhsat berilmaydi. Harakat faolligini

etarli bo`lmasligi yurak-qon tomir va asab sistemalarining kompensator qobiliyatiga birinchi o`rinda salbiy ta`sir etadi. Ish joyida kun bo`yi oyoqda tik turib ishlovchilarda harakat faolsizligi kuzatiladi. Stanok oldida kun bo`yi bir holatda ishlash oyoqda qon aylanishini yomonlashtiradi va bu vena qon tomirini kengayishi va teri ostidan ko`karib qolishi bilan amalga oshadi. Doimiy oyoqda tik turib ishlashda vaqt soati kelib mushaklar qayishqoqligi yo`qotilib, to`qimalar harakatlanuvchanligini kamaytiradi. Turib ishlashdan o`tirib ishslash organizmga ancha engillik tug`diradi. Bunda tayanch maydoni oshadi, oyoq muskullariga statik yuk tushmaydi, yurak-qon tomirlari sistemasi ishini engillashtiradi. Ammo o`tirib ishslashda harakat faolligining kamayganligi bois ma`lum darajada organizmda gipokineziya va gipodinamiya kuzatilishi tufayli o`zining salbiy tomonlariga ham egadir.

Gipodinamiya va gipokineziyaga qarshi kurashning eng yahshi vositalari jismoniy mashq yoki jismoniy tarbiya bilan kompleks shug`ullanish hisoblanadi.

4. Faoliyat shakllari va ko`rinishlari

Har bir insonning va butun jamiyatning mehnat faoliyati quyidagi ikki asosiy turga bo`linadi: jismoniy va aqliy. Har qanday faoliyat ma`lum bir ijtimoiy, ruhiy jarayonni nazarda tutadi. Hammaga ma`lumki, inson faoliyati natijasida har doim biror moddiy narsaga erishiladi. Zero moddiy narsa natijasida faoliyatning doirasi doimiy kengayib, murakkabligi ortib boradi. Insonni bir vaqtda faoliyati bilan ehtiyoji ham rivojlanib boradi.

Inson faoliyati - bu har doim hayot uni oldiga qo`yilayotgan muammolarni hal etilishidir. U bu muammolarni aqliy va jismoniy faoliyati natijasida echadi. Umuman olganda inson faoliyatini aqliy va jismoniy faoliyatlarga bo`lish ko`p jihatdan shartli hisoblanadi. Aqliy faoliyat markaziy asab sistemasiga sezilarli darajada yuklanish beradi va mehnatni kuchlanganligi sifatida harakterlanadi. Jismoniy faoliyat insonni mushaklariga, skelet mushaklariga, yurak-qon tomir sistemalariga va boshqa fiziologik sistemalariga yuklanish beradi.

Zamonaviy hayot ishlab chiqarishda jismoniy faoliyatga nisbatan aqliy faoliyat ulushini oshib borishini harakterlaydi. Bunday holatlar aqliy mehnat bilan shug`ullanuvchi odamlarda yog` bosish, qon tomir kasalliklari, umurtqa, oshqozon-ichak va boshqa kasallikkarni paydo bo`lishiga olib keladi.

Zamonaviy ishlab chiqarishda kasblar to`rt guruhga bo`linadi: jismoniy, mehanizatsiyalashgan, avtomatlashgan va aqliy mehnat. O`z navbatida ohirgi ikkitasini ulushi doimiy o`sayotgan bo`lsa, birinchi ikkitasini esa doimiy kamaymoqda. Mos ravishda ishlab chiqarish yoki hizmat ko`rsatish sohasi kengaymoqda. Ammo insonni yuqori mehnat unumdorligini taminlash uchun aqliy va jismoniy faoliyatini ma`lum darajada birgalikda olib borish zarur. SHu maqsadda har hil trenajerlar, aerobika mashg`uloti, jismoniy tarbiya, yugurish, sportcha yurishlardan foydalanish zarur.

Mehnat gigienistlari va fiziologlarining qayd qilishicha inson o`zining har qanday faoliyatida uning organizmini bioritmi mehnat va dam olish rejimlari bilan mos kelsa u eng yuqori samaradorlikka erishishi mumkin.

Aqliy mehnat bilan shug`ullanadigan odamlarni bioritmini tadqiqotini ko`rsatishiga ularning mehnat samaradorligi ertalab yahshilanib, yarim tunda o`zining eng yuqori darajasiga etadi, so`ngra esa asta-sekin yomonlashib boradi.

5. Har hil shakldagi faoliyatda energiya sarfi

Ko`p sonli olimlarning tadqiqotlari shuni ko`rsatadiki, inson ishslash jarayonida ma`lum energiyani sarflaydi va uning miqdori faoliyat shakliga bog`liq bo`ladi. Sarflanadigan energiyaga turli kasb va undagi qo`l mehnatini solishtirma og`irligi ko`proq ta`sir qiladi. Aqliy mehnat bilan shug`ullanadiganlarda jismoniy mehnat bilan shug`ullanadiganlarga nisbatan 2 baravar ko`p energiya sarf qilinishi tadqiqotlar natijasida aniqlangan. Olimlar energiya sarfini 2 turga bo`ladi:

- 1) Rostlanmaydigan.
- 2) Rostlanadigan.

Rostlanmaydigan yoki inson ihtiyyoriga bo`ysunmaydigan energiya sarflari birinchi o`rinda insonning barcha organlarini, faoliyatini ta`minlovchi asosiy moddalar almanishuvi bilan bog`liq. O`rtacha statik inson uchun asosiy moddalar almashinuvini shartli o`lchov birligi qilib 1 kg og`irlik uchun soatiga 1 kkal qabul qilinadi. O`rta yoshdagi 70 kg og`irlikdagi erkak kishi asosiy moddalar almashinuviga sarflanadigan energiya sarfi organizm holatiga va tashqi muhit holatiga bog`liq holda o`zgarib turadi. Kasallanganda, tushkunliklarda asosiy modda almashinuvni faollashadi va shunga mos ravishda energiya sarfi ham oshadi. Inson ihtiyyori bilan sarflanadigan energiya sarfi ovqatni o`zlashtirishi jarayoni bilan bog`liq bo`lib, bunda bir kunda energiyaning umumiy sarfi 10-15 % ga ortadi. Bu holatda oqsilning asosiy modda almanishuvi eng ko`p faollashadi (30-40%), yog`lar kamroq (4-14 %) va uglevodlar yanada kamroq (4-7 %) asosiy moddalar almashinuvni yuz beradi. Rostlanadigan energiya sarflari kasbiy ishlari, uy ishlari, har hil qiziqishlar, jismoniy tarbiya va boshqa jismoniy mehnatlar bilan bog`liq bo`lib ularni hajmini inson ongli ravishda rostlashi mumkin.

Insonning jismoniy yuklanmaganligi qancha yuqori bo`lsa, energiya sarfi shuncha yuqori bo`ladi va shunga ko`p ovqatlanish kerak bo`ladi. Fan tehnika taraqqiyoti ohirgi yillarda jismoniy mehnat hajmini nafaqt sanoat ishlab chiqarishda, ishlab chiqarish sferasida balki, uy ho`jaligida ham sezilarli darajada qisqarishi imkonini yaratdi. Tadqiqotlar natijasida 18 yoshdan 59 yoshgacha bo`lgan sog`lom hotin-qizlardagi energiya sarfi ularning mehnati intensivligiga bog`liq bo`lib, ko`proq aqliy mehnat bilan shug`ullanadigan ishchilar ish kuni davomida 2300-2600 kkal, engil jismoniy mehnat bilan band bo`lganlar 2650-2750 kkal, o`rtacha og`irlikdagi ishlarda ishlovchilar 2750-2850 kkal, og`ir jismoniy mehnat bilan shug`ullanadigan ishchilar 2900-3200 kkal energiya sarflashi aniqlangan.

18 yoshdan 59 yoshgacha bo`lgan erkaklarda esa ish kuni davomida energiya sarfi quyidagini tashkil etadi: aqliy mehnat bilan shug`ullanadigan ishchilar 2600-2850 kkal, engil jismoniy mehnatda 2850-3050 kkal, o`rtacha og`irlikdagi ishda 2950-3250 kkal, og`ir jismoniy mehnatda 3450-3750 kkal, o`ta og`ir jismoniy mehnatda esa 3950-4350 kkal. Sarflangan energiyani qoplovchi kalloriyadagi ovqatni organizm uchun iste`mol qilish zarur bo`ladi. Agar ovqatni kalloriyasi organizm energiya sarfini qoplama salbiy energiya balansi sodir bo`ladi.

Hozirgi vaqtida energiya va oqsillarni etishmasligi energetik balans deb hisoblanadi. Buning natijasida esa og`ir kasalliklar kelib chiqishi mumkin. Ijobiy energetik balansni havfsizligi ham kam emas. Ijobiy balansa insonni ovqatlanishdan olgan energiyasi uning yo`qotgan energiyasidan ortiq bo`ladi. Bunday holat ortiqcha ovqatlanishdan o`ta kalloriyali taomlarni iste`mol qilish natijasida sodir bo`lib og`irlikni oshishiga, ichki organizmni yog` bosishiga va boshqa kasalliklarni, jumladan yurak-qon tomiri kasalliklarini kelib chiqishiga sabab bo`ladi.

6. Mehnat faoliyatini og`irligi va kuchlanganligini baholash

Ma`lumki jismoniy mehnat qo`llaniladigan mehnat faoliyati ko`proq sanoat va qishloq ho`jalik korhonalariga aloqador bo`lib, ayniqsa mehnat jarayonlarida kam mehanizatsiyalashgan, kam avtomatlashtirilganlarga taalluqlidir. Jismoniy mehnat qo`llaniladigan mehnat faoliyatlarini baholashning quyidagi ko`rinishlari mavjud:

1) engil jismoniy mehnat (og`ir yuk ko`tarmaydigan) ishchilarni 2000 dan 2500 kkal gacha energiya sarflashini harakterlaydi (oziq-ovqat, engil sanoat, iqtisodning elektronika sohalaridagi konveyer tarmoqlaridagi ishlari);

2) 25 kg gacha yuk ko`tarish bilan davom etadigan va 2500 dan 3000 kkal gacha energiya sarflanadigan o`rtacha og`irlikdagi jismoniy mehnat (kichik og`irlikdagi va kichik o`lchamdagagi elektrotehnik, mashinasozlik detallari chiqariladigan metalllarga ishlov berish ishlab chiqarishi);

3) har zamonda 25 kg dan ortiq yukni ko`tarishiga to`g`ri keladigan, bir qator zararlar mavjud bo`lgan og`ir jismoniy mehnat (shovqin, titrashlar, changlar, himiyaviy va toksik moddalar, ishchi zonadagi havoning yuqori nisbiy namligi, yuqori harorat va shu kabilari);

4) Ishchi kun davomida ko`p bora 15 kg dan ortiq yukni ko`tarishga to`g`ri keladigan va ishchi organizmidan 6000 kkal va undan ortiq energiya sarf bo`lishiga olib keladigan juda og`ir jismoniy mehnat.

Qator ishlab chiqarish zararlarini ajralishi bilan bog`liq bo`lgan, jismoniy mehnatda yuqorida qayd qilingan murakkabliklarni keltirib chiqaradigan korhonalar: qurilish materiallari ishlab chiqaradigan; metallarga ishlov berish; metallurgiya; transport mashinasozligi; har hil uskunalarni katta bo`laklarini yig`adigan mehanik tsehlarda-temirchilik, presslash tsehlari va boshqalar misol bo`ladi.

Adabiyotlar (3, 8)

Tayanch so`zlar: jismoniy faoliyat, aqliy faoliyat, bioritm, rostlanmaydigan energiya, rostlanuvchi energiya, energiya sarfi, modda almashinuvi, sog`lom turmush tarzi, chiniqish, gipodinamiya, alkogol, narkotik, gigiena, shahsiy gigiena, ochiqish

Nazorat savollari

1. Inson faoliyati nima?
2. Faoliyat amalga oshirilishi bo`yicha qanday turlarga bo`linadi?
3. Hozirgi vaqtida ishlab chiqarishda kaysi faoliyat ulushi ortib bormoqda, izohlang.
4. Moddalar almashinuvining shartli o`lchov birligi nima?
5. Qanday holatda moddalar almashinuvi faollashadi va bu nimalarga sabab bo`ladi?
6. energiya sarfi necha turga bo`linadi?
7. energetik balans nima?
8. Salbiy va ijobiy energetik balanslarga ta`rif bering.
9. Jismoniy zo`riqish bilan energiya sarfi orasida qanday bog`liqlik mavjud?
10. Inson faoliyatining rivojlanishiga ta`sir qiluvchi omil nima?
11. Sog`lom turmush tarzi nima?
12. Gipodinamiya (kam harakatlari mehnat faoliyati) haqida tushunchangiz.
13. Jismoniy zo`riqish etarli bo`lmagan turmush tarzini kechirayotgan aholi necha foizga teng va buning sababini nimada deb tushunasiz?
14. Faoliyat shakllari va ko`rinishlari.
15. Har hil shakldagi faoliyatni energiya sarfi.
16. Mehnat faoliyati sharoitining klassifikatsiyasi.
17. Mehnat faoliyatini og`irligi va kuchlanganligini baholash.

2 – mavzu. Texnosferada havo muhitining ko`rsatkichlari, ularning mehnat faoliyatiga ta`siri, ishlab chiqarish mikroiqlimining gigienik me`yorlari, ularning inson organizmiga ta`siri.

Mashg`ulot rejasi:

1. Ishlab chiqarish xonalarida mikroiqlim kursatgichlarini aniqlash.
2. Mo`tadil iqlim sharoitini yaratish.
3. Ishlab chiqarish changi va uning insonga ta`siri.
4. Ishlab chiqarish xonalarida gaz miqdorini aniqlash.

1. Ishlab chiqarish xonalarida mikroiqlim kursatgichlarini aniqlash.

Ishlab chiqarish mikroiqlimi me`yorlari mehnat havfsizligi. Standartlari tizimi “Ish mintaqalari mikroiqlimi” (GOST 12.1005-76) ga asosan belgilangan. Ular gigienik, tehnik va iqtisodiy negizlarga asoslangan. Ishlab chiqarish korxonalardagi binolar, yil fasllari va ish toifalariga qarab, ulardagи harorat, nisbiy namlik va havo harakatining ish joylari uchun ruhsat etilgan me`yorlari belgilangan

Ish toifalari quyidagicha belgilanadi:

a) Engil jismoniy ishlar (1-toifa) o'tirib, tik turib yoki yurib bajariladigan, biroq muntazam jismoniy, zo'riqish yoki yuklarni ko'tarishni talab qilmaydigan ishlar, energiya sarfi soatiga 150 kkal (172 J.s) ni tashkil etadi. Bunga tikuvchilik, aniq asbob-sozlik va shu kabi korxonalar kiradi.

b) O'rta og'irlilikdagi ishlarga (2 toifa) soatiga 150-250 kkal (172-293 J.s) energiya sarflanadigan faoliyat turlari kiradi. Bunga, og'ir bulmagan (10kg.gacha) yuklarni tashish bilan bog'liq ishlar (yigiruv-to'qish ishlari, mehanik-yig'uv, payvandlash ishlari) shular jumlasidandir.

v) Og'ir jismoniy ishlar (3 toifa) muntazam jismoniy zo'riqish, (10 kg dan ortiq) muttasil yukni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish va ko'tarish bilan bog'liq ishlar kiradi. Bunda energiya sarfi soatiga 250kkal (293 J.s) dan yuqori buladi. Bunday ishlarga temirchilik, quyuv korxonalarini kiradi.

Ishlab chiqarish honalar, ish joylaridagi havoning harorati, nisbiy namligi va harakat tezligining me'yordi.

Yil fasli	Ish toifalari	Havoning harorati, °S	Nisbiy namligi, %	Harakat tezligi M/s
Sovuq	I - engil	20-23	60-30	0,2
	I a - o'rtacha og'irlilikdagi	18-20	60-40	0,2
	I b - o'rtacha og'irlilikdagi	17-19	60-40	0,3
Iliq	III – og'ir	16-18	60-40	0,3
	I – engil	20-25	60-40	0,2
	I a - o'rtacha og'irlilikdagi	21-23	60-40	0,3
Issiq	I b - o'rtacha og'irlilikdagi	20-22	60-40	0,4
	II – og'ir	18-21	60-40	0,5
	I – engil	20-30	60-30	0,3
	I a - o'rtacha og'irlilikdagi	20-30	60-30	0,4-0,5
	I b - o'rtacha og'irlilikdagi	20-30	60-30	0,5-0,7
	III – og'ir	20-30	60-30	0,5-1,0

Harorat, nisbiy namlik va havo harakatining tezligi risoladagi va yo'l qo'yilishi mumkin bulgan miqdorlar ko'rinishida me'yordanadi va issiqlik holatini saqlanishini ta'minlaydigan mikroiqlim ko'r-satkichlarining yig'indisi tushurilib, ish qobiliyatini oshirish uchun shart-sharoit hisoblanadi.

2. Mo'tadil iqlim sharoitini yaratish.

Ishlab chiqarish korxonalaridagi ish joylarida iqlim sharoitlarida me'yor darajasida ta'minlash uchun uning barcha ko'rsatkichlari o'zaro mutanosib holda bog'langan bulishi kerak. YA'ni havoning harorati pasayib yoki ko'tarilib ketsa, uning harakat tezligi ham unga bog'langan holda pasayishi (yoki ko'tarilishi) maqsadga muvofiq buladi, aksincha, agar havoning harorati past bulsayu, havoning harakat tezligi me'yordan oshib ketsa, odam tanasi bilan muhit o'rtasidagi harorat almashish jarayoni tezlashib ketadi va natijada havoning harorati tez tushadi.

Agar havoning harorati yuqori bulsayu, havoning harakat tezligi past bulsa bu jarayon sekinlashadi, natijada issiq havoning inson organizmiga ta'siri kuchayadi.

Havoning harorati, nisbiy namligi va tezlik o'lchamlarini inson uchun eng ma'qul o'zaro munosabatlari, yuqoridagi nohush holatlarni oldini olishga hizmat qiladi va muhitning mutanosibligi deb yuritiladi.

MHMT mehnat jarayonida ikki ko'rinishdagi mikroiqlim sharoitni tashkil etadi.

- a) O`ta mutanosib (eng ma`qul);
- b) Ruhsat etsa buladigan (qoniqarli).

Bularning ta`sirida insonning vujudida harorat almashinishi va mehnat qilish qobiliyatining buzilmasligini ta`minlangan buladi. Bunday sharoitda haroratning mo`tadilligi to`la ta`minlanadi va mehnat qobiliyati yuqori buladi.

Olimlarimiz, shartli ravishda iqlim mutanosibligini aniqlash uchun effektli va ekvivalent-effektli haroratlar ko`rinishidagi nisbiy birliklar tavsiya etilganlar.

a) effektli harorat deb, binodagi havoning nisbiy namligi me`yor darajasida bo`lib, uning tezligi nolga teng bulgan holatini aks etuvchi haroratga aytildi.

b) ekvivalent-effektli harorat deganda esa, binoda ma`lum nisbiy namlikka va har hil tezlikka ega bulgan havoning haroratiga aytildi.

Mikroiqlim ko`satkichlari va omillarining odamga ta`sirini ko`p yillik kuzatuvlar asosida tahlil qilib eng mo`tadil iqlim o`lchamlarini shartli ravishda aniqlash uchun nomogramma yaratilgan.

Misol tariqasida temir beton qurilmalar ishlab chiqaradigan zavodning armatura va qoliplash binolarida psihrometr yodamida aniqlangan mikroiqlim ko`rsatkichlari asosida nomogrammadan foydalanib effektli harorat qiymatlarini aniqlash namoyish qilingan bo`lib, binodagi ekvivalent-effektli harorat topilgan u $16^0 S$ ga teng ekan, qoliplash binosida esa Y_0 , bulgani uchun effektli haroratining shartli miqdori aniqlangan, u 20,2 S ni tashkil etadi.

Er atmosferasi tarkibida suv buglari mavjud. Havodagi suv buglari uning namligini belgilaydi. Havoning namligi bir kator kattaliklar yordamida aniklanadi.

$1 m^3$ havo hajmidagi suv bugining massasi r (suv bugining zichligi) absolyut namlik deb ataladi. Absolyut namlik kg/m^3 larda ulchanadi. Absolyut namlik havodagi suv buglarining partsial bosimi bilan ham aniklanadi. Bunda u paskallarda ulchanadi. Absolyut namlikni bilgan holda, ayni sharoitda suv bugi tuyinish darajasidan kanchalik uzok ekanligi tugrisida biror fikr aytib bulmaydi. Buning uchun nisbiy nalikni bilish kerak.

Tayinli biror haroratdagagi havo absolyut namligi r ning shu haroratda $1 m^3$ havoni tuyintirish uchun zarur bulgan suv bugi massasiga, ya`ni suv tuyining bugining zichligi R_0 ga nisbati bilan aniklanadigan kattalikka nisbiy namlik deyiladi:

$$\Phi H r / r_0$$

Foizlarda (%)

$$\Phi H r / r_0 \cdot 100\%.$$

Nisbiy namlik yana kuyidagicha aniklanadi.

Kuzatilayotgan temperaturada havoda mavjud bulgan suv bugi bosimi R ning shu temperaturadagi tuyining suv bugi bosimi R_0 ga nisbati btlan aniklanadigan kattalikka nisbiy namlik deyiladi:

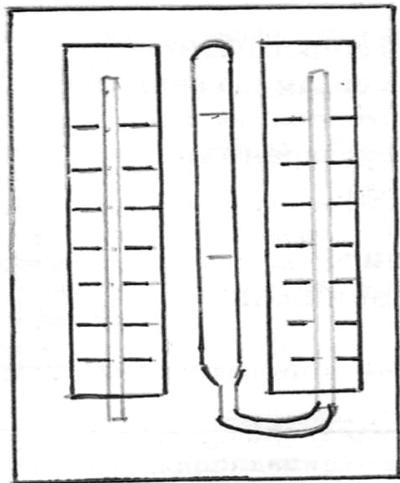
$$\Phi H R / R_0,$$

Foizlarda (%)

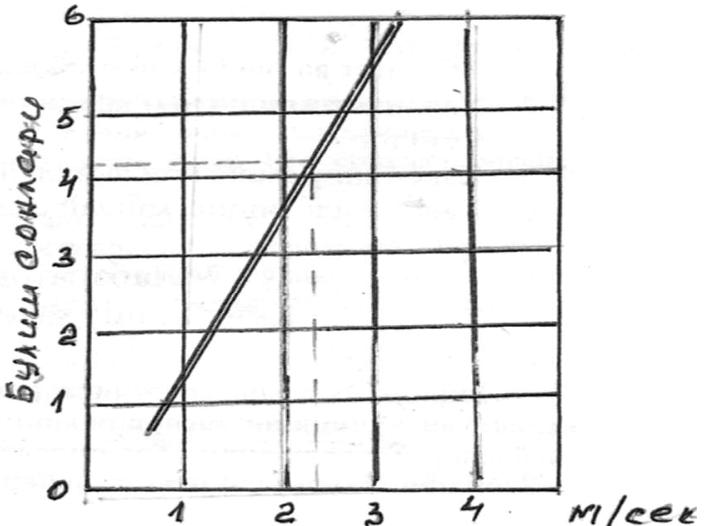
$$F H R / R_0 \cdot 100\%.$$

Namlikni aniklash uchun Avgust psihrometridan foydalanish mumkin. Psihrometr ikkita bir hil termometrdan iborat. Termometrlardan birining rezeruariga bir uchi suvgaga botirib kuyilgan doka uralgan.

Havo suv buglari bilan tuyinmagan bulsa, materialdagi suv buglanadi va termometrning rezervuari soviydi. Nisbiy namlik kancha katta bulsa, buglanish shuncha sekin utadi va hul termometrning harorati shuncha yukori buladi. Nisbiy namlik 100% bulganda suv umuman buglanmaydi va hul termometrning kursatishi bilan kuruk termometrning kursatishi bir hil bulib koladi. Ikkala termometr kursatishlarining ayirmasiga karab psihrometrik jadval yordamida havoning nisbiy namligini aniklash mumkin.

Abzeyem nechqrometri

Ishning bajarilish tartibi.

1. Psihrometr stakanchasiga suv soling va 5 – 10 minut kuting.
2. Kuruk va hul termometrlarining kursatishlari t_1 va t_2 larini yozib oling.
3. Kuruk va hul termometrlarining kursatishlari farkini hisoblang:

$$\Delta t = t_1 - t_2$$

4. Psihrometrik jadvaldan Δt ga havoning t_1 harorati (kuruk termometrning kursatishi) ga mos kelgan f nisbiy namlikni yozib oling
5. Havoning r absolyut namligini ifoda yordamida hisoblang
6. Ulchash va hisoblash natijalari jadvalga yoziladi.

Tajriba №	t_1	t_2	$t_1 - t_2$	F, %	f_{urt}	Δf	Δf_{urt}	$\delta, \%$

3. Ishlab chiqarish changi va uning insonga ta'siri.

Ishlab chiqarishdagi ko'p ishlarni bajarishda chang hosil buladi.

Ular kelib chiqish manbalariga ko'ra, tabiiy va sun'iy changlarga bulinadi.

a) Tabiiy changlar - inson ta'sirisiz hosil buladi. Bunday changlar turkumiga shamol va buronlar ta'sirida qum hamda tuproqning erroziyalangan qatlamlari ko'chishi, o'simlik va hayvon olamida, vulqonlar otilishi boshqa hollarda paydo buladigan changlarni kiritish mumkin.

b) Sun'iy changlar – ishlab chiqarish korxonalari va qurilishlarda insonning bevosita ta'siri natijasida hosil buladi.

Kelib chiqish hususiyati buyicha organik, mineral va aralashma changlarga farqlanadi. Changlarning zararli ta'siri uning kimyoviy tarkibiga bog'liq. Changning kattaligi, uch guruhg'a bulinadi:

-kattaligi 10 mm dan katta bulgan changlar. Bunday changlar o'z og'irligi ta'sirida erga qo'nadi;

-kattaligi 10 mkm.dan 0, 25 mkm.gacha bulgan changlar. Ular erga juda sekinlik bilan tushadi va mayda changlar deb yuritiladi.

-kattaligi 0,25 mkm.dan kichiq bulgan changlar, ular erga qo`nmay havoda uchib yuradi. CHangning inson organizmiga ta`siri, eng avvalo, nafas olganda yuzaga keladi. Bunda havo bilan nafas olish, asosan, nafas organlarini zararlanishi: bronhit, pnevmo-konioz yoki umumiy reaktsiya (zaharlanish, allergiya) rivojlanishini vujudga keltirishi va changning o`pka yo`liga kirishi pnevmaniya, sil, o`pka rakining kelib chiqishiga sharoit yaratishi mumkin. Qo`rg`oshin, mis va boshqa metallarning changi inson organizmiga zaharlovchi modda sifatida salbiy ta`sir ko`rsatadi.

CHangning hosil bulishi va tarqalishiga qarshi kurashda tehnologik jarayonlar avtomatik usullarga o`tkazilgan halda jihozlarning zichligi oshirilib, ma`lum masofadan turib boshqarish tizimlariga o`tish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Sanoatda, transport vositalarini ishlatalishda va qishloq ho`jaligida bajariladigan ishlarning deyarli hammasida chang hosil bulishi va ajralishi ko`zatiladi. Umuman changlar, ularning kelib chiqish manbalarini hisobga olgan holda **tabiiy va sun`iy changlarga** bo`lib o`rganiladi. Ma`lumki, changlangan havo muhitni insoniyatni qadim zamonalardan beri ta`qib qilib kelgan. **Tabiiy changlar** sirasiga tabiatda inson ta`sirisiz hosil buladigan changlar kiritiladi. Bunday changlarga shamol va qattiq buronlar ta`sirida tuproqning erroziyalangan qatlamlarining uchishi, o`simlik va hayvonot olamida paydo buladigan changlar, vulqonlar otlishi, kosmosdan er atmosferasi ta`siriga tushib qolgan meteoritlar, kosmik jismlarning yonib ketishidan hosil buladigan changlar va boshqa hollarda hosil buladigan changlarni kiritish mumkin.

Tabiiy changlarning atmosfera muhitidagi miqdori tabiiy sharoitga, havoning holatiga, yilning fasllariga va aniqlanayotgan joyning qaysi mintaqada joylashganligiga bog`liq. Masalan, atmosferadagi chang miqdori shimoliy hududlarga nisbatan janubiy hududlarda, o`rmon mintaqalariga qaraganda cho`l mintaqalarida, shuningdek qish oylariga nisbatan yoz oylarida ko`proq bulishi ma`lum. Aniqlanishicha, har bir kubometr havo tarkibida katta shaharlar hududlarida 6000 atrofida (ba`zi bir manbalarda avtomobil vositalaridan ajralgan tutunlarni ham kiritib 30000) har hil kattalikdagi chang zarralari bulishi aniqlangan. Dalalar va bog`larda bu miqdor o`n marta kamayadi, tog`li hududlarda esa undan ham kamroq chang zarralari buladi.

Sun`iy changlar: sanoat korxonalarida va qurilishlarda insonning bevosita yoki bilvosita ta`siri natijasida hosil buladi. Masalan, mashinasozlik sanoatida cho`yan ishlab chiqaruvchi domna va marten pechlarida va hamda tosh tsehlarida, issiqlik elektrostantsiyalarida yoqilgan ko`mirning ma`lum qismi kul va tutun sifatida atmosferaga chiqarib yuboriladi. Qurilish ishlarida er qazish, portlatish, tsement ishlab chiqarish, shuningdek tog`lardan ma`danlarni qazib olish va boshqa juda ko`p ishlarida ko`plab miqdorda chang ajraladiki, bu changlarni atrof-muhitga chiqarib yuborish tabiatga haloqatli ta`sir ko`rsatishi mumkin.

Sanoatning ba`zi bir tarmoqlarida, masalan, kimyo sanoatida shunday havfli sanoat changlari ajraladiki, ularni tozalamasdan chiqarib yuborish fojiali holatlarni vujudga keltiradi. Kelib chiqishi buyicha organik, mineral va aralashma changlar mavjud. CHangning zararli ta`sirining tavsifi asosan uning kimyoviy tarkibiga bog`liq. **CHangning kattaligi (ya`ni dispers tarkibi) buyicha uch guruhg`a bo`lib qaraladi:**

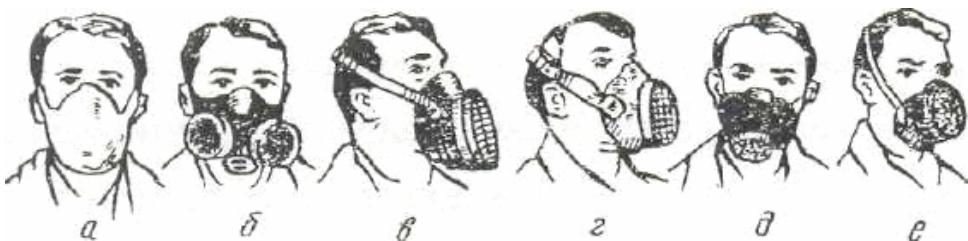
a) kattaligi 10 mkm dan katga bulgan changlar **yirik chaiglar** deb ataladi. Odatda bunday changlar o`z og`irligi ta`sirida erga qo`nadi;

b) katgaligi 10 mkm dan 0,25 mkm gacha bulgan changlar. Bu changlarni **mayda changlar yoki mikroskopik changlar** deb yuritiladi. Ular erga ma`lum ijobiy sharoitlar bulganda, masalan, yomg`ir, qor va shabnam kabi erga yog'ilayotgan og`ir zarralarga ilashib qo`nishi mumkin;

v) kattaligi 0,25 mkm dan kichiq bulgan changlar **ul`tra mikroskopik changlar** deb yuritiladi va bu changlar hech qachon erga qo`nmay, betartib harakat qilib, uchib yuradi.

Nafas olish organlarining individual himoya vositalari. Nafas olish organlari fil`trlovchi va izolyatsiyalovchi individual himoya vositalari yordamida himoyalananadi. Fil`trlovchi individual

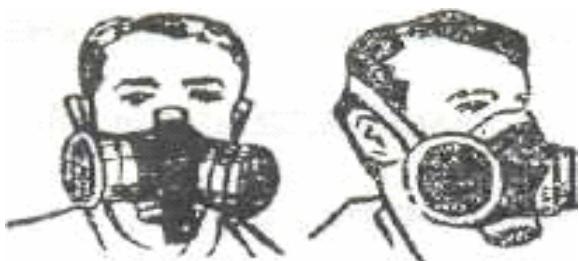
himoya vositalari hajm buyicha nafas olinadigan havoda kislorod 18 % dan kam bulmaganda va zararli moddalar kontsentratsiyasi cheklanganda qo'llaniladi.

1.-rasm. CHangga qarshi respiratorlar:
a-,,Lepestoq"; b-,,Astra-2": v-F-62 SH; g-F-62 SHM; D-U-2k; e-RP-K.

Nafas olish organlarini himoyalovchi vositalarning fil'trllovchi elementlari mahsus FPTS-15 yoki FPP-70 materiallaridan tayyorlanadi. Nafas olish organlarini himoyalashda changga qarshi respiratorlar (lepestoq, Astra-2, F-62SH, F-62SHM, U-2k, RP-K) dan va gazga qarshi RU-60M, RPG-67 respiratorlaridan keng foydalaniladi (9.10.-rasm).

CHangga qarshi respiratorlar aerozollarning ruhsat etilgan eng kam kontsentratsiyasi 200 gacha bulganda foydalaniladi. Gazga qarshi respiratorlar gaz va bug'larning ruhsat etilgan eng kam kontsentratsiyasi 15 gacha bulganda ishlataladi. CHangga qarshi respiratorlarni foydalanib bulinganligini mezoni nafas olishni

a b

2-rasm. Gazga qarshi respiratorlar: a-RU-60 M; b-RPG-67.

og'irlashganligi va fil'trlarni hizmat muddati hisoblanadi:

CHangga qarshi respiratorlarning fil'trlarini tahminiy hizmat muddati

Respiratorlar nomi	Zararli changlar kontsentratsiyasida fil'trlarning hizmat muddati					
	25 mg/m ³		100 mg/m ³		300 mg/m ³	
	Mu'tadil (o'rtacha) ish	Og'ir ish	Mu'tadil (o'rtacha) ish	Og'ir ish	Mu'tadil (o'rtacha) ish	Og'ir ish
U-2k	2 smena	5 soat	3 soat	1 soat	0,5 soat	15 minut
F-62sh	5 smena	3 smena	1,5 smena	0,5 smena	3 soat	2 soat
«Astra-2»	10 smena	5 smena	5 smena	2,5 smena	6 soat	3,5 soat

CHang miqdorini aniqlash

Asboblar. CHang kamerasi, filtrli aspirator (AFN-V-18), analitik tarozi, termometr, barometr.

Hisoblash formulasi:

$$\frac{SH(R1-R2)/V0}{V1H} \cdot V1 * 273 * B / (273 + t) + 760$$

Bu erda

- P1- filtrning namuna olinganga kadar bulgan ogirligi;
- P2- filtrning namuna olingandan keyingi ogirligi;
- V0-normal sharoitda filtrdan utgan havo mikdori, m^3 ;
- V1-tajriba paytidagi havoning harorati va bosimida filtrdan utgan chang mikdori, m^3 ;
- B-aspiratorning kursatishi;
- t-tajribani utkazishga sarflangan vakt;
- T-havo temperaturasi;
- 760- mm.sim.ustuni havo bosim;

Tajriba utkazilgandan keyin kuyidagi jadvalni tuldirish kerak

Namuna olish joyi	Filtrning ogirligi		Atmosfera bosimi mm.sim. ustuni	Havo harorati, S^0	Namuna olish		CHang ogirligi, mg	Normal sharoitda filtrdan utgan changning mikdori, m^3	Hakikiy kontsentratsiya, mg/m ³
	Tajriba gacha, mg	Tajribadan keyin, mg	Mm. simob ustuni	oS	minut	1/minut	L mg	m ³	mg/m ³

4. Ishlab chikarish honalarida gaz mikdorini aniklash.

Umumiy ma'lumotlar: Toza havo tarkibida 77% azot, 21% kislorod va 1% boshka gazlar mavjud. Ammo sanoat korxonalarida havo zararli moddalar bilan aralashib odam organizmiga zarar etkazadi. Bu holat ishlab chikarish jarohatlanishlarga, kasb kasalliklariga olib kelishi mumkin. SHunday holatlarning oldini olish uchun mehnat sharoitlarini baholash, odamlarning salomatligini saklash lozim. SHuning bilan bir katorda zararli bug va gazlarning me'yordan yukori mikdorda tarkalishini oldini olish zarur. Kurilish me'yorlari (CH- 245-71) da yul kuyilishi mumkin bulgan kontsenratsiyalarning mikdori keltirilgan.

Havo tarkibidagi zararli gaz va bug kontsentratsiyalarni kamaytirish uchun kuydag'i chora – tadbirlarni kulash mumkin:

- 1) Tehnologik jarayonlarni mehanizatsiyalash.
- 2) Tehnologik jarayonlarni avtomatlashтирish.
- 3) Tehnologik jarayonlarni germetiklashtirish.
- 4) Mahalliy chang surish dastgohlarini urningish

- 5) SHamollatish vositalarini urnatish.
- 6) SHahsiy himoya vositalarini ishlatalish.

- Asboblar.
1. Bug kontsentratsiyalarini aniklash uchun universal gazoanalizator.(gazni tarkibini tahlil kiluvchi asbob).
 2. SO; H; O kontsentratsiyalarni aniklash uchun gazoopredelitel' Gh-4
 3. Indikatorlar.

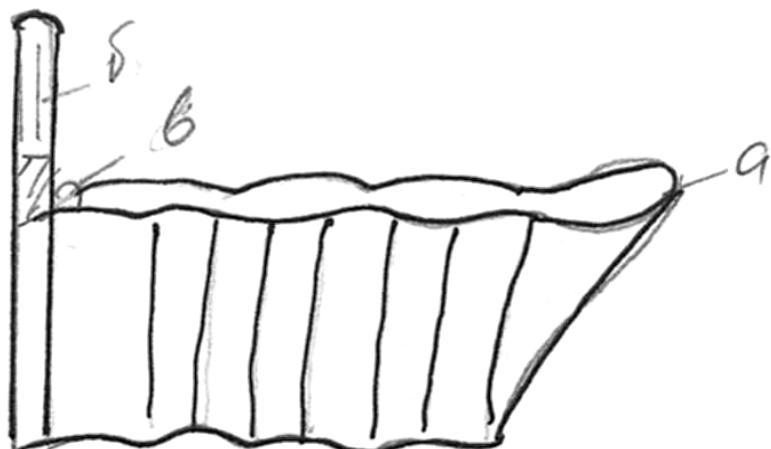
ekspress usulida turli hil avtomatik gazoanalizatorlar erdamida havoning tarkibini aniklash mumkin. Bular kuyidagi usullardir:

- fotoelektrik;
- elektrohimik;
- optik va radioaktiv.

eksperiment kismini bajarish tartibi.

1. Dastgohni urganish va uning ish jarayoni bilan tanishish.

Gazoopredelitel' – Gh-4

- a - muynali nasos
b- indikator trubacha
v- trubachani sindiradigan moslama

Havo namunasi muynali nasos yordamida olinadi indikator trubacha yordamida kontsentratlar mikdori aniklanadi. Keyin ogirlik kontsentratsiyasi buyicha hajmiy mikdori foizlarda kuyidagi formula yordamida hisoblab chikiladi.

$$HH \text{ m} \cdot a / 22,4 \quad (1)$$

Bu erda H- gaz kontsentratsiyasi mg/m^3 ;

m- elementning gramm-molekula buyicha ogirligi;
a - havo tarkibidagi gaz mikdori.

mg/m^3 da aniklash uchun

$$HH \text{ N1} \cdot a \cdot 10\,000 / 22,4 \quad \text{mg/m}^3 \quad (2)$$

Masalan.

D co H 0,002%

M so H 28 G/mol'

HH 28 . 0, 002 . 10 000/22,4H 25 mg/m³

SO (karbon oksidi) uchun yul kuyiladigan kontsentratsiya 20 mg/m³

Nazorat savollari:

1. Havo tarkibini aytib bering.
2. Havo namligi insonga kanday ta'sir qiladi.
3. Havo harorati insonga kanday ta'sir kiladi.
4. SHamol insonga kanday ta'sir kiladi.
5. To'yingan va tuyinmagan buglar orasidagi fark nimadan iborat.
6. Havoning namligi deb nimaga aytildi.
7. Absolyut va nisbiy namliklar kanday aniqlanadi.
8. Havoning namligini kanday asboblar yordamida aniklash mumkin?
9. Havoning namligini aniklaydigan usullarni tushuntiring.

3 – mavzu. Ishlab chiqarishda yoritish va uni me'yorlari. Tabiiy va sun'iy yoritish. Yoritishga qo'yiladigan sanitар-gigienik talablar. Yoritish vositalari.

Mashg'ulot rejsasi:

1. YOrug'likning asosiy tavsiflari va o'lchov birliklari.
2. YOritelganlik va ularning asosiy turlari
3. Tabiiy yoritelganlikni me'yorlash va hisoblash usullari.
4. Sun'iy yoritelganlikni me'yorlash va hisoblash usullari.
5. YOritelganlikka bulgan asosiy talablar va yoritqichlar.

Tayanch iboralar

YOrug'lik, spektral tarkib, eletr quvvati, sun'iy yorug'lik, tabiiy yoritelganlik, aralash yoritelganlik, insolyatsiya, yorug'lik me'yorlari, yoritish.

1. Yorug'likning asosiy tavsiflari va o'lchov birliklari.

YOrug'lik insonning hayoti faoliyati davomida juda muhim o'ringa ega hisoblanadi. Ko'rish inson uchun asosiy ma'lumot manbai hisoblanib, umumiylar olinadigan ma'lumotning tahminan 90% ko'z orqali olinadi.

Ishlab chiqarish sharoitida yoritelganlik ishchilar salomatligiga zarar etkazmasligi uchun u ko'zni zo'riqtirmaydigan, ish vaqtida binoning hamma qismlarida bir tekis taqsimlangan bulishi talab qilinadi. YOrug'lik ko'zni qamashtirmaydigan bo'lishi, boshqacha qilib aytganda, yorug'lik nurlari ko'zga to'g'ridan-to'g'ri tushmasligi kerak.

YOrug'likning spektral tarkibi shunday tanlanishi kerakki, natijada kishi atrofdagi buyumlarning ranglarini to'g'ri qabul qilsin. Ish joylarida keskin ajralib turuvchi soyalar bo'lishi va ish joylari bilan atrofdagi muhitning yoritelganligi juda katta farq qilmasligi kerak, aks holda kishi ko'zini bir sharoitdan ikkinchi sharoitga tez-tez o'zgartirib turishi natijasida ko'zining akkomodatsiya hususiyati buzilib, ko'rish organlarining toliqish holati ro'y beradi.

SHuning uchun ham korxonalarini me'yoriy yoritish sifatli mahsulot ishlab chiqarishni ta'minlash bilan birga ishlab chiqarish sharoitini yahshilaydi, ishchilarni charchashdan saqlaydi va mehnat unumdorligini oshiradi.

Me'yoriy talablar darajasida yoritelgan hududlarda ishlayotgan ishchilarning kayfiyati yahshi bo'ladi, shuningdek havfsiz mehnat sharoiti yaratiladi va buning natijasida bahtsiz hodisalar keskin kamayadi.

Inson ko'zi orqali binafsha rangdan to qizil ranggacha bo'lgan yorug'lik nurlarini sezadi. Ishlab chiqarish korxonalarini yoritishning mukammalligi sifat va son ko'rsatkichlari bilan tavsiflanadi.

Son ko'rsatkichlariga nur oqimi (lm), yorug'lik kuchi kandela (kd), yoritilganlik (lyuks), nur qaytarish koeffitsientilari kiradi.

YUzaga tushayotgan nur oqimi shu yuzadan qaytsa, bu nur qaytarish koeffitsienti bilan belgilanadi(0,02-0,95 gacha).

2. Yoritilganlik va ularning asosiy turlari

Amaliyotda ish joylarini yoritishda uch hil turdag'i yoritilganlikdan foydalaniladi, ya'ni ular tabiiy, sun'iy va aralashgan holda bo'ladi.

a) Tabiiy yoritilganlik quyoshdan hamda eru-samodan qaytayotgan quyosh nuridan hosil bulgan yorug'lik mahsulidir.

Tabiiy yorug'lik issiqlik va yorug'lik doimiylariga ega bo'lib, ular quyoshdan kelayotgan issiqlik uchun 1317 Vt/m^2 ga, yorug'lik uchun esa 137000 lk.ga tengdir.

Tabiiy yorug'likning afzallikkari shundaki, uning tarkibida o'ta foydali ul'trabinafsha va infraqizil nurlari mayjud bo'lib, bu nurlar muhitni sog'lomlashtirishga hizmat qiladi, ya'ni mikroblarni o'ldirish hususiyatiga ega.

Tabiiy yorug'likdan uch hil moslamalar yordamida, ya'ni tomdan fonar orqali, devordan deraza orqali va aralash holdagi tizimlardan foydalaniladi. Tabiiy yoritilgan tizimlariga qo'yildigan talablar quyidagilardan iborat:

-YOrug'lik miqdorini binolarning vazifasiga qarab tanlanishi, yo'naltirilgan yoki tarqoq hollarda bulishligini ta'minlanishi;

-Insolyatsiya va yorug'lik me'yorlaridan kam bo'lmasligini ta'minlanishi.

b) Sun'iy yorug'lik tabiiysiga nisbatan bir oz qimmatga tushsada, ish joylarini yoritishda imkoniyati cheksizdir. Sun'iy yorug'lik umumiyligi, mahalliy va aralash ko'rinishda bo'ladi.

-Umumiy yorug'lik binoda bir tekis yoritilganlikni ta'minlay oladi.

-Mahalliy yorug'lik esa faqat asosiy ish joyidagi yoritilganlikni me'yor talabi darajasida ta'minlaydi.

-Aralash yorug'lik, mahalliy yoritilganlikni, umumiy yoritilganligi bilan birlgilikda qo'llanilganligidir.

Bu hildagi ya'ni aralash yoritilganlik usuli, binolardagi yarqiroqlik tafovuti-kontrastni yumshatadi hamda me'yor talabini to'la qondira oladi.

v) YOritilganlikni vazifasiga qarab ishchi va nazorat turlaridan tashqari yana favqulodda zarur holatlarda hizmat qiladigan ikki turi ham mavjud. Ularni avariya va evakuatsiya yoritilganliklari deyiladi hamda miqdorlari $0,5 - 2,0$ lyuks bo'ladi.

3. Tabiiy yoritilganlikni me'yorlash va hisoblash usullari.

Ishlab chiqarishda yoritilganlikni to'g'ri tanlash uchun zarur qo'llanma sifatida me'yoriy hujjatlardan SNiP II-4-79 va GOST 12.1.046-85 hizmat qiladi.

Ish o'rinalarida yorug'likni me'yorlashning asosiy maqsadi inson sog'lig'ini himoya qilish va tavakkalchilik asosida qilinajak sarf harajatni oldini olishdan iborat hisoblanadi.

Tabiiy yorug'likni vaqtga nisbatan doimiy o'zgaruvchanligi sababli, uni sifati va miqdorini o'lchash va nazorat qilib turish maqsadida mahsus ko'rsatkich, o'lchov mezoni sifatida qabul qilingan. Bu ko'rsatkich tabiiy yoritilganlik koeffitsienti deb ataladi va u bino ichidagi yorug'lik miqdorini (E_i) uning tashqarisidagi miqdori (E_t) ga nisbatini foiz hisobida olingan miqdoriga aytildi va quyidagi ifoda orqali aniqlanadi.

$$e_m H E_i / E_t \times 100 \%$$

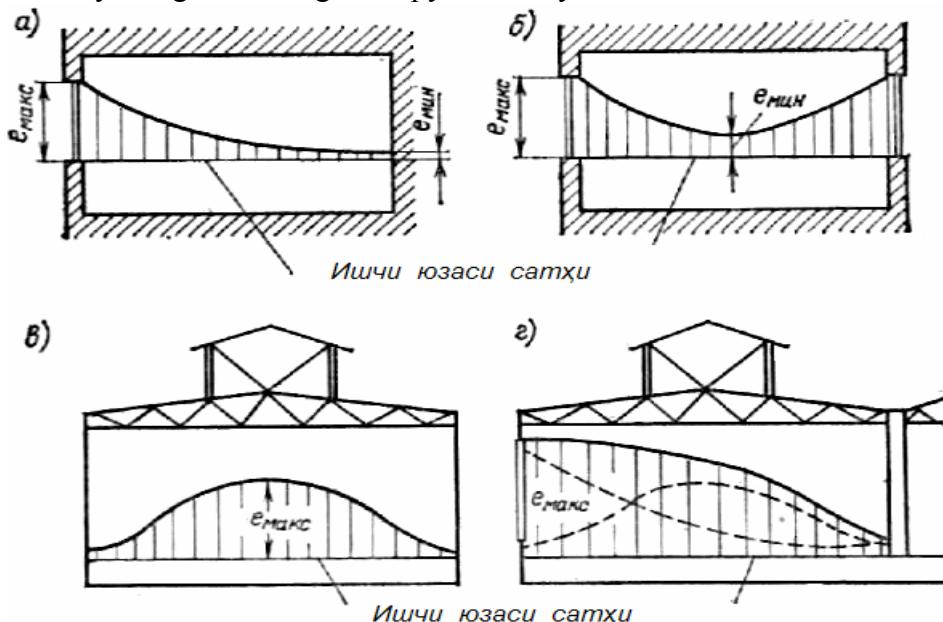
Tabiiy yorug'lik ko'rsatkichi me'yorni tanlash ish joyidagi bajariladigan ishning va binoning turiga, yoritish tizimining hiliga qarab quyidagi formula yordamida aniqlanadi.

$$e_m H e_m^{sh} \times m \times S$$

Bu erda, e_m^{sh} – tabiiy yorug'lik koeffitsienti SNiP II-4-79 jadvalidan olinadi;

m – yorug'lik iqlimini ko'rsatuvchi koeff shu me'yorda jadvaldan (**m** H 0,8 – 1,2);
S – iqlimning quyosh koeff jadvalda (0,65 – 1,0).

Tabiiy yoritilganlikni me'yorlashda, bino shiftdan yoritilsa, yoritilganlikni o'rtacha miqdori qiymatida me'yorlanadi, agar deraza orqali yoritilsa, unda deraza qarhisidan 1,0 m. masofada turgan nuqta uchun yoritilganlikni eng kam qiymati me'yorlanadi.

1-rasm. Tabiiy yoritilganlikni binoning derazalarining o'rnatilishiga bog'liqlik koeffitsientining chizmasi: a - bir yon tomondan; b - ikki yon tomondan; v – yuqoridan; g – aralash yoritilganlik (yon tomondan va yuqoridan).

Tabiiy yoritilganlikni hisoblash uchun me'yor talabiga javob beradigan oynalarning sathi quyidagicha aniqlanadi.

1. Derazadan yoritish uchun:

$$100S_d/S_pH e^{\delta_m} \times K_z \times \eta^{\delta} / \tau_d \times r_1 \times K_b \times K_d$$

2. SHiftdan yoritish uchun:

$$100S_F/S_pHe^F_m \times K_z \times \eta^F / \tau_F \times r_2 \times K_F$$

bunda, S_d va S_F - deraza va fonarlarni sathi, m^2 ;

e^F_m - deraza va fonar uchun tabiiy yoritilganlik me'yorlari;

K_z - zahira koeff;

η^{δ} va η^F - deraza va fonarlarning yorituvchanlik tavsifi;

K_b - deraza qarhisidagi binoning yorug'likni to'sish koeff;

K_d - shu bino sirtining yarqiroqlik koeff;

r_1 va r_2 - deraza va fonar orqali yoritilayotgan honalarda yorug'likni ko'p marta qaytishi hisobida yoritilganlikni ko'payishini ko'rsatuvchi koeff;

τ_d va τ_F - deraza va fonar qurilmalarining yorug'likning o'tkazuvchanlik koeff;

K_F - fonar turini aniqlovchi koeff.

4. Sun'iy yoritilganlikni me'yorlash va hisoblash usullari.

Sun'iy yorug'likni me'yorlashdan maqsad biror bir yuzani yoritish uchun gigiena nuqtai nazaridan eng kamida ruhsat etilgan minimal yorug'lik miqdori bilan ta'minlashdir. Bunda nazorat ishini tasnifi, muhit bilan buyum o'rtasidagi yarqiroqlik farqi va yoritilganlik tizimi aniq hisobga olinadi. Nazorat ishining tasnifi ko'zatilayotgan buyumning o'lchami bilan belgilanadi. YA'ni me'yorda 8 ta razryad qabul qilingan bo'lib, birinchisi o'ta yuqori anqlikda bajariladigan ishlar turkumi (<0,15 mm) -1 razryad 5000lk. dan to dag'al ishlar turkumi, ya'ni faqat jarayonni kuzatish uchun hizmat qiluvchi - VIII-razryad 50lk.gacha bo'lgan yoritilganlik miqdorlaridir.

Sun'iy yorug'likni aniqlash uchun odatda nuqtali yoki yorug'lik oqimi usullaridan foydalaniladi. Usulning mohiyati biror nur tarqatuvchi manbadan ihtiyyoriy nuqtaga tushayotgan yorug'lik oqimini aniqlashdan iborat. Bunda nur tarqatuvchi manbaning ko'rinishi nuqta, chiziq, tekislik, shar hamda tsilindr shakllarida bo'lishi mumkin. Nuqta sharsimon yog'du manbaidan kelayotgan yorug'likni masofa kvadrati qonuniga asoslanib quyidagi ifoda bilan aniqlanadi.

$$E_a H J_a \cdot \cos^3 \alpha / r^2 (\cos \theta \pm d / H \cdot \sin \theta)$$

bunda, J_a – yorug'lik kuchi, lm;

α - nurning hisob nuqtasiga nisbatan og'ish burchagi, grad;

r - manbadan nuqtagacha bo'lган masofa;

H - nur manbaining poldan balandligi; θ - nuqta o'mashgan tekislikni pol sathiga nisbatan og'ish burchagi, grad;

d – nurning gorizontal soyasi, m;

YOrug'lik oqimi usulida hisoblashda, yuzani yoritish uchun zarur bulgan yoritgichlar soni quyidagicha aniqlanadi.

$$N H E_m \cdot K_3 \cdot S \cdot Z / \eta \cdot F_l$$

bunda, E_m – yoritilganlik me'yori, lk;

K_3 – zahira koeff (1,3-1,5);

S – yoritilajak yuza, m^2 ;

Z – yorug'likni notekislik koeff (1,1-1,15);

η – yoritilgichlarni foydalanish koeffitsienti.

Bu erda, a va b – binoning buyi va eni, m.

h - yoritgichning yoritilayotgan yuzadan balandligi, m

5. Yoritilganlikka bo'lган asosiy talablar va yoritqichlar.

Ishlab chiqarish sharoitida yoritilganlik, ishchi-hodimlar salomatligiga zarar etkazmasligi uchun u ko'zni zo'riqtirmaydigan, ish vaqtida binoning hamma qismlarida bir tekis taqsimlangan bulishi talab qilinadi. Korxonalarda yoritishga doir talablar quyidagilardan iborat:

-yoritish qurilmasi yorug'ligining spektral tarkibi quyosh yorug'liginikiga yaqin bo'lishi;

-bajariladigan ishlarning turi va aniqligiga qarab, yoritilganlik darajasi etarlicha bo'lishi hamda gigiena talablariga mos kelishi;

-ish joyida to'g'ri tushadigan va qaytgan yorug'liklar bo'lmasligi;

-me'yorlarga muvofiq, korxona binolariga avariya yoritgichlari o'rnatalishi;

-havfli ish o'rinnariyuqori darajada yoritilgan bo'lishi;

-yoritish qurilmalari havfli hamda zararli omillar hisoblangan, ya'ni shovqin, elektr quvvati, issiqlik chiqarish va yong'in chiqarish manbalari bo'lmasligi;

-nazarat o'lhash asboblari, havfsizlik signalizatsiyasi ishonchli va uzluksiz yoritilishi;

-yoritilish bir tekis va turg'un bo'lishi, soyalar hosil qilmasligi kerak. Aks holda inson ko'zini bir sharoitdan ikkinchi sharoitga tez-tez o'zgarib turishi natijasida, ko'rish organlarining toliqish holati ro'y beradi. YOritgich lampalari yorug'lik tarqatish hususiyatiga ko'ra uch sinfga bulinadi:

- to'g'ridan-to'g'ri nur tarqatuvchi;

- nur yoyuvchi;

- nur qaytaruvchi lampalar.

a) To'g'ridan-to'g'ri nur tarqatuvchi lampalar sinfiga, quiyi yarim aylanasi bo'ylab o'z nurining tahminan 90% ni tarqatadigan lampalar kiradi.

b) Nur yoyuvchi lampalar o'z nurlarini yuqori va quiyi aylanalar o'rtasida taqsimlashga asoslangan bo'lib, umumiylarni yuqori va quiyi sfera buylab tarqatadi hamda har qanday soyalarga barham berib, yorug'likni bir tekisda tarqatish imkoniyatini beradi. Bunday lampalar ship va devorlari yorug'lik qaytarish hususiyatiga ega bulgan binolarga o'rnataladi.

v) Nur qaytaruvchi lampalarda asosan 90% dan ko'proq nur yuqori sferaga yo'naltiriladi va yoritish asosan qaytgan nur hisobiga amalga oshiriladi. Bunday yoritgichlar, soyasiz yumshoq va mayin yoritishni ta'minlab, asosan muzey, teatr binolarida qo'llaniladi.

g) YOng'in va portlash havfi bulgan binolarda mahsus lampalar ishlatiladi.

4 - mavzu: Favqulodda vaziyatlar, ularning turlari va xususiyatlari. Fuqaro muhofazasining maqsadi, vazifalari, kuch va vositalari, uning iqtisodiyot tarmoqlarida tashkil etish tartiblari.

Mashg'ulot rejasি:

- 1. Favqulodda vaziyatlar tushunchasi hamda ularning o'ziga hos hususiyatlari, favqulodda vaziyatlarning turlari va ularga qisqacha ta'rif**
- 2. Fuqaro muhofazasining asosiy vazifalari, FM tashkilotining tarkibiy tuzilishi**
- 3. Turli vazirlilik va idoralarning fuqaro muhofazasi buyicha vakolatlari.**

1. Favqulodda vaziyatlar tushunchasi hamda ularning o'ziga hos hususiyatlari, favqulodda vaziyatlarning turlari va ularga qisqacha ta'rif

Favqulodda vaziyat (FV) — ma'lum hududda yuz bergan falokat, halokat va boshka turdag'i ofatlar natijasida kishilarning ulimiga, salomatligiga, tevarak atrofdagi tabiiy muhitga sezilarli modtsiy zarar etkazuvchi, odamlarning turmush sharoitini buzilishiga olib keladigan holatdir.

Favqulodda vaziyatning tavsifi

Har qanday favqulodda vaziyatlar 8 ta ko'rsatkich bo'yicha aniqlanidi:

1. Favqulodda vaziyatning nomlanishi (FV ning ta'rifi);
2. FVning mohiyati;
3. FVning sabablari;
4. FVning shikastlovchi omillari;
5. FVning qaltilikni oshiruvchi omillari;
6. FVning oldindin bilish mumkinligi (monitoring, bashorat,YU ogohlantirish, yumshatish);
7. FVni bartaraf qilish;
8. Moddiy zararni aniqlash;

FV oqibatining asosiy turlari: o'lim, odamlarning kasallanishi, inshoatlarning buzilishi, radioaktiv ifloslanishlar, kimyoviy va bakterial zaharlanishlar.

FVning zararli va havfli omillari ta'siri ostida joylashgan aholi, hayvonlar, inshoatlар, moddiy resurslarning barchasi – «SHikastlanish o'chog'i» deyiladi. Oddiy (bir turdag'i) shikastlanish o'chog'i deb, faqat bir shikastlovchi omil ta'sirida hosil bo'ladigan o'chog' tushiniladi. Masalan, portlash, yong'in natijasida buzilish, kimyoviy zaharlanish kuzatiladi. Murakkab (ko'p turli) shikastlanish o'chog'i deganda bir necha shikastlovchi omillar ta'sirida yuzaga kelishi tushuniladi. Masalan, kimyo korhonasiagi portlash, binolarning buzilishi, yong'in, kimyoviy zaharlanish kabi oqibatlarga, er silkinishi, kuchli bo'ron, suv toshqini, yog'inlar, elektr tarmoqlarini ishdan chiqishi, zaharli gazlarning chiqib ketishi natijasida zaharlanish va boshqa talofatlarga olib kelishi mumkin.

Favqulodda vaziyatlar tavsifiga kura (sababi va kelib chikish manbaiga kura):

- 1 Tabiiy tusdagi FV;
- 2 Tehnogen tusdagi FV;
- 3 ekologik tusdagi FVlarga bulinadi.

Tabiiy tusdagi favqulodda vaziyatlarga 3 hil turdag'i havfli hodisalar kiradi:

1) geologik havfli hodisalar: zilzilalar, er kuchishlari, tog upirilishlari va boshka havfli geologik hodisalar;

2) gidrometeorologik havfli hodisalar: suv toshki nlari, sellar, kor kuchkilari, kuchli shamollar (dovullar), jala va boshka havfli gidrometerologik hodisalar;

3) Favqulodda epidemiologik, epizootik va epifitotik vaziyatlar: alohida havfli infektsiyalar (ulat, vabo, sargayma, isitma), yumatli kasalliklar, rikketsiyalarepidemik toshmali terlama, Bril kasalligi, zoonoz infektsiyalar — Sibir yarasi, kuturish, virusli infektsiyalar — SPID;

Epidemiya — odamlarning guruh bulib yumatli kasallanishi, ularning zaharlanishi (zaharli modda bilan hamda ozikovkatdan ommaviy zaharlanish); epizootiya — hayvonlarning ommaviy kasallanishi yoki nobud bulishi; epifitotiya esa usimliklarning ommaviy nobud bulishidir.

Ekologik tusdagi favqulodda vaziyatlar. ekologik tusdagi FVlar asosan 3 hil buladi:

1. Kuruklik (tuprok, er osti)ning holati uzgarishi bilan boglik vaziyatlar: halokatli kuchkilar — foydalı kazilmalarni kazish chogida er ostiga ishlov berilishi va insonning boshka faoliyati natijasida er yuzasining upirilishi, siljishi;

Tuprok va er sanoati tufayli kelib chikadigan toksikantlar bilan ifloslanishi, ogir metallar, neft mahsulotlari, shuningdek, kishlok hujaligi ishlab chikarishida odamlarning sogligi uchun havf soluvchi kontsentratsiyalarda kullaniladigan pestitsidlar va boshka zaharli himikatlar mavjudligi.

2. Atmosfera (havo muhitini) tarkibi va hossalari uzgarishi bilan boglik bulgan vaziyatlar:

Havo muhitining kuyidagi ingridientlar bilan ekstremal yukori ifloslanishi:

— oltingugurtli oksid, azotli oksid, uglerodli oksid, dioksid, kurum, chang va odamlar sogligiga havf soluvchi kontsentratsiyalarda antropogen tusdagi boshka zararli moddalar;

— keng kulamda kislotali hududlar hosil bulishi va kup miktsorda kislota chikindilari yogilishi;

— radiatsiyaning yukori darajasi.

3. Gidrosfera holatining uzgarishi bilan boglik vaziyatlar:

Er yuzasi va er osti suvlarining sanoat va kishlokhujaligi ishlab chikarishi okavalari;

Neft mahsulotlari, odamlarning zaharlanishiga olib kelgan yoki olib kelishi mumkin bulgan, tarkibida ogir metallar, har hil zaharli himikatlar mavjud chikindilar va boshka zararli moddalar bilan eksteremal yukori darajada ifloslanishi;

Binolar, muhandislik kommunikatsiyalari va uyjoylarning emirilishiga olib kelishi mumkin bulgan yoki olib kelgan sizot suvlar miktsorining ortishi;

Suv manbalari va suv olish joylarining zararli moddalar bilan ifloslanishi okibatida ichimlik suvining keskin etishmasligi.

Tehnogen tusdagi favqulodda vaziyatlarga 7 hil turdag'i vaziyatlar kiradi:

1) *Transportlardagi avariylar va halokatlar* — ekipaj a'zolari va yulovchilarining ulimiga, havo kemalarining tulik parchalanishiga yoki kattik shikastlanishiga hamda kidiruv va avariylarini talab kiladigan avia halokatlar;

YOninga, portlashga, harakatlanuvchi tarkibining buzilishiga sabab bulgan va temir yul hodimlarining halokat hududidagi temir yul platformalarida, vokzal binolarida va shahar imoratlarila bulgan odamlar ulimiga, shuningdek, tashilangan kuchli ta'sir kursatuvchi zaharli modtsa (KTZM)lar bilan halokat joyiga tutash hududning zaharlanishiga olib kelgan temir yul transportdagi halokat va falokatlar;

Portlashlarga, yonginlarga, transport vositalarining parchalanishiga, tashilayotgan KTZMlarning zararli hossalari namoyon bulishiga va odamlar ulimi (jarohatlanishi, zaharlanishi)ga sabab buladigan avtomobil transportining halokati va avariylari, shu jumladan, yultransport hodisalar;

Odamlarning ulimiga, shikastlanishiga va zaharlanishiga, metropoliten poezdlari parchalanishiga olib keladigan metropoliten bekatlaridagi va tunellaridagi halokatlar, avariylar, yonginlar;

Gaz, neft mahsulotlarining otilib chikishiga, ochik neft va gaz favvoralarining yonib ketishiga sabab buladigan magistral kuvurlardagi avariylar.

2) *Kimyoviy havfli ob`ektlardagi avariylar:*

Tevarak atrof tabiiy muhitga ta'sir kiluvchi zaharli moddalarning (avariya holatida) odamlar, hayvonlar va usimliklarning kuplab shikastlanishiga olib kelishi mumkin bulgan yoki olib kelgan taktsirda, yul kuyiladigan chegaraviy kontsentratsiyalardan ancha ortik mikdorda sanitariya

— himoya hududidan chetga chikishiga sabab buladigan kimyoviy havfli ob`ektlardagi avariylar, yongin va portlashlar.

3) YOn'g'in portlash havfi mavjud bulgan ob`ektlardagi avariylar: Tehnologik jarayonda portlaydigan, oson yonib ketadigan hamda boshka yongin uchun havfli moddalar va materiallar ishlatalidigan yoki saklanadigan ob`ektlardagi odamlarning mehanik va termik shikastlanishlariga, zaharlanishlariga va ulimiga, asosiy ishlab chikarish zahiralarining nobud bulishiga, favqulodda vaziyatlar hududlarida ishlab chikarish maromining va odamlar hayot faoliyatining buzilishiga olib keladigan yonginlar va portlashlar;

Odamlarning shikastlanishiga, zaharlanishiga va ulimiga olib keladigan hamda kidiruv kutkarish ishlarini utkazishni, nafas olish organlarini muhofaza kilishning mahsus anjomlarini va vositalarini kullahshi talab kiluvchi kumir shahtalaridagi hamda kon ruda sanoatidagi gaz va chang portlashi bilan boglik avariylar, yonginlar va jinslarning kuperilishi.

4) energetika va kommunal tizimlardagi avariylar: Sanoat va kishlokhujaligi mahsulotlari iste`molchilarining avariya tufayli energiya ta`minotisiz kolishiga hamda aholi hayot faoliyatining buzilishiga olib keladigan GES, GRES, IESlardagi, tuman issiklik markazlaridagi elektr tarmoklartsdagi bugkozon kurilmalaridagi, kopressor, gaz taksimlash shahobchalaridagi va boshka energiya ta`minoti ob`ektlaridagi avariylar, yonginlar, aholi hayotfaoliyatining buzilishiga va salomatligiga havf tugilishiga olib keladigan gaz kuvurlartsdagi, suv chikarish inshootlaridagi, suv kuvurlaridagi, kanalizatsiya va boshka communal ob`ektlardagi avariylar;

Atmosfera, tuprok, er osti va er usti suvlarining odamlar salomatligiga havf tugdiruvchi darajada kontsentratsiyadagi zararli moddalar bilan ifloslanishiga sabab buladigan gaz tozalash kurilmalaridagi, biologik va boshka tozalash inshootlaridagi avariylar.

5) Bino va inshootlarning birdan kulab tushishi bilan boglik avariylar:

Odamlar ulimi bilan boglik bulgan va zdulik bilan avariyyakutkaruv utkazilishini hamda zarar kurganlarga shoshshhnch tibbiy yordam kursatilishini talab kiladigan maktablar, kasalhonalar, kinoteatrlar va boshka ijtimoiy yunalishdagi ob`ektlar, shuningdek, uyjoy sektori binolari konstruktsiyalarining tusatdan buzilishi, yonginlar, gaz portlashi va boshka hodisalar.

6) Radioaktiv va boshka havfli hamda ekologik jihatdan zararli moddalardan foydalanshi yoki ularni saklash bilan boglik avariylar:

Sanitariya himoya hududi tashkariga chikarib tashlanishi natijasida paydo buladigan yukori darajadagi radioaktivlik odamlarning yul kuyiladigan kup mikdorda nurlanishini keltirib chikaradigan tehnologik jarayonda radioaktiv moddalardan foydalanadigan ob`ektlardagi avariylar; radioaktiv materialarni tashish vakgidagi avariylar; radioizotop buyumlarning yukotilishi; biologik vositalarni va ulardan olinadigan preparatlarni tayyorlash, saklash va tashishni amalga oshiruvchi ilmiytadkikot va boshka muassasalarda biologik vositalarning atrof-muhitga chikib ketishi yoki yukotilishi bilan boglik vaziyatlar.

7) Gidrotehnik inshootlardagi halokatlar va avariylar: Suv omborlarida, daryo va kanallardagi buzilishlar, baland toglardagi yullardan suv urib ketishi natijasida vujudga keladigan hamda suv bosgan hududlarda odamlar ulimiga, sanoat va kishlokhujaligi ob`ektlari ishining, aholi hayot faoliyatining buzilishiga olib keladigan va shoshilinch kuchirish tadbirlarini talab kiladigan halokatli suv bosishlar.

Hozirgi vakgda Birlashgan Millatlar Tashkiloti — BMT buyicha favqulodda vaziyatlarning tavsifiga yana kushimcha kilib: a) ijtimoiy-siyosiy tavsifdagi FV; b) harbiy tavsifdagi FV ni kiritish mumkin.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining karoriga kura bizning mintakada 7 hil FV turlari tasdiqlangan:

1. Zilzilalar, er surilishi;
2. Sel, suv toshkinlari va boshkalar;
3. Kimyoviy havfli ob`ektlarda avariya va falokatlar (utkir zaharli moddalarning ajralib chikishi);
4. Portlash va yongin havfi mavjud ob`ektlardagi avariya va falokatlar;
5. Temir yo`l va boshka transport vositalaridatishish paytidagi avariya va falokatlar;

6. Havfli epidemiyalarning tarkalishi;
7. Radioaktiv manbalardagi avariylar.

Favqulodda vaziyatlar havfning tarkalish tezligiga kura, kuyidagi guruhlarga bulinadi:

a) tasodifiy FV — er silkinishi, portlash, transport vositalardagi avariylar va boshkalar;

b) shiddatli FV — yonginlar, zaharli gazlar otilib chikuvchi portlashlar va boshkalar;

v) mu`tadil (urtacha) FV — suv toshkinlari, vulkonlarning otilib chikishi, radioaktiv moddalar okib chikuvchi avariylar va boshkalar;

g) ravon FV — sekin asta tarkaluvchi havflar: kurgokchilik, epidemiyalarning tarkalishi, tuproknинг ifloslanishi, svjni kimyoviy moddalar bilan ifloslanishi va boshkalar.

Favqulodda vaziyatlar yana tarkalish mikyosiga (shikastlanganlar soniga hamda moddiy yo`qotishlar miqdoriga qarab) kura 4 guruhga bulinadi:

- 1 Lokal (ob`ekt mikyosidagi) FV;
- 2 Mahalliy FV;
- 3 Respublika (milliy) FV;
- 4 Transchegaraviy (global).

Lokal favqulodda vaziyat — biror ob`ektga taallukli bo`lib, uning mikyosi usha ob`ekt hududi bilan chegaralanadi. Bunday vaziyat natijasida 10 dan ortik bulmagan odam jabrlangan yoki 100 dan ortik bulmagan odamning hayot faoliyati sharoitlari buzilgan yohud moddiy zarar favqulodda vaziyat paydo bulgan kunda eng kam oylik ish haki mikdorining 1 ming baravaridan ortik bulmagan mikdorni tashkil etgan hisoblanadi. Bunday FV oqibatlari shu ob`ekt kuchi va resurslari bilan tugatiladi.

Mahalliy tavsifdagagi favqulodda vaziyat — aholi yashaydigan hudud (aholi punkti, shahar, tuman, viloyat) bilan chegaralanadi. Bunday vaziyat natijasida 10 dan ortik, biroq 500 dan kam bulmagan odamning hayot faoliyati sharoitlari buzilgan yohud moddiy zarar favqulodda vaziyat paydo bulgan kunda eng kam oylik ish haki mikdorining 1 ming baravaridan ortikni, biroq 0,5 million baravaridan kup bulmagan mikdorni tashkil etgan hisoblanadi.

Respublika (milliy) tavsifdagagi favqulodda vaziyat deyilganda — favqulodda vaziyat natijasida 500 dan ortik odamning hayot faoliyati sharoitlari buzilgan yohud moddiy zarar FV paydo bulgan kunda eng kam oylik ish haki mikdorining 0,5 million baravaridan ortigini tashkil etadigan, hamda FV mintakasi viloyat chegarasidan tashkariga chiqadigan, respublika mikyosida tarkalishi mumkin bulgan FV tushuniladi.

Transchegaraviy (global) tavsifdagagi favqulodda vaziyat deyilganda esa, oqibatlari mamlakat tashkarisiga chiqadigan yohud FV chet elda yuz bergan va O`zbekiston hududiga dahldor holat tushuniladi.

Bunday faloqat oqibatlari har bir mamlakatning ichki kuchlari va mablagi bilan hamda halkaro hamjamiyat tashkilotlari mablaglari hisobiga tugatiladi. Masalan, Orol muammosi nafakat O`zbekiston davlati uchun, balki unga chegaradosh bulgan Turkmaniston, kozogiston va boshka davlatlar uchun ham faloqat keltiruvchi vaziyatdir. SHuning uchun ohirgi vakgda Orol muammosini hap qilishga O`zbekiston davlatining kuch va mablagidan tashkari butun jahon hamjamiyati tashkilotlari (Ekasan, YUnep va boshk.) mablaglari, kuchlaridan foydalanimoqda.

2. Fuqaro muhofazasining asosiy vazifalari, FM tashkilotining tarkibiy tuzilishi

Fuqarolar muhofazasi- umum davlat mudofa siyosatlaridan biri bo`lib, u har qanday favqulodda holatlarda fuqarolarni, halq ho`jaligi tarmoqlarini muhofaza qilishda, ularning muttasil ishlashini ta`minlashda hamda qutqarish va tiklash ishlarni bajarishda katta ahamiyat kasb etadi.

FVVning asosiy vazifalari va faoliyat yo`nalishi asosan: favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish, fuqorolar hayoti va salomatligini muhofaza qilish, favqulodda vaziyatlar yuz berganda ularning oqibatlarini tugatish hamda zararini kamaytirish sohasida davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday hollardagi harakatlarni boshqarishning davlat tizimi (FVDT)ni tashkil etish va uning faoliyatini ta`minlash, fuqaro muhofazasiga rahbarlik qilish, vazirliklar, idoralar, mahaliy davlat organlari faoliyatini muvofiglashtirib borish, maqsadli ishlab chiqarish va hakozalarga qaratilgan.

Fuqaro muhofazasi davlat tizimlari – harbiy davrda ham yuzaga keladigan havflardan aholini, hududlarni, moddiy boyliklarni muhofaza qilishda muhim vazifalarni bajaradi.

Fuqaro muhofazasining vazifasi quydagilardan iborat:

1. Aholi va ob'ektlarni harbiy harakatlar olib borish paytida yoki shu harakatlar oqibatida yuzaga keladigan havflardan himoyalash harakatlari va usullariga taylorlash.

2. Boshqaruv, habar berish va aloqa tizimlarini tashkil qilish, rivojlantirish va doimiy shay holatda saqlab turish.

3. Halq ho'jaligi ob'ektlarining barqaror ishlashini ta'minlash yuzasidan tadbirlar kompleksini o'tkazish.

4. Aholini, moddiy va madaniy boyliklarni havfsiz joylarga evakuatsiya qilish.

5. Fuqoro muhofazasi harbiy tizimlari shayligini ta'minlash.

6. Aholini umumiy va shahsiy saqlovchi vositalari bilan ta'minlash tadbirlari o'tkazish.

7. Aholini harbiy davrdagi hayot faoliyatini ta'minlash.

8. Radiatsiyaviy, kimyoviy biologik vaziyat ustidan kuzatish va laboratoriya nazorati olib borish.

9. qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni o'tkazish.

10. harbiy davrlarda ham zarar ko'rgan hududlarda jamoat tartibini yo'lga qo'yish va saqlab turish.

11. Aholini va hududlarni muhofaza qilish yuzasidan boshqa tadbirlarni amalga oshirish.

Mana shu vazifalarni muvaffaqiyatli olib bormay turib, zararlangan hududlarda, ob'ektlarda mo'adalil hayot faoliyatini yaratib bo'lmaydi. Bu ishlarni davlat organlari orqali, fuqaro muhofazasi boshchiligidagi butun halq yordamida amalga oshiriladi.

1. Aholini favqulodda vaziyat sharoitida himoyalash, shu hodisaning nohush oqibatiga yo'l qo'ymaslik yoki uni maksimal darjada pasaytirish bo'yicha kompleks tadbirlardir. Aholini himoyalashning yuqori samarasi ishlatalayotgan barcha vosita va usullar to'la ishlataliganda va havfsizlikni ta'minlash printsiplari to'laligicha anglab etilgan taqdirdagina bo'lishi mumkin.

Havfsizlikni ta'minlash printsiplarini ularni qo'llash bo'yicha uch guruhga bo'linadi:

1.Oldindan tayorgarlik ko'rmoq himoya vositalarini toplash, ularni tayyor holda saqlash hamda aholini havfli zonadan evakuatsiya qilish bo'yicha tadbirlarni tayyorlash va amalga oshirish.

2.Differentsiyalashgan yo'nalish shundan iboratki, bunda himoya tadbirlari hajmi va harakteri havfli va zaharli omillar manbaining turiga va mahalliy sharoitlarga bog'liq.

3.Tadbirlar kompleksi FV oqibatlaridan himoyalish usullari va vositalaridan samarali foydalanish, zamonaviy tehnosotsial muhitda hayotiy faoliyat havfsizligini ta'minlash bo'yicha tadbirlar bilan birga olib borishni taqoza qiladi.

FV larda aholini himoya qilishning asosiy usullari, aholini evakuatsiya qilish, himoya inshoatlariga berkitish, shahsiy himoya hamda tibbiy proflaktik vositalarni qo'llashdan iboratdar.

Siyosiy-harbiy nizolarni ayniqsa zamonaviy quroq-yarog'lar bilan hal qilishda qirg'indan saqlab qolish uchun eng samarali usullardan biri aholini himoya inshoatlariga berkitishdir. Ayniqsa, radioaktiv va kimyoviy moddalardan saqlanish samarasi yuqoridir.

himoya inshootlari-bular fizik, kimyoviy va biologik havfli va zararli omillardan himoyalash maqsadida mahsus qurilgan muhandislik inshootlaridir.

SHahsiy himoya vositalari-odam organizmining ichki a'zolariga, terisiga va kiyimiga radioaktiv, zaharlovchi va bakterial vositalarning ta'siridan saqlaydi.

Favqulodda vaziyatlarda hayotiy faoliyat havfsizligini ta'minlash odam faoliyatining barcha jarayonlarida sog'ligini va hayotini saqlashga qaratilgan tashkiliy, muhandis-tehnik tadbirlar va vositalar kompleksidir.

hayotiy faoliyat havfsizligini ta'minlashga qaratilgan asosiy yo'nalishlar quydagilardan iborat:

- FV larni va ularning oqibatini oldindan aytish;

- FV paydo bo'lishi ehtimolini yo'qotish yoki kamaytirish tadbirlarini rejalashtirish, hamda ular oqibatlari ko'lamenti kamaytirish;

- FV larda halq ho`jaligi ob`ektlari ishining muntazamligini, uzlusizligini ta`minlash;
- FV lardagi aholini o`qitish;
- FV oqibatlarini tugatish.

Ushbu yo`nalishlarning qisqacha mazmunlari quydagilardir.

FV ni ularning oqibatlarini oldindan aytish va baholash.

Bu-tabiyy ofatlar, avariylar va falokatlar tufayli yuzaga kelgan vaziyatini tahminiy aniqlash va baholash usulidir.

hozirgi vaqtida seysmik rayonlar, tuproq siljishi mumkin bo`lgan, sel oqimlari yo`nalishlari, plotinalar buzilganda, suv toshqini bo`lganda, odamlarga va hududga zarar keltirishi mumkin bo`lgan zonalar chegaralari aniqlangan.

HFH bo`yicha prognoz qilish masalalariga FV larning sodir bo`lish vaqtini tahminiy aniqlash ham kiradi. Bu prognoz bo`yicha aholining havfsizligini ta`minlash bo`yicha operativ choralar ko`riladi.hozirgi vaqtida ko`pgina olim va mutahasislarning fikri FV larning boshlanishi va rivojlanishi oldindan aytib berishga qaratilgan.

2. Ko`rيلотган muammoni ushbu sharoitda hal qilishda FV larga odamning havfsizligini ta`minlash bo`yicha havfning oldini olish va paydo bo`lish ehtimolini kamaytirish, hamda uning oqibatlari masshtabini kamaytirish masalalarini qamrab oladigan sistemali yondoshish kerak.

Ushbu metodologik asosda o`zimizning va chet el amaliy tajribasini hisobga olgan holda samaradrligi tabora ortib boruvchi tadbirlar kompleksi oldindan taylorlash, boshqacha qilib aytganda zamonaviy tehnosotsial muhitda odamning hFH ni ta`minlashning ko`p tabaqali sistemasini joriy qilish kerak.

FV lar oqibatida ko`riledigan zararlarning oldini olish tadbirlarini quyidagi guruhlarga bo`lish mumkin:

Doimiy o`tkaziladigan tadbirlar. Ular uzoq muddatli prognoz asosida tuziladi: Standart talablarini hisobga olgan holda qurilish-montaj ishlarini olib borish, aholini havf-hatar haqida habardor qilishning ishonchli sistemasini yaratish. Aholini SHHV bilan ta`minlash va himoya inshoatlarining etarli fondini tuzish, nurlanish, kimyoviy va bakteriologik kuzatuv ishlarini tashkil etish, aholini FV chog`ida o`zini qanday tutish va faoliyati haqida umumiy o`quvlvrini tashkil etish, epidemiyaga qarshi va sanitariya-gigiena tadbirlarini o`tkazish.

FV vaqtin aytib berilgach, ko`rilihi kerak bo`lgan himoya tadbirlari: prognoz uchun zarur bo`lgan razvedka va kuzatish sistemasini jonlantirib yuborish. Aholiga FV haqida habar beruvchi sistemani taylor holga keltirish, iqtisodiy va jamoat hayotini mahsus qoida asosida qayta qurish, hattoki favqulodda holatgacha, yuqori havfli manbalarni FV holatida neytrallash ular ishini to`htatib qo`yish, qo`shimcha mustahkamlash yoki demontaj qilish, avariya qutqaruв hizmatini taylor holga keltirib qo`yish, aholini qisman evakuatsiya qilish.

3. FV da hFH ni ta`minlashda rejalashtirish asosiy omillardan biridir. U maqsadga erishish borasida vaqt, mablag` va ijrochilarni aniqlashtiradi. U sharoitni ilmiy asosda prognoz qilish, har tamonlama tahlil qilish, moddiy va ma`naviy resurslarni baholash va aholini FV holatida himoya qilishning zamonaviy, nazariy va amaliy tadbirlarga asoslanadi.

Rejalashtirishning natijasi sifatida ma`lum hujjat-reja tuziladi.U quyidagi elementlarni o`z ichiga olishi kerak: aniq ko`rsatkichlar (ish turlari, tadbirlar), bu ishlarni bajarish muddati, rejani bajarish uchun zarur resurslar (turlari, soni, manbalri) har bir punktni bajaruvchi mutassadi shahslarga topshiriqlar, reja bajarilishining borishini nazorat qilish usullari va h.o.

Rejaning matn qismi ikki bo`limdan tashkil topgan bo`lishi mumkin: birinchi qismdan sharoitni baholash natijasida qilingan hulosalar bo`lsa, ikkinchi bo`limni FV vujudga kelganda va havf tug`dirganda aholining havfsizligini ta`minlash bo`yicha tadbirlar tashkil etadi. Ularning asosiyлари quyidagilardir: habar berish tartibi, razvedka va nazoratni tashkil qilish, qutqaruв va boshqa kechiktirib bo`lmaydigan ishlarni o`tkazish uchun kuch va vositalarni taylorlash, FV oqibatlarini ogohlantirish va yumshatish tadbirlari, odamlarni va moddiy boyliklarni zudlik bilan himoyalash choralar, tibbiy ta`minot, dozimetrik va kimyoviy nazorat, korhonani avariylasiz to`htatish tadbirlarini qo`llash tartibi, odamlarni himoya qilishni tashkil etish, aholiga SHhV tarqatish, evakuatsiya qilish tadbirlarini tashkil etish, boshqaruvni tashkil etish, har hil sharoitlarda

qutqaruv va boshqa kechiktirib bo`lmaydigan ishlarin olib borish tartibi va navbat, yuqori tashkilotlarga,FV komissiyasiga ahborat berish tartibi.

Rejaga turli ma'lumotnomma va tushuntiruvchi materiallar (chizma, matn) ilova qilib qo'yilishi mumkin.

Reja aniq, mazmunan to'liq, qisqa, iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq va ob'ektning haqiqiy imkoniyatlarini hisobga olgan bo'lishi kerak. Rejaning hayotiyligi kelib chiqishi bo'yicha tabiiy va tehnogen FVlarda hFH ta'minlash bo'yicha ishlarni tashkil qilishda muntazam mashq va uquvlar jarayonida sinab boriladi.

SHunday qilib, fuqorolar muhofazasi har qanday favqulodda vaziyatlarda fuqoralarni, moddiy resurslarni muhofaza qilish, fuqorolarni qanday hatti-harakat etishi, ularga qanday chora tadbirlar bilan yordam berilishi, shikastlangan zonalarda qutqaruv va tiklov ishlarini olib borish,ishlab chiqarish tarmoqlarini muttasil ishlashini ta'minlash vazifalarini bajaradi. Zero, er yuzida umimiy qirg'in qurollari, hujumkor qurollarning zamonaviy turlari mavjud ekan, shu bilan birga tabiiy va tehnogen hususiyatli favqulodda vaziyatlarni bo'lishligi muqarrar bo'lganligidan har bir davlatda va uning barcha hududlarida fuqarolar muhofazasi davlat tizimi tashkil etiladi va uning vazifalari aniq belgilanadi. Fuqaro mudofasi faqatgina urush sharoitida fuqorolarni mudofasini ta'minlab qolmasdan odamzod hayotida urishdan kam bo'Imagan talofatlarga olib keluvchi tabiiy ofatlardan saqlanish chora-tadbirlari bilan ham shug'llanganki bu ikkinchi masala hozirgi zamon sharoitida muhim ahamiyat kashf etmoqda.

Fuqaro muhofazasi mahsus tadbirlarining bajarilishini ta'minlash hamda ushbu maksadlarda kuch va vositalarni tayyorlash uchun respublika, viloyat, tuman, shahar, shuningdek, ob'ekt miyosidagi fuqaro muhrafazasi hizmatlari tashkil etiladi. Fuqaro muhofazasi hizmatlarining turlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiklanadi.

Fuqaro muhofazasi kuchlari fuqaro muhofazasi kushinlari, tizimlaridan tarkib topadi. Fuqaro muhofazasi kuchlari va vositalarining tarkibi, ularning tarkibiy tuzilishi, shuningdek, muhofaza turlari faoliyatining boshka jihatlari O'zbekiston Respublikasi fuqaro muhofazasi boshligi tomonidan belgilab kuyiladi.

Fuqaro muhofazasi vazifalarini hal etishda FVV kuchlaridan tashkari O'zbekiston Respublikasi kurolli kuchlarining kutkaruv tizimlari, kismlari ham jalb etilishi mumkin. Favqulodda vaziyatlar vazirligi fuqaro muhofazasining kushinlari O'zbekiston Respublikasi fuqaro muhofazasi kuchlarining asosini tashkil etadi.

Fuqaro muhofazasi kushinlarining harbiy davrdagi asosiy vazifalari kuyidagilardan iborat:

a) zararlanish uchoqlarida va zaharlanish hududlarida muhandislik, radiatsiyaviy, kimyoviy va boshka kidiruv turlarini olib borish;

b) kutkaruv va boshka kechiktirib bulmaydigan ishlarni amalga oshirish;

v) aholini va halk hujaligi ob'ektlarini evakuatsiya qilishda ishtiroq etish;

g) aholi hayot faoliyatini ta'minlash, ob'ektlarni tiklash ishlarini amalga oshirishda ishtiroq etish hamda fuqaro muhofazasining boshka vazifalarini bajarishdan iborat.

Fuqarolar muhofazasi tizimlari kutkaruv va boshka kechiktirib bulmaydigan tiklov ishlarini amalga oshirish uchun hududiy ishlab chiqarish tamoyillariga kura tashkil etiladi.

Fuqaro muhofazasi tizimlari buysunishiga kura — hududiy (viloyatlar, tumanlar va shaharlar miyosida) hamda ob'ekt (halk hujaligi ob'ektlaridagi) tizimlariga bulinadi.

Ob'ekt fuqaro muhofazasining boshligi etib usha korhonaning yoki tashkilotning boshligi tayinlanadi.

Fuqaro muhofazasi yana belgilangan vazifasiga kura — umummaksadli hamda hizmatli tizimlarga bulinadi. Umummaksadli tizimlar zararlangan uchoqlarda kutkaruv ishlarini olib boradilar. Hizmatli tizimlar esa mahsus tadbirlarni bajaruvchi hizmatlar — kidiruv ishlarini olib borish, tibbiy yordam kursatish, yonginlarning tarkalishiga yul kuymaslik va ularni uchirish, jamoat tartibini saklash, insonlar salomatligini tiklash, razvedka utkazish, avariya va tehnikalarni tiklash, himoya inshootlarida hizmat kursatish va boshka mahsus vazifalarini bajaruvchi tizimlarga bulinadi

Fuqaro muhofazasi tizimlariga O'zbekiston Respublikasi fuqarolari: 18 yoshdan 60 yoshgacha bulgan erkaklar, 18 yoshdan 55 yoshgacha bulgan ayollar kabul kilinadi, safarbarlik kursatmasiga ega bulgan harbiy hizmatga mansublar, 1,2,3guruh nogironlari, homilador ayollar, 8 yoshga tulmagan bolalari bor ayollar, ayni paytda 3 yoshga tulmagan bolalari bor urta yoki oliy tibbiy ma'lumotli ayollar bundan mustasno.

Har bir korhonaning FM boshligi FMni tashkil etilishini, uning holatini, kuchlarini, tehnikasini doimiy tayyor holatda bulishligini nazorat etadi, hamda kutkaruv va kayta tiklash ishlariga boshchilik kyladi. Korhona FMning boshligi shu korhona joylashgan rayon FMga va shu korhonaning yukori tashkiloti FMsiga buysunadi.

Har bir korhonaning FM boshligiga urinbosar tayinlanadi. Katta korhonalarda bir necha urinbosarlar tayinlanadi, jumladan:

a) Ishchi hizmatchilarni joylashtirish (yoki evakuatsiya buyicha);

b) Muhandis-tehnik ishlari buyicha;

v) Moddiy tehnika ta'minoti buyicha. FMning ishchi hizmatchilarni joylashtirish buyicha urinbosari joylashtirish rejalarini tashkil etadi, ularning oilalarini evakuatsiya etish, jamoat tartibini saklash ishlariga boshchilik qilish hamda ishchi hizmatchilarni bir joydan ikkinchi joyga tashish ishlarini tashkillashtirish vazifalarini bajaradi.

FMning muhandis-tehnik bulimi urinbosari korhonaning bosh muhandisi hisoblanadi. Buning vazifasi ishlab chiqarishni alohida rejim asosida ishlash rejasini tuzish, tinchlik davrida ishlab chiqarishni muttasil ishlashini ta'minlash, ekstremal holatlarda avariyyatehnika va yonginga karshi hizmatlarni, kugkarish ishlarini olib boradi.

Bundan tashkari, tabiiy ofatlar, avariya, haloqat bulganda kutkarish va avariyanı tusish hamda kayta tiklash ishlariga boshchilik kiladi.

FMning moddiyetechnika ta'minoti buyicha urinbosari kilib korhonaning ta'minot buyicha boshlik urinbosari tayinlanadi. Bu mansabdar shahs mahsus jihozlarni, tehnika, transport va muhofazaga taallukli jihozlar bilan ta'minlaydi va saklaydi. YAna u boshpanalarni kurish va uz kul ostidagi ishchihizmatchilarni evakuatsiya qilishni ta'minlaydi haoda inshootlarni ta'mirlash ishlarini bajaradi.

Korhonada FMning shtabi tuziladi. Bu shtabda har hil buyruklar, bajariladigan choratadbirlar va FMning yukori tashkilot talabnomalari, ish rejalarini ishlab chiqiladi, uning bajarilish hisobotlari tuziladi. Korhona shtab boshligi etib, shu korhonaning FM boshligining birinchi urinbosari tayinlanadi. FMning shtabi zimmasida ishchihizmatchilarni va korhona hodimlari oilalarini kirgin kurollar ta'siridan, dushmanning bevakg hujumidan uz vaqtida ogoh qilish vazifasi turadi.

FM shtabi asosida kuyidagi hizmatli tizimlar tashkil etiladi:

- Aloqa va tashvikot;
- Meditsina;
- Radiatsiya va kimyoviy kurollar ta'siriga karshi;
- Jamoat tartibini saklash;
- elektr ta'minoti;
- Avariya-tehnikani ta'mirlash;
- Panada va kochoqlar maskanida hizmat kursatish;
- Transportda hizmat kursatish;
- Moddiy ta'minot va boshka vazifalar.

Bularga mahsus topshiriklarni bajarish vazifalari topshiriladi. YUkoridagi har bir hizmatga FM boshligi tomonidan rahbar etib, bulim, tseh, smena boshliklari tayinlanadi.

YUkorida ta'kidlangan fuqarolar muhofazasining hizmatli tizimlaridan tashkari tehnika va transport vositalariga mahsus kayta ishlov berishda FMning bir kator hizmatli kismlari keng ishlarni tashkil etadi. Jumladan, FM laboratoriyalari radioaktiv va zaharli moddalarni aniklash uchun radiometrik va kimyoviy tahlil ishlarini olib boradi. Ular asosan korhona yoki tashkilotlarning

laboratoriyalari tarkibida tashkil etilib, unga mutahassislar jalb kilinadi va kerakli asbob-uskunalar bilan jihozlanadi.

Radioaktiv moddalar va biologik vositalar bilan zaharlangan odamlarni tulik sanitarkayta ishlovdan utkazish uchun yuvinish maskanlari tashkil etiladi. Bu maskanlar asosan hammom va dushhonalar asosida tashkil etilib, ular oldindan tayyorlab kuyiladi. Bu maskanlarda kiyimkechaklar, poyafzal va shahsiy saklovchi vositalarni dezaktivatsiya kiluvchi maydonchalar tayyorlanib jihozlanadi. Bir yuvinish maskani bir soatda 80 odamni sanitar kayta ishlovdan utkazadi.

Kiyimkechak, poyafzal shahsiy saklovchi vositalarni degazatsiya, dezaktivatsiya va dezinfektsiya qilish uchun kiyim-kechaklarni zararsizlantiruvchi maskanlar tashkil etiladi. Bular asosan hammom va kiyimkechaklarni yuvuvchi maskanlar tarkibida tashkil etiladi. Bunday maskanlar 1 soat ichida 50100 kg kiyimkechaklarni kayta ishslash kuvvatiga ega.

Transport vositalarni degazatsiya, dezinfektsiya va dezaktivatsiya qilish uchun esa zararsizlantirish shahobchalari tashkil etiladi. Bu zararsizlantirish shahobchalari asosan transportlarni yuvuvchi kismlari tarkibida tashkil etilib, ular 1 soat mobaynida 45 ta yuk avtomashinalarini zararsizlantirish imkoniyatiga ega.

3. Turli vazirlik va idoralarning fuqaro muhofazasi buyicha vakolatlari.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish soh;asidagi vakolatlari

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasи:

favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish uchun moliyaviy va moddiy resurslar davlat rezervlari yaratilishini ta`minlaydi hamda ulardan foydalanish tartibini belgilaydi;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etashga oid kuchlar va vositalarni moliya hamda resurs jihatidan ta`minlashni, ularni mahsus tehnika va boshka moddiy-tehnika vositalari bilan jihozlashni amalga oshiradi;

favqulodda vaziyatlar tasnidini tasdiklaydi hamda ularni bartaraf etishda ijro hrkimiyati organlari ishtiroki darajasini belgilaydi;

vazirliklar, idoralar, ijro hokimiyati mahalliy organlarining aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasidagi faoliyati ustidan nazoratni amalga oshiradi;

konun hujjaligiga muvofik boshka vakolatlarini amalga oshiradi.

Favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish buyicha mahsus vakolatli davlat boshkaruv organi

Favkulolda vaziyatlardan muhrafaza kilish, buicha mahsus vakolatli davlat boshkaruv organi O`zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligidir.

O`zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi:

favqulodda vaziyatlarning oldini olish, bunday vaziyatlarda aholi hayoti va sogligini, moddiy va madaniy boyliklarni muhofaza kilish, shuningdek fav-kulodda vaziyatlar okibatlarini bartaraf etish va zararni kamaytirish yuzasidan choralar ishlab chikadi hamda amalga oshiradi;

aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasida mahsus dasturlar ishlab chikilishi va ilmiy tadkikotlar amalga oshirilishini tashkil etadi;

uz vakolati doirasida vazirlik va idoralar, korhona, muassasa va tashkilotlar, mansabdar shahslar va fukarolar uchun bajarilishi majburiy bulgan karorlar kabul kiladi;

boshkaruv organlarining, aholini va hududlarni muhofaza kilish kuchlari va vositalarining favqulodda vaziyatlar sharoitida harakat kdlishga tayyor bulishini tashkil etadi;

favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish kuchlari va vositalari boshkaruvini amalga oshiradi, boshkaruv punktlari, habar berish va aloka tizimlarini tuzadi;

favqulodda vaziyatlar sharoitida avariya-kutkaruv ishlari va kechiktirib bulmaydigan boshka ishlar utkazilishini tashkil etadi;

aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish tadbirlari bajarilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradi;

ishlab chikarish va ijtimoiy ob`ektlar buyicha loyihalar va karorlar yuzasidan davlat ekspertizasi utkazilishida ishtirok etadi;

konun hujjatlariga muvofik boshka vakolatlarni amalga oshiradi.

Vazirliklar va idoralar favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasida:

uz tasarrufidagi korhona, muassasa va tashkilotlarning favqulodda vaziyatlar sharoitida harakat kilishga shay bulib turishini ta`minlashlari;

tarmokning va uz tasarrufidagi ob`ektlarning favqulodda vaziyatlar sharoitida barkaror ishslash imkoniyatini oshirish tadbirlarini ishlab chikishlari va amalga oshirishlari;

favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish buiicha harakatlar rejasini, nizomlar, koidalar va yuriknomalarni kelishib olish uchun O`zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligiga takdim etishlari;

uz tasarrufidagi ob`ektlar hodimlarini harbiylashtirilmagan tuzilmalar tarkibida favqulodda vaziyatlarda muhofazalanish usullariga va harakat kilishga urgatishlari;

favqulodda vaziyatlar tugrisida habar berish mahalliy tizimlarini yaratishlari va ularni doimo shay holatda saklab turishlari;

aholining va hududlarning muhofazalanish holati tugrisida belgilangan tartibda ahborot berishlari, shuningdek tarmok hodimlarini favqulodda vaziyat tahdidi borligi tugrisida habardor kilishlari;

moddiy va moliyaviy resurslar rezervlarini yaratishlari;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish rejalariga muvofik; uz tasarrufidagi ishlab chikarish va ijtimoiy ob`ektlarda hamda ularga tutash hududlarda avariya, kutkaruv ishlari va kechiktirib bulmaydigan boshka ishlar tashkil etilishi, moliyalanishi va utkazilishini ta`minlashlari;

uta muhim ob`ektlar va ularning hodimlarini favqulodda vaziyatlar sharoitida uz faoliyatlarini davom ettirishlari ta`minlanadigan punktlarga evakuatsiya kilish tadbirlarini amalga oshirishlari; favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish mahsus kuchlari va vositalari tashkil etilishini, tayyorgarlikdan utkazilishini va shay bulib turishini ta`minlashlari;

uz tasarrufidagi ob`ektlar loyihalanishi, kurilishi va rekonstruktsiya kdlinishi chogida ahrlini va hududlarni muhrfaza kilish masalalariga oid talablar bajarilishini nazorat kdlib borishlari;

konun hujjatlariga muvofik. boshka vakolatlarni amalga oshirishlari shart.

Vazirliklar va idoralar Uzbekistan Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan ruyhati belgilab kuyiladigan, potentsiat havf manbai bulgan ob`ektlarda aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhrfaza kdlish buyicha mutahassislar shtat lavozimlarini joriy etadilar. Boshka ob`ektlarda esa mas`ul shahslar tayinlandi.

Mahalliy davlat hokimiyyati organlarining favqulodda vaziyatlardan muhofaza kdlish sohasidagi vakolatlari

Mahalliy davlat hokimiyyati organlari favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasida:

favqulodda vaziyatlar chogida aholini va hududlarni muhofaza kilish buyicha harakatlar rejasini ishlab chikadilar;

aholining va hududlarning muhofazalanishiga oid ahborotlar belgilangan tartibda tuplanishi va almashinilishini, shuningdek favqulodda vaziyatlar tahdidi borligi yoki ruy bergenligi tugrisidagi ahrli uz vaktida vokif va habardor etilishini amalga oshiradilar;

moddiy va moliyaviy resurslar rezervlarini yaratadilar, favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish tadbirlarini, moliyalashni amalga oshiradilar;

idoraviy mansubligidan kat`i nazar, korhona, muassasa va tashkilotlarning favqulodda vaziyatlarda barkaror ishslash imkoniyatini oshirishga yordamlashadilar;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish buyicha korhona, muassasa va tashkilotlar kuchlari va vositalarining shay holda turishi ustidan nazoratni amalga oshiradilar;

avariya, halokat, tabiiy ofatlar sodir bulgan zonalarda kutkaruv ishlari va kechiktirib bulmaydigan boshka ishlarni amalga oshirish uchun avariya-kutkaruv kuchlari (shu jumladan tezkor harakat bulinmalari) va mahsus tuzilmalarning doimo shay bulib turishini tashkil etadilar;

avariya-kutkaruv ishlari va kechiktirib bulmaydigan boshka ishlarni tashkil etadilar hamda amalga oshiradilar, shuningdek bunday ishlar utkazilishi chogida jamoat tartibi saklanishiga kumaklashadilar;

Konun hujjaligiga muvofik boshka vakolatlarni amalga oshiradilar.

Korhonalar, muassasalar va tashkil otlarning favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasidagi majburiyatlar

Korhonalar, muassasalar va tashkilotlar favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasida:

hodimlar hamda ishlab chikarish va ijtimoiy ob`ektlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish buyicha zarur choralarни rejalshtirishlari, moliyalashlari va amalga oshirishlari;

havf manbai yukori bulgan ob`ektlar havfsizligi tugrisida belgilangan tartibda deklaratsiya takdim etishlari;

hodimlarni favqulodda vaziyatlar sharoitida harbiylashtirilmagan tuzilmalar tarkibida muhrfazalanish usullariga va harakat kilishga urgatishlari;

habar berish mahalliy tizimlarini yaratishlari va doimo shay holatda saklab turishlari hamda favqulodda vaziyatlar tahdidi borligi yoki ruy bergenligi tugrisida hodimlarni uz vaktida habardor kil ishlari;

favqulodda vaziyatlar sharoitida ob`ektlar ishi hamda hodimlar haet faoliyati barkaror kechishini ta`minlashlari;

muhandislik-himoya inshootlari, zaruratga karab, oldindan barpo etilishini ta`minlashlari hamda ularni doimo shay holatda saklab turishlari;

favqulodda vaziyatlar ruy berish ehtimolini nazarda tutib, belgilangan tartibda moddiy va moliyaviy resurslar rezervlarini yaratishlari;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish kuchlari va vositalari yaratilishini, tayyorgarlikdan utkazilishini hamda shay bulib turishini ta`minlashlari;

favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish rejalariga muvofik. uz tasarrufidagi ob`ektlarda avariya-kutkaruv ishlari utkazilishini ta`minlashlari;

belgilangan tartibda ihtisoslashgan hizmatlar va tuzilmalarni yaratishlari, ularni shahsiy tarkib, tehnika va anjom bilan tuldirishlari;

belgilangan tartibda evakuatsiyaga oid tadbirlarni utkazishlari va odamlarni joylashtirish uchun oldindan bazalar tayyorlab kuyishlari;

belgilangan tartibda favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasida ahborotlar takdim etishlari shart.

Fukarolar uzini uzi boshqarish organlarining favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etishdagi ishtiroki

Fukorolarning uzini uzi boshkarish organlari: aholi punktlari, suv ta`minoti manbalari, ijtimoiy va madaniy ob`ektlarning sanitariya va ekologik holati ustidan nazorat amalga oshirilishiga yordam beradilar;

fukarolarni favqulodda vaziyatlar okibatlarini bartaraf etishga jalb kiladilar;

konun hujjaligiga muvofik boshka choralarни amalga oshiradilar.

Jamoat birlashmalarining favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etishdagi ishtiroki

Jamoat birlashmalari favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etishda konun hujjalarda belgilangan tartibda ishtirok etishlari mumkin.

Jamoat birlashmalari favqulodda vaziyatlar manbalari va ularni bartaraf etish choralarini tugrisida davlat hokimiyyat va boshkaruv organlaridan, korhonalar, muassasalar va tashkilotlardan belgilangan tartibda ahborot olish hukukiga ega.

Favqulodda vaziyatlar monitoringi va ularni oldindan bashorat kilish

Favqulodda vaziyatlar monitoringi va ularni oldindan bashorat kilish tabiiy ofatlarni, tehnogen avariylar va halokatlarni tekshirish va nazorat kilish mahsus hizmatlari tomonidan amalga oshiriladi.

Favqulodda vaziyatlar monitoringini utkazish va ularni oldindan bashorat kilish tartibi konun hujjatlari bilan belgilanadi.

Fukarolarning favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasidagi hukuklari

Fukarolar kuyidagi hukuklarga ega:

favqulodda vaziyat ruy berganda hayotlari, sogliklari va shahsiy mol-mulkleri muhofazalanishi;

umumiy va yakka muhofazalanish vositalaridan, mahalliy hokimiyat organlarining, korhonalar, muassasalar va tashkilotlarning favqulodda vaziyatlarda. aholini muhofaza kilish uchun muljallangan boshka mol-mulkidan foydalanish;

mamlakat hududining muayyan joylarida bulganda ular duch kelishi mumkin bulgan havf-hatar darajasi tugrisida hamda zarur havfsizlik choralar hakida habardor bulish;

aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish masalalari yuzasidan davlat hokimiyati va boshkaruv organlariga murojaat etish;

favqulodda vaziyatlar rui bergen zonalarda ishlaganligi uchun bepul tibbiy hizmat, kompensatsiyalar va boshka imtiyozlar olish;

favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish mobaynida majburiyatlarini bajarish chogida sogligiga etkazilgan zarar uchun kompensatsiyalar hamda imtiyozlar olish;

aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan : muhofaza k. ilish majburiyatlarini bajarish chogida orttirgan kasallygi munosabati bilan mehnat kobiliyatini yukotganda, nogironligi mehnatda mayib bulish okibatida kelib chikkan hodimlarga belgilangan tartibda pensiya olish;

bokuvchisini aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish majburiyatlarini bajarish chogida orttirgan mayiblik yoki kasallikdan halok bulganligi yoki vafot etganligi munosabati bilan yukrtganda, mehnatda mayib bulish tufayli halok bulgan shahsning sila a`zolari uchun belgilangan tartibda pensiya olish.

Davlat ijtimoiy sugurtasi tartibi va shartlari, kompensatsiyalar va imtiyozlar turlari va mikdorlari konun hujjatlari bilan belgilanadi.

Fukarolarning favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasidagi majburiyatları

Fukarolar:

havfsizlik choralariga rioya etishlari, ishlab chikarish va tehnologiya intizomi, ekologik havfsizlik talablari favqulodda vaziyatlar ruy berishiga olmb kelishi mumkin bulgan tarzda tuzilishiga yul kuymasliklari;

muhofazalanishning asosiy usullarini, jabrlanganlarga birlamchi tibbiy yordam kursatish yo`llarini urganishlari hamda uz bilim va amaliy kunikmalarini takomillashtirishlari;

favqulodda vaziyatlar ruy berishiga olib kelishi mumkin bulgan avariylar, ofatlar va halokatlar tahdididan darak beruvchi alomatlar borligi tugrisida tegishli organlarga habar berishlari;

favqulodda vaziyatlar tahdid solgan va boshlangan sharoitlarda ogohlantirish belgilarini, yurish-turish koidalari va harakat kilish tartibini, umumiy va yakka muhofazalanish vositalaridan foydalanish usullarini bilishlari;

zarurat bulganda avariya-kutkaruv ishlari va kechiktirib bulmaydigan boshka ishlarni utkazishda yordamlashishlari shart.

Chet el fuqarolari va fukaroligi bulmagan shahslarning favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasidagi hukuk va majburiyatları

O`zbekiston Respublikasi hududida chet el davlatlarining fukarolari va fukaroligi bulmagan shahsler favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasida O`zbekiston Respublikasi fukarolari bilan teng hukuklarga ega buladilar va majburiatlarni bajaradilar.

Aholini va mutahassislarni favqulodda vaziyatlarda harakat kilishga tayyorlash

Umumta`lim maktablari, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari hamda oliy ukuv yurtlarida, ishlab chikarish va turar joylarda aholini favqulodda vaziyatlarda harakat kilishga urgatish umumiy va majburiydir.

Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat kilish davlat tizimi rahbarlari va mutahassislarini tayyorlash va kayta tayyorlash urta mahsus, kasb-hunar ta`limi muassasalari va oliy ukuv yurtlarida, malaka oshirish muassasalarida, kurslarda, mahsus ukuv-uslubiyat markazlarida va ish joyida amalga oshiriladi.

Aholini va mutahassislarni favqulodda vaziyatlarda harakat kilishga tayyorlash tartibi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasini tomonidan belgilanadi.

Favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasidagi bilimlarni targib etish

Aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilish sohasidagi bilimlarni targ'ib etish davlat organlari, shuningdek odamlarni muhofaza kilish va kutkarish borasidagi tegishli jamoat birlashmatari tomonidan ta`minlanadi.

Bilimlarni tarrib etish uchun ommaviy ahborot vositalaridan foydalanish mumkin.

8. «Vatanparvar» mudofaaga kumaklashuvchi tashkiloti. Bularning tarkibida Respublikamiz buyicha «Najodkor», (RkkM) — Respublika kidiruv-kutkaruv markazi hamda (SkHT) — Suvdan kutkarish hizmati tizimlari tuzilgan bo`lib, Respublikamiz mikyosida buladigan har kanday FVda fuqarolarni kutkarish vazifalarini bajaradilar.

FVDTning mablag'i quyidagilardan tarkib topgan: Davlat byudjetlari, Mahalliy byudjet, Vazirlik va uning buginlari, Muassasa va tashkilotlarning shahsiy mablaglari, «kizil koj» va «kizil yarim oy» jamiyatining birlamchi zahiralari hisobidan va boshkalardan.

5 - mavzu: O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 oktyabrdagi “Texnogen, tabiiy va ekologik tusdagagi favqulodda vaziyatlarning tasnifi to`g'risida”gi 455-son qarorining mohiyati.

Mashg'ulot rejasi:

1. Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasiga doir O`zbekiston Respublikasi qonunlari, qaror va me'yoriy hujjatlari
2. Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 oktyabrdagi “Texnogen, tabiiy va ekologik tusdagagi favqulodda vaziyatlarning tasnifi to`g'risida”gi 455-son qarorining qisqacha mohiyati

1. Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasiga doir O`zbekiston Respublikasi qonunlari, qaror va me'yoriy hujjatlari

Hayot faoliyati havfsizligining yana bir asosiy qismi bu favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasi hisoblanadi. So`nggi yillarda Oliy Majlis tomonidan yangi asrda aholining havfsizligini kafolatlovchi, fuqarolar mas'uliyati va jamiyat taraqqiyotining huquqiy zaminini belgilovchi bir nechta qonunlar qabul qilingan. «Gidrotehnik inshootlar havfsizligi to`g'risida», «Odamning immunitet tanqisligi virusi bilan kasallanishning (OIV kasalligining) oldini olish to`g'risida», «Aholini va hududlarni tabiiy hamda Texnogen hususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to`g'risida», «Fuqaro muhofazasi to`g'risida»gi, «qishloq ho`jalik o'simliklarini zararkunandalar, kasalliklar va begona o'tlardan himoya qilish to`g'risida», «Radiatsiyaviy havfsizlik to`g'risida», «Terrorizmga qarshi kurash to`g'risida»gi qonunlar shular jumlasidandir.

YUqorida sanab o'tilgan qonunlar ichida 1999 yil 20 avgustda qabul qilingan «Aholini va hududlarni tabiiy hamda Texnogen hususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to`g'risida»gi qonun faqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasidagi asosiy hujjatlardan biri hisoblanadi.

qonun 5 ta bo`lim va 27 moddadan iborat bo`lib, ular mantiqan aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish muammolarining mohiyatini ochib beradi.

I bo`lim - «Umumiy qoidalar» deb nomlanib o`z ichiga 1-5-moddalarni oladi. Ularda qonunning asosiy maqsadi favqulodda vaziyatlar bo`yicha asosiy tushunchalar, qonun hujjatlari, muhofazaning asosiy prinsiplari va ahborot qanday bo`lishi lozimligi ko`rsatib berilgan.

Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning asosiy tamoyillari insonparvarlik, inson hayoti va sog'ligining ustuvorligi: oshkoraliq; ahborotning o'z vaqtida berilishi va ishonchli bo`lishi; favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish choralarining oldindan ko`rilishidan iborat.

II bo`lim – «Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishni ta'minlash tizimi» 6-14-moddalar. Unda muhofaza tizimini tashkil etuvchi organlar, ularning vazifalari haqida so'z yuritiladi. Favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bunday vaziyatlarda harakat qilish davlat tizimi, Vazirlar Mahkamasi, Favqulodda vaziyatlar vazirligi, vazirliklar, idoralar, mahalliy hokimiyat organlarining vakolatlari, korhonalar, muassasalar, tashkilotlarning majburiyatları belgilab berilgan, ilk bor fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalarining ishtiroki ko`rsatilgan. Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish bo'yicha mahsus vakolatli davlat boshqaruvi organi Favqulodda vaziyatlar vazirligining vazifalari 8-moddada keltirilgan.

«Fuqarolarning huquq va majburiyatları» deb nomlanuvchi III bo`lim 15-19-moddalarni o'z ichiga oladi va qonunning asosiy bo`limi hisoblanadi. CHunki, ushbu qonun umuman aynan insonni, uning hayotini, salomatligini va shahsiy mulkini muhofaza qilishga qaratilgan. Bu bo`limda shahs, jamiyat va davlat manfaatlari uzviy birlikda ko`rib chiqilgan. Bo`limning 18-19-moddalari mutahassislarni favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlash va muhofaza sohasidagi bilimlarning targ'iboti masalalariga bag'ishlangan.

20-25-moddalar qonunning IV bo`limini tashkil etadi. Bu bo`lim «Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish»ga bag'ishlangan bo`lib, favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish uchun zarur bo`lgan kuch va vositalar, favqulodda vaziyatlar ro'y bergan zonalar chegarasi, qo'shimcha kuch va vositalar qayerdan olinadi kabi savollarga javob beradi. «YAkunlovchi qoidalar» deb nomlanuvchi V bo`lim moliyaviy va moddiy resurslarning zahiralarini barpo etish va ularning foydalanish tartibini belgilaydi. Bu yerda shuningdek, aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasidagi qonunini buzganlik uchun tashkilotlar, mansabdor shahslar va fuqarolar javobgar bo`lishlari ta'kidlab o'tilgan.

Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish tizimida kadrlar tayyorgarligi masalasi muhim o'rinn tutadi. Aholi va rahbarlar tarkibini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash masalalari «O'zbekiston Ruspublikasi aholisini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga, tayyorlash tartibi to`g'risida»gi 427-sonli qarorida bayon qilib berilgan. O'qitish me'yordi Bosh vazirning yillik tashkiliy ko`rsatmalarida aniqlab beriladi.

qarorda begilanishicha, O'zbekiston Respublikasi fuqarolarini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar korhonalarda, muassasalarda va tashkilotlarda, shuningdek yashash joyida ularning yoshlari va ijtimoiy guruhlari bo'yicha o'tkazilishi lozim. Favqulodda vaziyatlarda harakat qilish bo'yicha tayyorgarlikdan o'tgan fuqarolarimiz muhofazalanishining qoidalari va asosiy usullarini birinchi tibbiy yordam ko`rsatish usullarini, jamoa va yakka tartibdag'i himoya vositalaridan foydalanish qoidalari bilishlari zarur.

Rahbar hodimlar esa favqulodda vaziyatlardan aholini muhofaza qilish bo'yicha harakat qilishga tayyorgarlikdan va qayta tayyorgarlikdan o'tishlari lozim. Aholini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash sohasida Favqulodda vaziyatlar vazirligi bir nechta vazirliklar – Halq ta'limi vazirligi, Oliy va o'rtalama ta'lim vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi bilan birgalikda faoliyat ko`rsatishi lozim. Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasidagi bilimlar aholi o'rtasida keng tashviqot qilinishi lozim. O'quv dasturlari ishlab chiqilishi, o'quv qo'llanamalari, darsliklar tayyorlanishi talab etiladi.

Tayyorgarlik ishlarini olib borishni samarali tashkil etish maqsadida har bir o'quv yiliga Bosh vazirning tashkiliy ko`rsatmalari qabul qilinadi. Jumladan, «Aholini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasida tayyorlash yuzasidan har o'quv yiliga mo'ljallangan tashkiliy ko`rsatmalar»da shunday belgilangan:

aholini, rahbarlar tarkibini, harbiylashmagan tuzilmalarni O'zbekiston Respublikasi hududida tabiiy va Texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlarning oldini olish, hamda ularni tugatish ishlariga tayyorlash savyasini oshirish, shuningdek favqulodda vaziyatlarni profilaktika qilish, oldini olish va tugatishga rahbarlik qilish usullarini takomillashtirish, hamda o'tkazish,

tayyorlashning asosiy maqsadi hisoblanadi. SHuning bilan birga ishchi va hizmatchilarning bilim darajasi va amaliy tayyorgarligi zamon talablariga javob berishi lozim.

Asosiy vazifalar quyidagilar hisoblanadi:

- aholiga favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish hatti-harakatlari qoidalarini va asosiy usullarini, jabrlanganlarga birinchi yordam ko`rsatish yo'llarini, jamoa va shahsiy muhofaza vositalaridan foydalanish qoidalarini o`rgatish;

- boshqaruvning barcha darajalaridagi rahbarlarni favqulodda vaziyatlardan aholini muhofaza qilish harakatlariga tayyorlash va qayta tayyorlash;

- korhona, tashkilot va muassasalarning rahbarlarida va boshqa mutahassislarida qutqaruv va boshqa shoshilinch ishlarini o`tkazish kuchlari va vositalarini tayyorlash va boshqarish ko`nikmalari hosil qilish;

- favqulodda vaziyatlardagi o`z funksional vazifalarini amalda o`zlashtirib olishlari.

Bu vazifalarni amalga oshirish uchun umumiyligi o`rtalim muassasalari, kasb hunar kollejlari, akademik litseylar, oliy o`quv yurtlari, korhona, tashkilot va muassasalarda, shuningdek aholi manzilgohlarida alohida dastur asosida tayyorgarlik ishlari olib borilishi zarurligi ta`kidlanib, o`rganilishi lozim bo`lgan mavzularning tahminiy ro`yhatlari keltirib o`tilgan.

Favqulodda vaziyatlar vazirligi tashkil topgunga kadar ham aholi salomatligini ta`minlash, aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish masalalariga katta ahamiyat berilgan. Bu borada respublikamiz hukumati tomonidan bir nechta qarorlar qabul qilingan. Ulardan biri O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 12 apreldagi «**Toshqin, sel oqimlarini oqizib yuborish va ko`chki hodisalarini bilan bog`liq bo`lgan halokatli oqibatlarning oldini olish hamda ularni bartaraf etish chora-tadbirlari to`g`risida»gi 201-sonli qaroridir.**

qarorda ko`rsatilishicha, respublika davlat hokimiyyat organlari tabiiy ofatlar havfini kamaytirish va ularning oqibatlarini tugatish borasida muayyan tajriba orttirganlar. SHu bilan birga har yili sel, toshqin, o`pirilish va ko`chkilar tufayli yuzaga keladigan favqulodda vaziyatlar katta vayronagarchiliklarga sabab bo`ladi, respublika halk ho`jaligiga jiddiy zarar yetkaziladi, ba`zan esa odamlarning o`limiga sabab bo`ladi. Masalan, qaror qabul qilingan vaqtida respublikada 400 ga yaqin aholi yashash joylari va 300 dan ortik halk ho`jaligi ob`ektlari havfli zonalarda joylashgan edi.

Sel, toshqin okimlarini talofatsiz oqizib yuborish, ko`chki hodisalarining oldini olish va ularning oqibatlarini bartaraf etish maqsadida Vazirlar Mahkamasini quyidagicha qaror qabul kildi: «Joylarda tabiiy ofatlarning oldini olish va ularning oqibatlarini tugatish, shuningdek, odamlarning to`liq havfsizligini ta`minlash bo`yicha ishlarni tashkil etish uchun shahsiy javobgarlik viloyatlar, shaharlar, tumanlar hokimlari, vazirliklar, idoralar, korhonalar va tashkilotlar rahbarlarining zimmasiga yuklansin».

qarorda O`zbekiston Respublikasi Davlat geologiya qo`mitasi tahmin etilayotgan tabiiy ofatlarni kataloglashtirish va pasportlashtirish asosida oldini olishchora-tadbirlarining asoslangan tizimini ishlab chiqishi, selga, ko`chkiga va shu kabilarga qarshi chora-tadbirlar birinchi navbatda loyihalashtirilishi lozim bo`lgan hududlarni aniqlashi lozimligi alohida ta`kidlangan hamda turli vazirlik va idoralarning vazifalari aniq, ravshan ko`rsatib berilgan.

Aholini va rahbarlar tarkibini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash masalalari O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 7 oktyabrdagi qabul qilingan «*O`zbekiston Respublikasi aholisini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash tartibi to`g`risida*»gi 427-sonli qarorida bayon qilib berilgan.

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasasi 1994 yil 12 aprelda qabul qilgan «*Toshqin, sel oqimlarini oqizib yuborish va ko`chki hodisalarini bilan bog`liq bo`lgan halokatli oqibatlarning oldini olish hamda ularni bartaraf etish chora-tadbirlari to`g`risida*»gi 201-sonli qarorida sel, toshqin, o`pirilish va ko`chkilar tufayli yuzaga keladigan favqulodda vaziyatlarning talofatsiz bartaraf etishga oid masalalar yoritilgan. Bunday hususiyatli favqulodda vaziyatlar har yili takrorlanib turgani bois O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasasi shu mazmunda bir qator qarorlar qabul qilgan. 2001 yil 16 martdagi 132-sonli va 2002 yil 26 martdagi 96-sonli, 2003 yil 7

martdagি

124-sonli

qarorlar

shular

jumlasidandir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 18 yanvarda qabul qilgan 32-sonli «O'zbekiston Respublikasida odamlar va hayvonlarning quturish kasalligiga qarshi kurashni kuchaytirish chora-tadbirlari to`g'risida»gi qarori ushbu maqsadlarda samaradorlikni oshirish, shuningdek aholi yashash joylarida it, mushuk va boshqa uy hayvonlarini saklashni tartibga solish maqsadida qabul qilingan.

Qarovsiz qolgan it, mushuk va boshqa hayvonlarni tutish hamda qirib tashlash va ularni tayyorlov tashkilotlariga foydalanish uchun etkazib berish vazifasi shaharlarda -O'zbekiston Respublikasi Kommunal hizmat ko`rsatish vazirligiga, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklariga hamda O'zbekiston Respublikasi Kommunal hizmat ko`rsatish vazirligining joylardagi korhonalariga, qishloq joylarda - O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv ho'jaligi vazirligiga, uning veterinariya hizmati organlariga, o`zini-o`zi boshqarishning mahalla, ovul va shaharcha organlari (fuqarolar yig`ini)ga yuklatiladi.

2. Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 oktyabrdagi “Texnogen, tabiiy va ekologik tusdagi favqulodda vaziyatlarning tasnifi to`g'risida”gi 455-son qarorining qisqacha mohiyati

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 27 oktyabrdagi 455-sonli «Texnogen, tabiiy va ekologik tusdagi favqulodda vaziyatlarning tasnifi to`g'risida»gi qarorida mamlakatimiz hududida sodir bo`lishi mumkin bo`lgan barcha favqulodda vaziyatlar kelib chiqish harakteriga va o`lchamlariga ko`ra tasniflab berilgan.

Quyida qaror keltirilgan:

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING QARORI

TEXNOGEN, TABIIY VA EKOLOGIK TUSDAGI FAVQULODDA VAZIYATLARNING TASNIFI TO`G'RISIDA

Aholi va hududlarni tabiiy va Texnogen tusdagi favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish tizimini takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

Texnogen, tabiiy va ekologik tusdagi favqulodda vaziyatlarning tasnifi ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri O'. SULTONOV
Toshkent sh.,
1998 yil 27 oktyabr',
455-son

Vazirlar Mahkamasining 1998 yil
27 oktyabrdagi 455-son qaroriga
ILOVA

Texnogen, tabiiy va ekologik tusdagi favqulodda vaziyatlarning TASNIFI

Favqulodda vaziyatlar* ularning vujudga kelish sabablariga (manbalariga) ko`ra tasnif qilinadi va ular ushbu vaziyatlarda zarar ko`rgan odamlar soniga, moddiy zararlar miqdoriga va ko`lamlariga (hududlar chegaralariga**) qarab lokal, mahalliy, respublika va transchegara turlariga bo`linadi.

* Favqulodda vaziyat — bu muayyan hududda o`zidan so`ng odamlarning qurbon bo`lishi, odamlar sog`lig'i yoki atrof-muhitga ziyon etkazishi, kishilarning hayot faoliyatiga kattagina moddiy zarar hamda uning buzilishiga olib kelishi mumkin bo`lgan yoki olib kelgan avariya, halokat, stihiyali ofat, epidemiyalar, epizootiyalar natijasida yuzaga kelgan holatdir.

** Favqulodda vaziyatlar — hududlar chegaralari, ularni bartaraf etish ishlari, rahbarlari tomonidan Favqulodda vaziyatlar oqibatlari (shikastlovchi omillar) tarqalishiga qarab belgilanadi.

I. TEXNOGEN TUSDAGI FAVQULODDA VAZIYATLAR

1. Transport avariyalari va halokatları:

ekipaj a`zolari va yo`lovchilarining o`limiga, havo kemalarining to`liq parchalanishiga yoki qattiq shikastlanishiga hamda qidiruv va avariya-qidiruv ishlarini talab qiladigan **aviahalokatlar**;

yong'inga, portlashga, harakatlanuvchi tarkibning buzilishiga sabab bo`lgan va temiryo`l hodimlarining, halokat hududidagi temiryo`l platformalarida, vokzallar binolarida va shahar imoratlarida bo`lgan odamlar o`limiga, shuningdek tashilayotgan kuchli ta`sir ko`rsatuvchi zaharli modda (KTKZM)lar bilan halokat joyiga tutash hududning zaharlanishiga olib kelgan **temiryo`l transportidagi halokatlar va avariyalar (ag'darilishlar)**;

portlashlarga, yong'inlarga, transport vositalarining parchalanishiga, tashilayotgan KTKZMlarning zararli hossalari namoyon bo`lishiga va odamlar o`limi (jarohatlanishi, zaharlanishi)ga sabab bo`ladigan **avtomobil' transportining halokati va avariyalari**, shu jumladan, **yo`l-transport hodisaları**;

odamlarning o`limiga, shikastlanishiga va zaharlanishiga, metropoliten poezdlari parchalanishiga olib kelgan **metropoliten bekatlaridagi va tunellaridagi halokatlar, avariyalar, yong'inlar**;

gaz, neft' va neft' mahsulotlarining (avariya holatida) otilib chiqishiga, ochiq neft' va gaz favvoralarining yonib ketishiga sabab bo`ladigan **magistral quvurlardagi avariyalar**.

2. Kimyoviy havfli ob`ektlardagi avariyalari:

atrof-tabiiy muhitga kuchli ta`sir qiluvchi zaharli moddalarning (avariya holatida) otilib chiqishiga va shikastlovchi omillarning odamlar, hayvonlar va o'simliklarning ko`plab shikastlanishiga olib kelishi mumkin bo`lgan yoki olib kelgan darajada, yo`l qo'yildigan chegaraviy kontsentratsiyalardan ancha ortiq miqdorda sanitariya-himoya hududidan chetga chiqishiga sabab bo`ladigan **kimyoviy havfli ob`ektlardagi avariyalar, yong'in va portlashlar**.

3. YOn' in-portlash havfi mavjud bo`lgan ob`ektlardagi avariyalari:

tehnologik jarayonda portlaydigan, oson yonib ketadigan hamda boshqa yong'in uchun havfli moddalar va materiallar ishlatiladigan yoki saqlanadigan ob`ektlardagi, odamlarning mehanik va termik shikastlanishlariga, zaharlanishiga va o`limiga, asosiy ishlab chiqarish fondlarining nobud bo`lishiga, Favqulodda vaziyatlar hududlarida ishlab chiqarish tsiklining va odamlar hayot faoliyatining buzilishiga olib keladigan **avariyalari, yong'inlar va portlashlar**;

odamlarning shikastlanishiga, zaharlanishiga va o`limiga olib kelgan hamda qidirish-qutqarish ishlarini o'tkazishni, nafas olish organlarini muhofaza qilishning mahsus anjomlarini va vositalarini qo'llanishni talab qiluvchi **ko`mir shahtalaridagi va kon-ruda sanoatidagi gaz va chang portlashi bilan bog'liq avariyalari, yong'inlar va jinslar qo`porilishi**.

4. energetika va kommunal tizimlardagi avariyalari:

sanoat va qishloq ho`jaligi mas`ul iste`molchilarining avariya tufayli energiya ta`minotisiz qolishiga hamda aholi hayot faoliyatining buzilishiga olib kelgan **GES, GRES, TETSlardagi, tuman issiqlik markazlaridagi, elektr tarmoqlaridagi, bug'qozon qurilmalaridagi, kompressor va gaz taqsimlash shohobchalaridagi va boshqa energiya ta`minoti ob`ektlaridagi avariyalari va yong'inlar**;

aholi hayot faoliyatining buzilishiga va salomatligiga havf tug'ilishiga olib kelgan **gaz quvurlaridagi, suv chiqarish inshootlaridagi, suv quvurlaridagi, kanalizatsiya va boshqa kommunal ob`ektlardagi avariyalari**;

atmosfera, tuproq, er osti va er usti suvlarining odamlar salomatligiga havf tug'diruvchi darajada kontsentratsiyadagi zararli moddalar bilan ifloslanishiga sabab bo`lgan **gaz tozalash qurilmalaridagi, biologik va boshqa tozalash inshootlaridagi avariyalari**.

5. Odamlar o`limi bilan bog'liq bo`lgan va zudlik bilan avariya-qutqaruv ishlari o'tkazilishini hamda zarar ko`rganlarga shoshilinch tibbiy yordam ko`rsatilishini talab qiladigan maktablar, kasalhonalar, kinoteatrlar va boshqa ijtimoiy yo`nalishdagi ob`ektlar, shuningdek uy-joy

sektori **binolari konstruktsiyalarining to'satdan buzilishi**, yong'inlar, gaz portlashi va boshqa hodisalar.

6. Radioaktiv va boshqa havfli hamda ekologik jihatdan zararli moddalarдан foydalanish yoki ularni saqlash bilan bog'liq avariylar:

sanitariya - himoya hududi tashqarisiga **chiqarib tashlanishi** natijasida paydo bo'lgan yuqori darajadagi radioaktivlik odamlarning yo'l qo'yiladigandan ko'p miqdorda nurlanishini keltirib chiqargan **tehnologik jarayonda radioaktiv moddalarдан foydalanadigan ob'ektlardagi avariylar;** radioaktiv materiallarni tashish vaqtidagi avariylar;

atrof-muhit va odamlar salomatligi uchun havf tug'diruvchi radioaktiv chiqindilar **to'plagichlardagi**, chiqindihonalardagi, ishlam to'plagichlardagi va zaharli moddalar ko'miladigan joylardagi avariylar (**o'pirilishlar**);

radioizotop buyumlarning yo'qotilishi;

biologik vositalarni va ulardan olinadigan preparatlarni tayyorlash, saqlash va tashishni amalga oshiruvchi ilmiy-tadqiqot va boshqa muassasalarda **biologik vositalarning atrof-muhitga chiqib ketishi yoki yo'qotilishi bilan bog'liq vaziyatlar.**

7. Gidrotehnik halokatlar va avariylar:

suv omborlarida, daryo va kanallardagi buzilishlar, baland tog'lardagi ko'llardan suv urib ketishi natijasida vujudga kelgan hamda suv bosgan hududlarda odamlar o'limiga, sanoat va qishloq ho'jaligi ob'ektlari ishining, aholi hayot faoliyatining buzilishiga olib kelgan va shoshilinch ko'chirish tadbirlarini talab qiladigan **halokatli suv bosishlari.**

II. TABIIY TUSDAGI FAVQULODDA VAZIYATLAR

1. Geologik havfli hodisalar:

odamlar o'limiga, ma'muriy-ishlab chiqarish binolarining, tehnologik asbob-uskunalarining, energiya ta'minoti, transport kommunikatsiyalari va infratuzilma tizimlarining, ijtimoiy yo'nalishdagi binolarning va uy-joylarning turlicha darajada buzilishiga, ishlab chiqarish va odamlar hayot faoliyatining izdan chiqishiga olib kelgan **zilzilalar;**

odamlar o'limiga olib kelgan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan va havfli hududdan odamlarni vaqtincha ko'chirishni yoki havfsiz joylarga doimiy yashash uchun ko'chirishni talab qiluvchi er ko'chislari, tog' o'pirilishlari va boshqa havfli geologik hodisalar.

2. Gidrometeorologik havfli hodisalar:

odamlar o'limiga, aholi punktlarini, ba'zi sanoat va qishloq ho'jaligi ob'ektlarini suv bosishiga, infratuzilmalar va transport kommunikatsiyalari, ishlab chiqarish va odamlar hayot faoliyati buzilishiga olib kelgan va shoshilinch ko'chirish tadbirlari o'tkazilishini talab qiladigan **suv toshqinlari, suv to'planishi va sellar;**

aholi punktlaridagi, sanatoriy, dam olish uylaridagi, sog'lomlashtirish lagerlaridagi odamlarning, turistlar va sportchilarning jarohatlanishiga va o'limiga olib kelgan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan **qor ko'chkilari, kuchli shamollar (dovullar), jala** va boshqa havfli gidrometeorologik hodisalar.

3. Favqulodda epidemiologik, epizootik va epifitotik vaziyatlar:

o'lat, vabo, sarg'ayma isitma kabi **siyrak uchraydigan kasalliklarni keltirib chiqargan alohida havfli infektsiyalar;**

odamlarda uchraydigan yuqumli kasalliklar rikketsiyalar — epidemik toshmali terlama, Bril' kasalligi, Ku-isitma;

zoonoz infektsiyalar — Sibir' yarasi, quturish;

virusli infektsiyalar — SPID;

epidemiya — alohida havfli infektsiyalarga tegishli bo'lmagan, yuqish manbai bitta yoki yuqish omili bir hil bo'lgan odamlarning guruh bo'lib yuqumli kasallanishi, bir aholi punktida — 50 kishi va undan ortiq;

aniqlanmagan etiologiya bilan guruh bo'lib kasallanish — 20 kishi va undan ortiq;

tashhisli aniqlanmagan bezgak kasalligi — 15 kishi va undan ortiq;

o'lim yoki kasallanish darajasi o'rtacha statistik darajadan 3 baravar va undan ortiq bo'lgan vaziyat;

zaharli moddalar bilan zaharlanish — jabrlanganlar soni — 10 kishi, vafot etganlar soni — 2 kishi va undan ortiq:

oziq-ovqatdan ommaviy zaharlanish — jabrlanganlar soni — 10 kishi, vafot etganlar soni — 2 kishi va undan ortiq;

epizootiya — hayvonlarning ommaviy kasallanishi yoki nobud bo`lishi;

epifitotiya — o'simliklarning ommaviy nobud bo`lishi.

III. eKOLOGIK TUSDAGI FAVQULODDA VAZIYATLAR

1. Quruqlik (tuproq, er osti)ning holati o`zgarishi bilan bog'liq vaziyatlar:

halokatli ko`chkilar — foydali qazilmalarni qazish chog`ida er ostiga ishlov berilishi va insonning boshqa faoliyati natijasida paydo bo`luvchi er yuzasining o`pirilishi, siljishi;

tuproq va er ostining sanoat tufayli kelib chiqqan toksikantlar bilan ifloslanishi, og'ir metallar, neft' mahsulotlari, shuningdek qishloq ho`jaligi ishlab chiqarishida odamlarning sog`lig'i uchun havf soluvchi kontsentratsiyalarda qo'llaniladigan pestitsidlar va boshqa zaharli himikatlar mavjudligi.

2. Atmosfera (havo muhitini) tarkibi va hossalari o`zgarishi bilan bog'liq bo`lgan vaziyatlar:

havo muhitining quyidagi ingridientlar bilan ekstremal yuqori ifloslanishi:

oltingugurt dioksid, dioksid va azotli oksid, uglerodli oksid, dioksin, qurum, chang va odamlar sog`lig'iga havf soluvchi kontsentratsiyalarda antropogen tusdagi boshqa zararli moddalar;

katta ko`lamda kislotali zonalar hosil bo`lishi va ko`p miqdorda kislota chiqindilari yog`ilishi;

radiatsiyaning yuqori darajasi.

3. Gidrosfera holatining o`zgarishi bilan bog'liq vaziyatlar:

er yuzasi va er osti suvlarining sanoat va qishloq ho`jaligi ishlab chiqarishi oqovalari: neft' mahsulotlari, odamlarning zaharlanishiga olib kelgan yoki olib kelishi mumkin bo`lgan tarkibida og'ir metallar, har hil zaharli himikatlar bor bo`lgan chiqindilar va boshqa zararli moddalar bilan ekstremal yuqori darajada ifloslanishi;

binolar, muhandislik kommunikatsiyalari va uy-joylarning emirilishiga olib kelishi mumkin bo`lgan yoki olib kelgan sizot suvlar darajasining oshishi;

suv manbalari va suv olish joylarining zararli moddalar bilan ifloslanishi oqibatida ichimlik suvning keskin etishmasligi.

IV. LOKAL, MAHALLIY, RESPUBLIKA VA TRANSCHEGARALI FAVQULODDA VAZIYATLAR

1. Lokal favqulodda vaziyatga favqulodda vaziyat natijasida 10 dan ortiq bo`lmagan odam jabrlangan, yohud 100 dan ortiq bo`lmagan odamning hayot faoliyati sharoitlari buzilgan, yohud moddiy zarar Favqulodda vaziyat paydo bo`lgan kunda eng kam oylik ish haqi miqdorining 1 ming baravaridan ortiq bo`lmaganni tashkil etadigan hamda Favqulodda vaziyat zonasini ishlab chiqarish ob`ekti yoki ijtimoiy maqsadli ob`ekt hududi tashqarisiga chiqmaydigan Favqulodda vaziyat tegishli bo`ladi.

2. Mahalliy favqulodda vaziyatga favqulodda vaziyat natijasida 10 dan ortiq, biroq 500 dan ko`p bo`lmagan odam jabrlangan, yohud 100 dan ortiq, biroq 500 dan ko`p bo`lmagan odamning hayot faoliyati sharoitlari buzilgan, yohud moddiy zarar Favqulodda vaziyat paydo bo`lgan kunda eng kam oylik ish haqi miqdorining 1 ming baravaridan ortiqni, biroq 0,5 million baravaridan ko`p emas, tashkil etadigan hamda Favqulodda vaziyat zonasini aholi punkti, shahar, tuman, viloyat tashqarisiga chiqmaydigan favqulodda vaziyat tegishli bo`ladi.

3. Respublika favqulodda vaziyatiga favqulodda vaziyat natijasida 500 dan ortiq odam jabrlangan, yohud 500 dan ortiq odamning hayot faoliyati sharoitlari buzilgan, yohud moddiy zarar favqulodda vaziyat paydo bo`lgan kunda eng kam oylik ish haqi miqdorining 0,5 million baravaridan ortiqni tashkil etadigan hamda favqulodda vaziyat zonasini viloyat tashqarisiga chiqadigan favqulodda vaziyat tegishli bo`ladi.

4. Transchegara favqulodda vaziyatga oqibatlari mamlakat tashqarisiga chiqadigan, yohud favqulodda vaziyat chet elda yuz bergan va O'zbekiston hududiga dahl qiladigan favqulodda vaziyat tegishli bo'ladi.

5. Tabiiy va ekologik tusdagi favqulodda vaziyatlarga (jala, do'l, tuproq, er osti va suvning neft' mahsulotlari, og'ir metallar, pestitsidlar va boshqa zaharli himikatlar bilan ifloslanishi, atmosferaning yo'l qo'yiladigan chegaraviy kontsentratsiyadan ortiq zararli ingredientlar bilan ekstremal ifloslanishi va boshqalar) qarshi muqobil harakat qilish maqsadida mazkur Nizomda nazarda tutilmagan miqdor ko'rsatkichlar favqulodda vaziyatlarning odamlarning hayoti, sog'lig'iga va atrof muhitga ta'sirining aniq darajasiga qarab atrof tabiiy muhitning holatini kuzatuvchi va nazorat qiluvchi vazirliliklar va idoralar hamda O'zbekiston Respublikasi favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimining tegishli rahbar organlari tomonidan belgilanadi.

6 - mavzu: Terrorizm va aholi muhofazasi. O'zbekiston Respublikasining 2000 yil 31 avgustdagи “Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida”gi qonunining mazmun-mohiyati.

Reja:

- 1. Terrorizm va diniy ekstremizm tushunchalari va ularni yuzaga keltiruvchi shart sharoitlar.**
- 2. “Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida”gi qonunning mazmun-mohiyati.**
- 3. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda halqaro hamkorlik.**
- 4. Respublikamizda diniy ekstrimizm va terrorizmga qarshi olib borilayotgan ishlar**

1. Terrorizm tushunchasi va uni yuzaga keltiruvchi shart sharoitlar

«Terrorizm» tushunchasining o'zi lotin tilidan olingan bo'lib, «terror» - qo'rquv, dahshat demakdir. Dastlab terror siyosiy ta'sir metodi sifatida Ulug' frantsuz inqilobi davrida radikallar tomonidan siyosiy raqiblarni qo'rqtish maqsadida qo'llanilgan. Boshqacha qilib aytganda, terrorizm – bu to'g'ridan to'g'ri kuch ishlatish metodi orqali siyosiy muammolarni echishning o'ziga hos usulidir.

Terror davlatning o'z raqiblariga nisbatan qarshi qo'llanilishi bilan birga, shuningdek mahfiy tashkilot va guruhlarning davlatga nisbatan qarshi qo'llanilishi mumkin. Birinchi holatda gap repressiv (jazo) davlat terrori haqida boryapti.

Keng ko'lama u fashistik davatlarda (XX asrning 30 – 40 yillarida Germaniyada, 20–40 yillarda Italiyada, 30 – 60 yillarda Ispa-niyada va h.), bir qator kommunistik diktaturalarida (20-yillarning «qizil terrori», 30 – 50-yillarda SSSRdagи Stalin repressiyalari, 40 – 60-yillarda Hitoydagи Maoist repressiyalari va h.), Osiyo, Afrika, Lotin Amerikasining bir qator davlatlarida harbiy va diktatorlar tomonidan qo'llanilgan. Ikkinci holatda gap haqiqiy ma'nodagi terrozhizm haqida boryapti, qaysiki oppozitsion, davlatga qarshi, mahfiy, aniq bir maqsadga qaratilgan, boshqariladigan, mafkuraviy faoliyatni kuch ishlatish orqali o'zida namoyon qiladi. Terroristlarning qurbanlari tasodifiy yoki ataylab tanlangan shahslar bo'lishi mumkin.

Terroristik aktlar ma'lum bir guruhlarni qo'rqtish uchun yoki terroristlarning g'oyalarini propoganda va namoyish qilish uchun hizmat qiladi. Terrorizmning mohiyatini anglash uchun odatda 3 ta uning asosiy tomonlariga e'tibor qaratiladi: harbiy, jinoiy va siyosiy. Harbiy muammo sifatida terrorizm qurolli harakatlarningg alohida, spetsifik turi sifatida ko'rildi va «past (sust) intensivli qurolli to'qnashuv» tarzida belgilanadi. Jinoiy muammo sifatida terrorizm alohida havfli qattiq jinoyat turidir. Nihoyat, uchinchisi pozitsiyada terrorizm siyosiy kurash sifatida ko'rildi, qaysiki ma'lum bir tuzumlarga yoki davlat hokimiyatining aniq, u yoki bu harakatlariga qarshi ijtimoiy-siyosiy norozilik asosida shakllanadi.

Terrorizm – mafkuraviy va boshqa maqsadlarga erishish uchun shahsning hayoti, sog'lig'iga havf tug'diruvchi, mol-mulk va boshqa moddiy ob'ektlarning yo'q qilinishi (shikastlantirilishi) havfini keltirib chiqaruvchi hamda davlatni, halqaro tashkilotni, jismoniy yoki

yuridik shahsni biron-bir harakatlar sodir etishga yoki sodir etishdan tiyilishga majbur qilishga, halqaro munosabatlarni murakkablashtirishga, davlatning suverenitetini, hududiy yahlitligini buzishga, havfsizligiga putur etkazishga, qurolli mojarolar chiqarishni ko`zlab ig`vogarliklar qilishga, aholini qo`rqtishga, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga qaratilgan, O`zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida javobgarlik nazarda tutilgan zo`rlik, zo`rlik ishlatish bilan qo`rqtish yoki boshqa jinoiy qilmishlar majmuasidir.

Ekstremizmning mazmun-mohiyati. «Ekstremistik» so`zi esa «akl bovar qilmas darajada», «haddan oshish» ma`nolarini bildiradi. Jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar va me`yorlarga zid karashlarni ilgari surish, keskin qarashlar va choralarga moyillik ekstremizmning asosiy hususiyati hisoblanadi.

Turli ekstremistik guruhlarning o`zaro munosabatida doimiy kelishmovchilik va janjallar, voqelikning keskin o`zgarishi sharoitida ular bo`linib ketadigan guruhlар o`rtasidagi «revolyutsionerliqda» musobaqalashuv kuzatiladi. Ularga yopiq sektalarga hos mistik tildan, e`tiqodga da`vat qilish yoki undan «chetlashish», «shakkoklik» uchun jazolash kabi uslublardan foydalanish hosdir. Amerikalik sotsiolog K.Keniston «bunday guruhlarda odatiy shahsiy nizolar, liderlik uchun kurash, did va qarashlardagi farq sezilarli darajada o`sib, ba`zida, hatto, hayot-mamot masalasigacha etib boradi», — deb yozgan edi.

YAshirin «armiya»larning ichki tarkibi, odatda, «kommandos» (ital`yan terrorchilarida — «kolonnalar», «musulmon birodarlar»da - «jovalalar») deb ataladigan tezkor birliklardan tashkil topadi. Ular bir-birlarini faqat laqablari orqaligina biladigan uch yoki besh kishilik guruhlardan iborat piramida shaklida tuziladi. Uarning tashkiliy tuzilmasi barcha davlatlarda deyarli bir hil. «Jangovar guruh» tashkilot a`zolarining asosiy ehtiyojlarini qondirish, jangarilar tashqariga chiqmaydigan bevosita yopiq ijtimoiy muhitni yaratishdek ko`plab vazifani bajaradi. Bir so`z bilan aytganda, jangovar guruh terror hurujini uyuştirishdek asosiy vazifasidan tashqari uning tarkibidagi kishilar uchun ijtimoiy muhit vazifasini ham bajaradi.

Ekstremistik va terroristik tashkilotlarga yangi a`zolarning qo`shilishi, ko`pincha, dinga kiritish, qabul qilishdekk shaklu shamoyil kasb etadi hamda bir qancha tanlov va sinov bosqichlarini o`z ichiga oladi. ekstremistik harakatlarning eng quyi tabaqasi ko`pincha siyosiy tusga ega bo`lmagan, mayda zo`rlik va jinoyatlar sodir etadigan unsurlar bilan bog`liqbo`ladi. Bunday zo`rlikning siyosiy lashtirilishi terrorizm tomon qo`yilgan bi-rinchi qadam bo`ladi. O`z doirasiga yangi kimsalarni tortar ekan, terrorchilik guruhi yoki uning raqbaryati so`zsiz bo`ysunishni va «ish»ga mutaassibona sadoqatni talab qiladi. Keyinroq esa yollanuvchilar «hamma narsani biluvchi» va ularga yo`lboshchilik qiluvchi sarbonga duch keladilar.

Hozirgi davrda eng avvalo ahborot chegaralarining barham topishida o`zligini namoyon qilayotgan globallashuv sharoitida va bir paytlar halqaro munosabatlar mazmunini belgilagan ikki qarama-qarshi kuch — sotsializm va kapitalizm o`rtasidagi o`zaro kurashning barham topishi natijasida ekstremizm va terrorizm mamlakatlar, mintaqalar va umuman dunyo havfsizligiga asosiy tahdid sifatida birinchi o`ringa chikdi. Qo`poruvchilik faoliyatining turli ko`rinishlarini o`z ichiga olgan infrastrukturani shakllantirgan va rivojlantirgan mazkur ikki dunyoqarash o`rtasidagi kurash hozirda turli hil kuchlarni birlashtirgan ko`p qutbli dunyoning mazkur infrastrukturaga qarshi kurashidek shakl-shamoyil kasb etmokda.

Bu, birinchi navbatda, ekstremizm va terrorizmning anarhizm va fashizmning arhaik shakllari bilan qorishmasi hisoblangan va ommaning keng qatlamlari bilan bog`lovchi halqa sifatida islam shiorlaridan ustalik bilan foydalanadigan, aslida esa halqabilan hech qanday aloqasi yo`qligini mohirona yashira oladigan holat kasb etdi. O`z vaqtida, XX asrning 70-yillarida, terrorchilar halq bilan bирgalikni ko`rsatish va uning nomidan harakat qilish uchun kommunizm shiorlari ostida faoliyat yuritishi va shu yo`l bilan mablag` to`plashi qulayroq edi.

Ma`lum bir davlat hududida terrorizm targalishiga sabab bo`luvchi shart-sharoitlar quyidagilardan iborat:

1. Jamiatda ijtimoiy va iqtisodiy tengsizlik
2. Milliy-diniy qarama-qarshiliklar
3. Ommaviy ishsizlik va qashshoqlik

4. Ommaviy-diniy faoliyatda huquqiy effektiv (unumli) boshqaruvning yo`qligi
5. Ayrim kishilarning ma`naviy past fazilatlari va ahloqsiz hayot tarzi
6. Tubanlikka tushgan kishilarga nisbatan huquqni himoya qilish organlari va aholining e`tiborsizligi, loqayd va beparvo munosabati
7. Halqaro miqqiyosda terrorizm va jinoyatchilikka qarshi kurashning etarli darajada emasligi
8. Ayrim kishilarning, guruhlarning, tashkilotlarning hattoki davlatlarning terrorizmni qo`llab-quvvatlashdan manfaatdorligi

Terrorchilik harakatlarining sub`ektlari sifatida quyidagilarni kursatish mumkin:

- YAkka terrorchilar
- Terrorchi guruhlar
- Terrorchi tashkilotlarning jangovor guruhlari
- Terrorchi tashkilotlar
- Etnik jamoalar
- Diniy tariqatlar
- Siyosiy-ekstremistik birlashmalar
- Halqaro terrorchilik tashkilotlari
- Ayrim davlatlar va davlatlarning mahsus hizmatlari

Hozirgi kunda terrorizmga qarshi kurashning asosiy printsiplari quyidagilardir:

- Qonuniylik
- SHahs huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi;
- Terrorizmning oldini olish chorralari ustuvorligi
- Jazoning muqarrarligi
- Terrorizmga qarshi kurash oshkora va nooshkora usullarining uyg'unligi
- Jalb etiladigan kuchlar va vositalar tomonidan terrorchilikka qarshi o`tkaziladigan operatsiyaga rahbarlik qilishda yakkaboshchilik

Terrorizm bilan bog'liq FVlarda aholi vakillari quyidagilarni bilishlari shart:

SHUBHALI BUYUM TOPIB OLINGANDA

- zudlik bilan tegishli hizmatlarga habar bering;
- shubhali buyumga yaqinlashmang;
- havfli zonani kamida 100 m radiusda odamlardan bo`shating;
- shubhali buyum va havfli zonani qo`riqlashni ta`minlang;
- uyushgan holda odamlarning evakuatsiyasini ta`minlang;
- mutasaddi organlar ko`rsatmalariga rioya qiling;
- radio aloqa vositalari, uyali telefon va radioportlatgich ishlab ketishiga olib keluvchi vositalardan foydalanmang

TELEFON ORQALI TAH DID QILINGANDA . . .

- har bir qo`ng`iroqqa bee`tibor bo`lmang;
- qo`ng`iroq to`g`risida tegishli organlar (MHH, ichki ishlar bo`limi)ga habar bering, zarur bo`lsa odamlarni evakuatsiya qilishni tashkil eting;
- qo`ng`iroq qiluvchi bilan uzoqroq muloqotda bo`lishga harakat qiling (suhbatni yozib olish, boshqa telefondan mutasaddi organlarga habar berish uchun), uning yoshi, millati, jinsini tahminan aniqlashga harakat qiling, ovozi, gapirish ohangi, nutqiga e`tibor qarating;
- suhbat boshlangan vaqt va uning davomiyligini qayd eting;
- gaplashib bo`lgach telefon dastagini qo`ymay boshqa telefon orqali qo`ng`iroq qiluvchining nomerini aniqlashga kirishing;
- suhbat va uning mazmuni to`g`risida gap tarqatmang.

HODIMLARI GAROVGA OLINGAN OB`EKT RAHBARINING

HARAKATI . . .

- zudlik bilan mutasaddi organlarga va yuqori organ rahbariga habar berish;

- garovga olinmay qolgan hodimlarni binodan zudlik bilan olib chiqish;
- begonalar binoga kirishlariga yo`l qo`ymaslik, binoni kuzatish ishlarini tashkil etish;
- o`z tashabbusiga ko`ra terrorchilar bilan muzokara olib bormaslik;
- terrorchilarning talablarini, agar bu odamlar sog`lig`iga zarar etkazish bilan bog`liq bo`lmasa, bajarish;
- hodisa sodir bo`lgan joyga tegishli kuchlarning to`siksiz kirib kelishini ta`minlash.

GAROVGA TUSHIB QOLDINGIZ . . .

- ortiqcha his-hayajon, sarosima, vahimaga tushmang;
- terrorchilar bilan bo`lar-bo`lmas muloqotga kirishmang, sira janjallashmang;
- ko`pchilik ichida “singib” keting, yarq etib ko`zga tashlanmang;
- jinoyatchining ko`ziga tik boqmang, bu uning sizga nisbatan qahr-g`azabini oshiradi;
- yon-atrofingizdagilarni tinchlantiring;
- tutqinlikda bo`lgan vaqtida ko`rgan, eshitgan barcha narsalarni, terrorchilarning tashqi ko`rinishi, hatti-harakatini eslab qolishga harakat qiling;
- qanday egulik taklif etishmasin uni rad etmang;
- ruhiy barqarorlikni qo`ldan bermaslikka harakat qiling;
- ozod bo`lishingizga bo`lgan umidni yo`qotmang;
- garovdan ozod etilganiningizda panaroq joyga o`ting, otishmalar tugamaguncha egilgan boshingizni yuqori ko`tarmang, mahsus hizmat hodimlarining topshiriqlarini so`zsiz bajaring

2. «Terrorizmga qarshi kurash to`g`risida»gi qonunning mazmun-mohiyati.

Ohirgi vaqtarda yuzaga kelgan ayrim vaziyatlar Respublikamiz hududida terroristik aktlar ham sodir bo`lishi mumkinligini ko`rsatib berdi. Respublikamiz hukumati aholi havfsizligini ta`minlash uchun 2000 yil 15 dekabrda **«Terrorizmga qarshi kurash to`g`risida»gi qonunni qabul qildi.**

Qonun «Umumiyligida qoidalar», «Davlat organlarining terrorizmga qarshi kurash sohasidagi vakolatlari», «Terrorchilikka qarshi operatsiyaning o`tkazilishi», «Terrorchilik harakati oqibatida etkazilgan zararni qoplash va jabrlangan shahslarning ijtimoiy reabilitatsiya» hamda «Terrorizmga qarshi kurashda ishtirok etayotgan shahslarning huquqiy va ijtimoiy muhofazasi» deb nomlanuvchi 5 bo`limdan iborat bo`lib, 31 moddani o`z ichiga oladi.

Quyida qonun keltirilgan:

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUNI **TERRORIZMGA QARSHI KURASH TO`G`RISIDA**

(O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Ahborotnomasi, 2001 y., 1-2-son, 15-modda; O`zbekiston Respublikasi qonun hujjalari to`plami, 2004 y., 25-son, 287-modda)

I. UMUMIY QOIDALAR

1-modda. Ushbu Qonunning maqsadi va asosiy vazifalari

Ushbu Qonunning maqsadi terrorizmga qarshi kurash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Ushbu Qonunning asosiy vazifalari shahs, jamiyat va davlatning terrorizmdan havfsizligini ta`minlash, davlatning suverenitetini va hududiy yahlitligini himoya qilish, fuqarolar tinchligi va milliy totuvlikni saqlashdan iborat.

2-modda. Asosiy tushunchalar

Ushbu Qonunda quyidagi asosiy tushunchalar qo`llaniladi:

garovga ushlab turilgan shahs — qo`lga olingan yoki ushlab turilgan shahsni ozod etish shartlari sifatida davlat hokimiyyati va boshqaruv organlarini, halqaro tashkilotlarni, shuningdek ayrim shahslarni biron-bir harakat sodir etishga yoki bunday harakat sodir etishdan tiyilishga majbur qilish maqsadida terrorchilar tomonidan qo`lga olingan yoki ushlab turilgan jismoniy shahs;

terrorizm — siyosiy, diniy, mafkuraviy va boshqa maqsadlarga erishish uchun shahsning hayoti, sog`lig`iga havf tug`diruvchi, mol-mulk va boshqa moddiy ob`ektlarning yo`q qilinishi

(shikastlantirilishi) havfini keltirib chiqaruvchi hamda davlatni, halqaro tashkilotni, jismoniy yoki yuridik shahsni biron-bir harakatlar sodir etishga yoki sodir etishdan tiyilishga majbur qilishga, halqaro munosabatlarni murakkablashtirishga, davlatning suverenitetini, hududiy yahlitligini buzishga, havfsizligiga putur etkazishga, qurolli mojarolar chiqarishni ko`zlab ig`vogarliklar qilishga, aholini qo`rqtishga, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga qaratilgan, O`zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida javobgarlik nazarda tutilgan zo`rlik, zo`rlik ishlatish bilan qo`rqtish yoki boshqa jinoiy qilmishlar;

LexUZ sharhi

O`zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 155-moddasiga qarang.

terorchchi — terrorchilik faoliyatini amalga oshirishda ishtirok etayotgan shahs;

terorchilik guruhi — oldindan til biriktirib terrorchilik harakatini sodir etgan, bunday harakatga tayyorgarlik ko`rgan yoki uni sodir etishga suiqasd qilgan shahslar guruhi;

terorchilik tashkiloti — ikki yoki undan ortiq shahsning yoki terrorchilik guruhlarining terrorchilik faoliyatini amalga oshirish uchun barqaror birlashuvi;

terorchilikka qarshi operatsiya — terrorchilik harakatiga chek qo`yish va uning oqibatlarini minimallashtirish, shuningdek jismoniy shahslarning havfsizligini ta`minlash hamda terrorchilarni zararsizlantirishga qaratilgan, kelishilgan va o`zaro bog`liq mahsus tadbirlar majmui;

terorchilikka qarshi operatsiya o`tkaziladigan zona — joyning yoki akvatoriyaning alohida uchastkalari, havo bo`shlig`i, transport vositalari, binolar, imoratlari, inshootlar, honalar hamda terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkaziladigan doiradagi ularga tutash hududlar;

terorchilik faoliyati — terrorchilik harakatini uyuştirish, rejalashtirish, tayyorlash va amalga oshirishdan, terrorchilik harakatiga undashdan, terrorchilik tashkilotini tuzishdan, terrorchilarni yollash, tayyorlash va qurollantirishdan, ularni moliyalashtirish va moddiy-tehnika jihatidan ta`minlashdan iborat bo`lgan faoliyat;

terorchilik harakati — garovda ushlab turish uchun shahslarni qo`lga olish yoki ushlab turish, davlat yoki jamoat arbobining, aholining milliy, etnik, diniy, boshqa guruhlari, chet el davlatlari va halqaro tashkilotlar vakillarining hayotiga tajovuz qilish, davlat yoki jamoat ahamiyatiga molik ob`ektlarni bosib olish, shikastlantirish, yo`q qilish, portlatishlar, o`t qo`yishlar, portlatish qurilmalarini, radioaktiv, biologik, portlovchi, kimyoviy, boshqa zaharovchi moddalarini ishlatish yoki ishlatish bilan qo`rqtish, er usti, suv va havo transporti vositalarini qo`lga olish, olib qochish, shikastlantirish, yo`q qilish, aholi gavjum joylarda va ommaviy tadbirlar o`tkazilayotganda vahima ko`tarish va tartibsizliklar keltirib chiqarish, aholi hayotiga, sog`lig`iga, jismoniy yoki yuridik shahslar mol-mulkiga avariylar, tehnogen hususiyatli halokatlar sodir etish yo`li bilan zarar etkazish yoki havf tug`dirish, tahdidni har qanday vositalar va usullar bilan yoyish tarzida terrorchilik tusidagi jinoyatlarni, O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari va halqaro huquqning umum e`tirof etilgan normalarida belgilangan terrorchilik tusidagi boshqa harakatlarni sodir etish;

halqaro terrorizm — bir davlat hududi doirasidan tashqariga chiqadigan terrorizm.

3-modda. Terrorizmga qarshi kurash to`g`risidagi qonun hujjatlari

Terrorizmga qarshi kurash to`g`risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonun va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir.

Agar O`zbekiston Respublikasining halqaro shartnomasida O`zbekiston Respublikasining terrorizmga qarshi kurash to`g`risidagi qonun hujjatlariда nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo`lsa, halqaro shartnoma qoidalari qo`llaniladi.

4-modda. Terrorizmga qarshi kurashning asosiy printsiplari

Terrorizmga qarshi kurashning asosiy printsiplari quyidagilardan iborat:

qonuniylik;

shahs huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining ustuvorligi;

terrorizmning oldini olish choralar ustuvorligi;

jazoning muqarrarligi;

terrorizmga qarshi kurash oshkora va nooshkora usullarining uyg`unligi;

jalb etiladigan kuchlar va vositalar tomonidan terrorchilikka qarshi o`tkaziladigan operatsiyaga rahbarlik qilishda yakkaboshchilik.

5-modda. Terrorchilik faoliyatining oldini olish

Terrorchilik faoliyatining oldini olish davlat organlari, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari hamda jamoat birlashmalari, shuningdek korhonalar, muassasalar, tashkilotlar tomonidan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va boshqa profilaktik choralar majmuini o`tkazish orqali amalga oshiriladi.

Quyidagilar taqiqlanadi:

terrorizmni targ`ib qilish;

terrorchilik guruhlari va tashkilotlarini tuzish hamda ularning faoliyat ko`rsatishi;

terrorchilik faoliyatiga dahldor yuridik shahslarni, ularning bo`linmalari (filiallari) va vakolathonalarini (shu jumladan chet el va halqaro tashkilotlarning vakolathonalarini) akkreditatsiya qilish, ro`yhatdan o`tkazish va ularning faoliyat ko`rsatishi;

terrorchilik faoliyatiga dahldor chet el fuqarolari hamda fuqaroligi bo`lmagan shahslarning O`zbekiston Respublikasiga kirishi;

tayyorlanayotgan yoki sodir etilgan terrorchilik harakatlariga oid ma`lumotlar va faktlarni yashirish.

6-modda. Terrorizmga qarshi kurashni amalga oshiruvchi davlat organlariga ko`maklashish

Davlat boshqaruv organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korhonalar, muassasalar va tashkilotlar, mansabdar shahslar, shuningdek fuqarolar terrorizmga qarshi kurashni amalga oshiruvchi davlat organlariga ko`maklashadilar va zarur yordam beradilar.

7-modda. O`zbekiston Respublikasining terrorizmga qarshi kurash sohasidagi halqaro hamkorligi

Terrorizmga qarshi kurash sohasida O`zbekiston Respublikasining chet el davlatlari bilan, ularning huquqni muhofaza qiluvchi organlari, mahsus hizmatlari hamda halqaro tashkilotlar bilan hamkorligi O`zbekiston Respublikasining halqaro shartnomalariga muvofiq amalga oshiriladi.

II. DAVLAT ORGANLARINING TERRORIZMGA QARSHI KURASH SOHASIDAGI VAKOLATLARI

8-modda. Terrorizmga qarshi kurash bo`yicha davlat organlari

Terrorizmga qarshi kurashni amalga oshiruvchi davlat organlari quyidagilardan iborat:

O`zbekiston Respublikasi Milliy havfsizlik hizmati;

O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi;

Oldingi tahrirga qarang.

(8-modda birinchi qismining to`rtinchi hatboshisi O`zbekiston Respublikasining 2004 yil 30 apreldagi 621-II-son Qonuniga muvofiq chiqarib tashlangan — O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to`plami, 2004 y., 25-son, 287-modda)

O`zbekiston Respublikasi Davlat bojhona qo`mitasi;

O`zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi;

O`zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi.

Terrorizmga qarshi kurashda ishtirok etayotgan davlat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirish hamda terrorchilik faoliyatining oldini olish, uni aniqlash, unga chek qo`yish va uning oqibatlarini minimallashtirish borasida hamkorlikda harakat qilishlarini ta`minlash O`zbekiston Respublikasi Milliy havfsizlik hizmati tomonidan amalga oshiriladi.

Oldingi tahrirga qarang.

9-modda. O`zbekiston Respublikasi Milliy havfsizlik hizmatining terrorizmga qarshi kurash sohasidagi vakolatlari

O`zbekiston Respublikasi Milliy havfsizlik hizmati:

terrorchilik faoliyatining oldini olish, uni aniqlash va unga chek qo`yish yo`li bilan terrorizmga, shu jumladan halqaro terrorizmga qarshi kurashni amalga oshiradi;

terrorchilar, terrorchilik guruhlari va terrorchilik tashkilotlari faoliyati to`g`risidagi ahborotlarni to`playdi hamda tahlil qiladi, ulardan kelib chiqayotgan tahdidning milliy havfsizlikka qay darajada havfli ekanligini baholaydi, tegishli vazirliklar, davlat qo`mtalari va idoralarga zarur ahborotlar taqdim etadi;

terorchilarning O'zbekiston Respublikasi hududiga kirishidan Davlat chegarasining himoya qilinishi va qo'riqlanishini ta'minlaydi;

O'zbekiston Respublikasi Davlat chegarasi orqali qurol, o'q-dorilar, portlovchi, radioaktiv, biologik, shuningdek kimyoviy yoki boshqa zaharlovchi moddalarining, terrorchilik harakatini sodir etish maqsadida ishlatalishi mumkin bo'lgan predmet yoki materiallarning noqonuniy olib o'tilishi oldini olish, uni aniqlash va unga chek qo'yish choralarini ko'radi;

chevara oldi mintaqasida va chegara oldi zonasida terrorchilarni, terrorchilik guruhalrini aniqlaydi, zararsizlantiradi, qarshilik ko'rsatilgan taqdirda esa ularni yo'q qilish choralarini ko'radi;

O'zbekiston Respublikasining alohida muhim va kategoriyalangan ob'ektlarini, shuningdek O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida joylashgan davlat muassasalarini, ushbu muassasalarning hodimlari hamda ularning oila a'zolarini himoya qilishni ta'minlaydi;

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, shuningdek chet el davlatlari, hukumatlari boshliqlari va halqaro tashkilotlar rahbarlari O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan davrda mazkur davlat (hukumat) boshliqlari va halqaro tashkilot rahbarlarining havfsizligi hamda qo'riqlanishini ta'minlaydi;

halqaro terrorizmga qarshi kurash sohasida chet el davlatlarining tegishli organlari va halqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi;

terorchilikka qarshi kurashuvchi bo'linmalarning terrorchilarni, terrorchilik guruhalrini aniqlash, zararsizlantirish va yo'q qilish hamda terrorchilik tashkilotlarini tugatish ishlari tashkil etilishini ta'minlaydi;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

(9-modda O'zbekiston Respublikasining 2004 yil 30 apreldagi 621-II-son *Qonuni* tahririda — O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2004 y., 25-son, 287-modda)

10-modda. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining terrorizmga qarshi kurash sohasidagi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi:

terorchilik faoliyatining oldini olish, uni aniqlash, unga chek qo'yish hamda uning oqibatlarini minimallashtirish yo'li bilan terrorizmga qarshi kurashni amalga oshiradi;

alohida muhim, kategoriyalangan va boshqa ob'ektlarning qo'riqlanishini va havfsizligini ta'minlaydi;

davlat hokimiysi va boshqaruvning tegishli organlariga terrorchilik faoliyatiga aloqador shahslar, guruhalr va tashkilotlar to'g'risida ahborot taqdim etadi;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Oldingi tahririga qarang.

(11-modda O'zbekiston Respublikasining 2004 yil 30 apreldagi 621-II-son *Qonuniga muvofiq chiqarib tashlangan* — O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2004 y., 25-son, 287-modda)

12-modda. O'zbekiston Respublikasi Davlat bojhona qo'mitasining terrorizmga qarshi kurash sohasidagi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Davlat bojhona qo'mitasi:

O'zbekiston Respublikasi Davlat chegarasi orqali o'tkazish punktlarida giyohvandlik vositalari, psihotrop va portlovchi moddalar, portlatish qurilmalari, qurol-yarog'lar, qurollar va o'q-dorilar, yadroviy, biologik, kimyoviy yoki boshqa turdag'i yalpi qirg'in qurollari, terrorchilik harakatlarida ishlatalishi mumkin bo'lgan materiallar va asbob-uskunalarini noqonuniy olib o'tishga urinishlarning oldini olish, aniqlash va ularga chek qo'yish choralarini ko'radi;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

13-modda. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining terrorizmga qarshi kurash sohasidagi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi:

O'zbekiston Respublikasining havo bo'shlig'i havfsizligini, mamlakat ma'muriy, sanoat-iqtisodiy markazlari va hududlari, muhim harbiy va boshqa ob'ektlarning havodan beriladigan zarbadan himoya qilinishi va qo'riqlanishini ta'minlaydi;

o'z tasarrufidagi harbiy ob'ektlarning qo'riqlanishi va mudofaa qilinishini amalga oshiradi; terrorchilikka qarshi operatsiyalarda ishtirok etadi;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

14-modda. O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligining terrorizmga qarshi kurash sohasidagi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi:

favqulodda vaziyatlardan aholini himoya qilish, terrorchilar harakat qilayotgan zonada joylashgan alohida muhim, kategoriyalangan va boshqa ob`ektlar barqaror ishlashini, shuningdek terrorchilik harakatlari oqibatlarini tugatish yuzasidan vazirliklar, davlat qo`mitalari, idoralar va mahalliy davlat hokimiyyati organlarining faoliyatini muvofiqlashtiradi hamda tadbirlar o`tkazadi; qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

III. TERRORCHILIKKA QARSHI OPERATSIYANING O'TKAZILISHI

15-modda. Terrorchilik harakatiga chek qo'yish

Terrorchilik harakatiga chek qo'yish uchun qonun hujjatlariga muvofiq zarur choralar qo'llaniladi, shu jumladan terrorchilikka qarshi operatsiyalar o'tkaziladi.

16-modda. Terrorchilikka qarshi operatsiyaga rahbarlik qilish va uni boshqarish

Terrorchilikka qarshi operatsiyaga rahbarlik qilish va uni boshqarish har bir muayyan holatda terrorchilik harakati tahdidi va havfining ko'lamlarini inobatga olgan holda belgilanadi hamda mudofaa va havfsizlikni ta'minlovchi tegishli tuzilmalar zimmasiga yuklanadi.

Terrorizm tahdidini zararsizlantirish va tugatish uchun jalb etiladigan tuzilmalar va bo'linmalarning sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirish bo'yicha zaruratga qarab shtablar tuziladi.

17-modda. Terrorchilar bilan muzokaralar olib borish

Terrorchilik harakatining hususiyatiga qarab jismoniy shahslar hayoti va sog'lig'ini, moddiy boyliklarni saqlash, garovda ushlab turilgan shahslarni ozod etish, shuningdek kuch ishlatmasdan terrorchilik harakatiga chek qo'yish imkoniyatini o'rganish maqsadida terrorchilar bilan muzokaralar o'tkazilishi mumkin.

Terrorchilikka qarshi operatsiya o'tkazish rahbari tomonidan mahsus vakolat berilgan shahslar terrorchilar bilan muzokaralar olib borishiga ruhsat etiladi.

Terrorchilar bilan muzokaralar olib borilishi ularni sodir etgan jinoiy qilmishlari uchun javobgarlikdan ozod etishning asosi yoki sharti bo'lib hizmat qilishi mumkin emas.

Agar terrorchilar bilan muzokaralar o'tkazish natijasida ular terrorchilik harakatini to'htishga rozi emasligi sababli muzokaralardan ko'zlangan maqsadga erishish mumkin bo'lmasa hamda jismoniy shahslar hayoti va sog'lig'iga aniq tahdid saqlanib turgan bo'lsa, terrorchilarni zararsizlantirish va yo'q qilish yuzasidan zarur choralar ko'rildi.

18-modda. Terrorchilikka qarshi operatsiya o'tkaziladigan zonaning chegaralari

Terrorchilikka qarshi operatsiya o'tkaziladigan zonaning chegaralari terrorchilikka qarshi operatsiya o'tkazish rahbarlari tomonidan joyning hususiyati va sharoitlarini, shuningdek terrorchilik harakatining ko'lamlari hamda ijtimoiy havflilik darajasini hisobga olgan holda belgilanadi.

19-modda. Terrorchilikka qarshi operatsiya o'tkazayotgan shahslarning operatsiya o'tkaziladigan zonadagi huquqlari

Terrorchilikka qarshi operatsiya o'tkaziladigan zonada mazkur operatsiyani o'tkazayotgan shahslar quyidagi huquqlarga ega:

zarurat bo'lganda transport vositalari va yo'lovchilarning ko'cha va yo'llarda harakatlanishini vaqtinchalik cheklash yoki taqiqlash, transport vositalarini, shu jumladan diplomatiya vakolathonalarining, konsullik muassasalarining va fuqarolarning transport vositalarini joyning ayrim uchastkalariga va ob'ektlarga kiritmaslik, fuqarolarni joyning ayrim uchastkalaridan va ob'ektlardan chiqarib yuborish, shuningdek mahsus ruhsatnomasi bo'lmanган transport vositalarini shatakka olib chiqarib tashlash choralarini ko'rish;

jismoniy shahslarning shahsni tasdiqlovchi hujjatlarini tekshirish, bunday hujjatlar bo'lmanган taqdirda esa ularning shahsini aniqlash uchun ushlab turish;

huquqbuzarliklar sodir etgan yoki terrorchilikka qarshi operatsiya o'tkazuvchi shahslarning qonuniy talablariga to'sqinlik qilishga qaratilgan, shuningdek terrorchilikka qarshi operatsiya

o`tkaziladigan zonaga ruhsatsiz kirish yoki kirishga urinish bilan bog`liq harakatlar sodir etgan shahslarni ushslash va tegishli organlarga olib borish;

agar kechiktirish jismoniy shahslar hayoti va sog`lig`ini, jamiyat va davlat havfsizligini tahdid ostiga qo`yishi mumkin bo`lsa, terrorchilik harakatiga chek qo`yish, uni sodir etganlikda gumon qilinayotgan shahslarni ta`qib etish uchun korhonalar, muassasalar va tashkilotlar hududiga hamda honalariga, turar joy va boshqa joylarga, er uchastkalariga, transport vositalariga sutkaning istalgan vaqtida moneliksiz kirish (oshib tushish);

terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazilayotgan zonaga kirayotgan (transport bilan kirishda) hamda mazkur zonadan chiqayotgan (transport bilan chiqishda) jismoniy shahslarni shahsan ko`rikdan o`tkazish, ulardagi ashyolarni, transport vositalarini hamda bu vositalarda olib o`tilayotgan yuklarni, shu jumladan nazorat qilishning tehnik va boshqa vositalaridan foydalangan holda ko`rikdan o`tkazish;

jismoniy yoki yuridik shahslarga tegishli bo`lgan aloqa vositalaridan, shu jumladan mahsus aloqa vositalaridan, shuningdek transport vositalaridan (chet el davlatlari diplomatiya vakolathonalari hamda boshqa muassasalarining, halqaro tashkilotlarning aloqa va transport vositalaridan tashqari) terrorchilik harakatining oldini olish, terrorchilik harakatini sodir etgan yoki sodir etishda gumon qilinayotgan shahslarni ta`qib qilish va ushslash, hodisa ro`y bergen joyga etib borish, tez tibbiy yordamga muhtoj bo`lgan shahslarni davolash muassasalariga olib borish uchun hizmat maqsadlarida foydalanish;

terrorchilarga nisbatan quroq va jangovar tehnikaning mavjud turlarini hamda mahsus vositalarini qo`llash.

20-modda. Ommaviy ahborot vositalari bilan o`zaro hamkorlik

Terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazilayotgan zonada ommaviy ahborot vositalari vakillarining faoliyati joylardagi terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazish rahbarlari bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

Quyidagi ahborotlar tarqatilishiga yo`l qo`yilmaydi:

terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazishning mahsus tehnikaviy usullarini hamda taktikasini ochib beradigan;

terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazilishini qiyinlashtirib qo`yadigan, jismoniy shahslar hayoti va sog`lig`iga havfni keltirib chiqaradigan;

terrorchilikni targ`ib qilishga yoki oqlashga ko`maklashadigan;

terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazilayotganda bo`linmalarning hodimlari to`g`risidagi, shuningdek uni o`tkazishga ko`maklashayotgan shahslar to`g`risidagi.

21-modda. Terrorchilikka qarshi operatsyaning tugatilishi

Terrorchilik harakatiga chek qo`yilgan (tugatilgan) hamda terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkaziladigan zonadagi jismoniy shahslar hayoti va sog`lig`iga bo`lgan havf bartaraf etilgan taqdirda terrorchilikka qarshi operatsiya tugallangan hisoblanadi.

IV. TERRORCHILIK HARAKATI OQIBATIDA ETKAZILGAN ZARARNI QOPLASH VA JABRLANGAN SHAHSLARNING IJTIMOIY REabilitatsiyasi

22-modda. Terrorchilik harakati oqibatida etkazilgan zararni qoplash

Terrorchilik harakati oqibatida etkazilgan zararni qoplash qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

▀ LexUZ sharhi

Qo'shimcha ma'lumot uchun O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 57-bobi (zarar etkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar) va O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining beshinch bo`limiga (jinoyat natijasida etkazilgan mulkiy ziyonni qoplash) qarang.

23-modda. Terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazish natijasida etkazilgan zararni qoplash

Terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazish natijasida shahsga yohud jismoniy yoki yuridik shahslarning mol-mulkiga etkazilgan zarar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qoplanadi.

▀ LexUZ sharhi

Qo'shimcha ma'lumot uchun O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 57-bobiga (zarar etkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar) qarang.

SHahsga uning terrorchilik harakatidagi ishtirokiga chek qo`yilishi munosabati bilan etkazilgan zarar qoplanmaydi.

24-modda. Terrorchilik harakati oqibatida jabrlangan shahslarning ijtimoiy reabilitatsiyasi

Terrorchilik harakati oqibatida jabrlangan shahslarning ijtimoiy reabilitatsiyasi ularni normal hayotiy faoliyatga qaytarish maqsadida o`tkaziladi hamda mazkur shahslarga huquqiy yordam berishdan, ularning ruhiy, tibbiy, kasbiy reabilitatsiyasidan, ularni ishga joylashtirishdan, zarur hollarda ularga obod turar joy va qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa yordam berishdan iborat bo`ladi.

Terrorchilik harakati oqibatida jabrlangan shahslarning ijtimoiy reabilitatsiyasini amalga oshirish tartibi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

V. TERRORIZMGA QARSHI KURASHDA ISHTIROK eTAYOTGAN SHAHSLARNING HUQUQIY VA IJTIMOIY HIMOYASI

25-modda. Terrorizmga qarshi kurashda ishtirok etayotgan, huquqiy va ijtimoiy himoyalanishi zarur bo`lgan shahslar

Terrorizmga qarshi kurashda ishtirok etayotgan shahslar davlat himoyasidadir.

Quyidagilar huquqiy va ijtimoiy himoyalanishi lozim:

terrorizmga qarshi kurashda bevosita ishtirok etayotgan harbiy hizmatchilar, davlat organlarining hodimlari va mutahassislari;

terrorchilik faoliyatining oldini olishda, uni aniqlashda, unga chek qo`yishda, uni tergov qilishda hamda uning oqibatlarini minimallashtirishda terrorizmga qarshi kurashni amalga oshirayotgan davlat organlariga doimiy yoki vaqtincha ko`maklashayotgan shahslar;

ushbu qismning ikkinci va uchinchchi hatboshilarida ko`rsatib o`tilgan shahslarning oila a`zolari, agar ularning himoyalanishini ta`minlash zarurati mazkur shahslarning terrorizmga qarshi kurashdagi ishtirokiga bog`liq bo`lsa.

Terrorizmga qarshi kurashda bevosita ishtirok etayotgan, terrorizmga qarshi kurashga ko`maklashayotgan shahslarga, shuningdek ularning oila a`zolariga, basharti ularning hayoti va sog`lig`iga tahdid yuzaga kelgan taqdirda, iltimoslariga ko`ra ularning tashqi qiyofasi, familiyasi, ismi va otasining ismi, shuningdek ish va yashash joylari terrorizmga qarshi kurash organlari ta`minotiga ajratiladigan mablag`lar hisobidan o`zgartirilishi mumkin.

26-modda. Terrorizmga qarshi kurashda ishtirok etgan shahslar hayoti va sog`lig`iga etkazilgan zararni qoplash

Terrorizmga qarshi kurashda ishtirok etgan shahs terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazishda halok bo`lgan taqdirda halok bo`lgan shahsning oila a`zolariga hamda uning qaramog`idagi shahslarga qonun hujjatlariga muvofiq bir yo`la beriladigan nafaqa to`lanadi hamda boquvchisini yo`qotganlik pensiyasi tayinlanadi.

▀ LexUZ sharhi

Batafsil ma`lumot uchun O`zbekiston Respublikasi «Fuqarolarning davlat pensiya ta`minoti to`g`risida»gi Qonunining IV bobiga(boquvchisini yo`qotganlik pensiyalarini) qarang.

Terrorizmga qarshi kurashda ishtirok etgan shahs terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazishda mayib bo`lgan va bu uning mehnat layoqatini yo`qotishiga hamda nogironlikka olib kelgan taqdirda unga bir yo`la beriladigan nafaqa to`lanadi hamda qonun hujjatlariga muvofiq nogironlik pensiyasi tayinlanadi.

▀ LexUZ sharhi

Batafsil ma`lumot uchun O`zbekiston Respublikasi «Fuqarolarning davlat pensiya ta`minoti to`g`risida»gi Qonunining III bobiga(nogironlik pensiyalarini) qarang.

Terrorizmga qarshi kurashda ishtirok etgan shahs terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazishda yarador bo`lgan taqdirda bu uning mehnat layoqatini yo`qotishiga olib kelmasa, unga qonun hujjatlariga muvofiq bir yo`la beriladigan nafaqa to`lanadi.

▀ LexUZ sharhi

Hodingga etkazilgan zararni qoplash O`zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 187—197-moddalari, shuningdek O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005 yil 11 fevraldagagi 60-son qarori bilan tasdiqlangan Hodimlarga ularning mehnat vazifalarini bajarish bilan bog`liq holda

jarohatlanishi, kasb kasalliklariga chalinishi yoki salomatlikning boshqa hil shikastlanishi tufayli etkazilgan zararni to'lash Qoidalari bilan tartibga solingan.

27-modda. Ko`p yil ishlaganlikni imtiyozli hisoblash

Terrorizmga qarshi kurashni bevosita amalga oshirayotgan bo`linmalarda hizmatni o`tayotgan harbiy hizmatchilarga hamda davlat organlarining hodimlariga pensiya tayinlashda hizmatning bir kuni ikki kunga, terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazishda ishtirok etgan davrda hizmatning bir kuni uch kunga hisoblanadi.

Terrorchilikka qarshi operatsiya o`tkazishda ishtirok etishga jalg qilingan mutahassislar va boshqa shahslarga pensiya tayinlashda mazkur operatsiyada ishtirok etishning har bir kuni uch kunga hisoblanadi.

Ko`p yil ishlaganlikni imtiyozli hisoblash tartibi qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

VI. TERRORCHILIK FAOLIYATIDA ISHTIROK eTGANLIK HAMDA TERRORIZMGA QARSHI KURASH TO`G`RISIDAGI QONUN HUJJATLARINI BUZGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK

28-modda. Terrorchilik faoliyatida ishtirok etganlik uchun javobgarlik

Terrorchilik faoliyatida ishtirok etayotgan shahslar qonun hujjatlariga muvofiq javobgar bo`ladi.

▀ LexUZ shari'i

O`zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 155-moddasiga qarang.

SHahs terrorchilik faoliyatida ishtirok etishdan o`z ihtiyyori bilan qaytgan, bu haqda tegishli davlat organlariga habar bergan hamda og`ir oqibatlar yuzaga kelishining va terrorchilar maqsadlari amalga oshirilishining oldini olishga faol ko`maklashgan taqdirda, qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikdan ozod etilishi mumkin.

▀ LexUZ shari'i

O`zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 26-moddasiga muvofiq, shahs jinoyatga tayyorgarlik ko`rish harakatlarini yoki jinoyat sodir etishga bevosita qaratilgan harakatlarni ohiriga etkazish mumkinligini anglagan holda to`htatsa, shuningdek jinoiy oqibat kelib chiqishi mumkinligini anglagan holda, shunday oqibat kelib chiqishining oldini olsa, jinoyat sodir etishdan ihtiyyoriy qaytish deb topiladi. Jinoyat sodir etishdan ihtiyyoriy qaytish javobgarlikni istisno qiladi. Jinoyatni ohiriga etkazishdan ihtiyyoriy qaytgan shahs, agar amalda sodir etgan qilmishida boshqa jinoyat tarkibining barcha alomatlari bo`lsa, Jinyat kodeksi bo`yicha javobgarlikka tortiladi.

29-modda. Terrorchilik faoliyati uchun tashkilotning javobgarligi

Tashkilot sudning qarori asosida terrorchilik tashkiloti deb topiladi va tugatiladi.Terrorchilik tashkiloti deb topilgan tashkilot tugatilganda unga tegishli mol-mulk musodara etiladi hamda davlat mulkiga o`tkaziladi.

O`zbekiston Respublikasidan tashqarida ro`yhatga olingan halqaro tashkilot (uning bo`linmasi, filiali, vakolathonasi) O`zbekiston Respublikasining sudi tomonidan terrorchilik tashkiloti deb topilgan taqdirda O`zbekiston Respublikasi hududida mazkur tashkilot (uning bo`linmasi, filiali, vakolathonasi) faoliyati taqiqilanadi va bu tashkilot (uning bo`linmasi, filiali, vakolathonasi) tugatiladi, unga (uning bo`linmasiga, filialiga, vakolathonasiga) tegishli, O`zbekiston Respublikasi hududida bo`lgan mol-mulk musodara etiladi va davlat mulkiga o`tkaziladi.

30-modda. Etkazilgan zarar uchun javobgarlikdan ozod etish

Terrorchilikka qarshi operatsiyada ishtirok etayotgan harbiy hizmatchilar, mutahassislar va boshqa shahslar bunday operatsiya o`tkazilayotganda majburan zarar etkazganlik uchun javobgarlikdan ozod etiladi.

31-modda. Terrorizmga qarshi kurash to`g`risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik

Terrorizmga qarshi kurash to`g`risidagi qonun hujjatlarining buzilishida aybdor shahslar belgilangan tartibda javobgar bo`ladilar.

O`zbekiston Respublikasining Prezidenti I. KARIMOV
Toshkent sh.,
2000 yil 15 dekabr', 167-II-son

3. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda halqaro hamkorlik.

Halqaro terrorizm — eng og’ir jinoyat bo`lib, u uzoq davom etgan jarayonlarning hosilasi hisoblanadi.

Unga qarshi kurashda davlatlararo hamkorlikning yo`lga qo`yilishi o`tgan asrning 30-yillaridan boshlangan. Masalan, 1934 yilda Madridda bo`lib o`tgan jinoyatchilikka oid qonunlarni unifikatsiyalashtirish muammolariga bag’ishlangan konferentsiyada terrorizmning «Aholini dahshatga solish va har qanday ijtimoiy tashkillashuvni yo`q qilish maqsadida biror bir vositani qo`llash» degan ma`nodagi ta`rifi qabul qilinishiga erishilgan edi.

1937 yilda 20 dan ortiq davlat terrorizmning oldini olish va bunday harakatlar uchun jazolash haqidagi Konvensiyani imzoladi. Unda terrorizm «davlatga qarshi qaratilgan, muayyan shahslar yoki aholi o`rtasida qo`rquvni keltirib chiqarish maqsadini ko`zlagan jinoiy faoliyat» deya ta`riflangan edi. Davlat boshliqlari, ularning huquqidan foydalanuvchi, ular tayinlagan yoki merosho`r bo`lgan kishilar, qayd etilgan shahslarning ayollari hayoti, sog`lig’i, ozodligiga tajovuz qilish, jamoat mulki yoki boshqa davlatning mulkiga zarar etkazish, ommaviy havf tug’dirish bilan odamlarni halok qilish niyatini ko`zlash, ko`zlagan jinoyatlarini sodir etish maqsadida qurol-yarog’ va portlovchi moddalar sotib olish, saklash va etkazib berish ana shunday jinoyat sirasiga kiritilgan edi.

Ayni paytda, terrorchilarni jinoiy javobgarlikka tortish uchun 13 davlat suveren tenglikni chegaralovchi «Halqaro jinoiy sudni tashkil etish» haqidagi Konvensiyani imzoladi. SHunday bo`lsa-da, bu hujjatlarda halqaro terrorchilarni tutib berish masalasi umuman qo`yilmagan, terrorizmning ta`rifi esa haddan tashqari kengayib ketgan edi. YUqoridagi kabi qator kamchiliklari tufayli nomlari zikr qilingan konvensiyalar zarur miqdordagi ratifikatsiyalarni to`play olmadи va kuchga kirmay qolib ketdi. SHunga qaramay, ular bu sohadagi davlatlararo hamkorlikka ozmi-ko`pmi ijobjiy ta`sir ko`rsatgani shubhasiz, albatta. CHunki ularning asosiy qoidalaridan terrorizmga qarshi kurash to`g’risidagi milliy qonunlarni mukammallashtirishda foydalanildi.

1972 yilning may va sentyabr oylarida sodir bo`lgan vokealardan keyin halqaro hamjamiyat bu dolzarb va havfli hodisaga yana o`z e’tiborini qaratdi. Terrorizm haqidagi umumiy tushuncha va terrorchilik faoliyati bilan shug’ullanuvchi shahslarni jazolash choralarini belgilab beruvchi huquqiy aktlar ishlab chiqildi. O’nlab davlatlarda terrorizmga qarshi kurash to`g’risidagi qonunlar qabul qilindi, ikki tomonlama va ko`p tomonlama bitimlar imzolandi. Qurolli to`qnashuvlar vaqtida terrorchilik qarakatlarini qo`llash halqaro gumanitar huquq me`yorlariga, hususan, 1949 yilda imzolangan Urush paytida oddiy fuqarolarni himoya qilish haqidagi Jeneva Konvensiyasiga, 1977 yilda qabul qilingan Qo`shimcha protokollar qoidalariga ko`ra man etilgan.

Urushdan keyingi davr terrorchilik guruhalining son va sifat jihatidan o’sishi bilan farklanadi. Ularning ichida «SHtern», «Irgun» (Isroil), «YAhudiylarni himoya qilish ligasi» (AKD11), «Tamil Ilam»ni ozod qiluvchi yo`lbarslar», «Baader-Maynhof», «Qora internatsional», «Butun dunyo natsional-sotsialistik itti-foqi», «Armanistonni ozod qilish mahfiy arman armiyasi» kabi uyushmalar ko`pchilikka ma`lum edi. SHuningdek, hozirda dunyoning 60 ga yaqin mamlakatlarida shunday guruhlar mavjud. Jumladan, Evropada ham «Qizil brigadalar» (Italiya), «Qizil Armiya fraktsiyasi», «Jangari kommunistik guruhlar» (Bel’giya), «Aks’on direkt» (Frantsiya), «ETA» (Ispaniya) kabi ko`p sonli terrorchilik uyushmalari faoliyat olib bormokda.

Ayni paytda, terrorchilik nafaqat siyosiy, balki katta miqdorda pul talab qilish va boshqa oddiy jinoiy maqsadlarda ham amalga oshirila boshlaganini ta`kidlash zarur. Natijada, nafaqat halqaro muhofazadan foydalanuvchilar, balki oddiy fuqarolar ham jabr ko`ra boshladi. Ularga, aholi zinch yashaydigan joylar, aeroportlar, metro bekatlari, restoran va ibodathonalarda amalga oshirilgan portlatishlarni kiritish mumkin.

Bunday jinoyatlarga qarshi kurashda halqaro hamkorlik aloqalari kengayib bormokda. Jumladan, BMT huzurida halqaro terrorizm bo`yicha tashkil etilgan Mahsus qo`mita terrorizm

sabablarini o`rganish, bartaraf qilish va unga qarshi kurash borasida davlatlar faoliyatini muvofiklashtirish bilan shug`ullanmoqtsa.

1973 yilning dekabrida Bosh Assambleyasi halqaro muhofazadan foydalanadigan shahslar, jumladan, diplomatik agentlarga qarshi qaratilgan jinoyatlarning oldini olish va jazolash bo`yicha Konventsiyani qabul qildi. Uning 1-moddasiga muvofiq horijiy mamlakatda bo`lib turgan davlat va hukumat boshliqlari, tashqi ishlar vaziri, ularga hamrohlik qilayotgan oila a`zolari; mahsus muhofaza huquqi bo`lgan davlat vakili yoki mansabdor shahs; hukumatlararo halqaro tashkilotning mansabdor shahsi yoki agenti va ular bilan birga yashovchi oila a`zolari halqaro muhofazada bo`ladigan shahslar qatoriga kiritilgan.

Odam o`ldirish, o`g`irlash yoki shahs va uning erkinliklariga boshqa bir shaklda tajovuz qilish; erkinligi yoki shahsiyatiga havf tug`dirgan holda rasmiy idoralarga yoki shunday shahslarning transport vositalariga zo`ravonlik bilan bostirib kirish, egallab olish; tahdid, qasd qilish va shunga o`hshash bosqinchilikda ishtirot etishdek qasddan qilingan harakatlar esa halqaro jinoyat sifatida e`tirof qilinadi.

Terrorchini o`z hududida qo`lga olgan davlat amaldagi qonunlariga ko`ra uni jinoiy javobgarlikka tortish yoki boshqa davlatga shu maqsadda tutib berish uchun choralarни ko`radi. Ayni paytda, ko`rilgan choralar haqida manfaatdor davlatlar yoki halqaro tashkilotlarga ma`lum qildi. Bunday jinoyatlar:

- jinoyat shu davlat hududida yoki shu davlatda ro`yhatga olingan transport vositasi (kema, samolyot va sh.k.) bortida amalga oshirilganda;
- gumon qilinayotgan jinoyatchi shu davlat fuqarosi bo`lganda;
- jinoyat shu davlat nomidan rasmiy vazifani bajarayotgan va halqaro muhrafazadan foydalanadigan shahsga qarshi sodir etilganda davlatlarning yurisdiktsiyasi amalga oshiriladi.

Qayd etilgan harakatlarga qarshi kurash bo`yicha siyosiy kelishuvlar Evropa havfsizlik va hamkorlik Kengashi ishtirotchilarining Hel'sinki, Madrid, Vena, Parijda qabul qilgan yakunlovchi aktlarida o`z ifodasini topgan.

Ayni paytda, terrorchilik hurujlarining oldini olish va uni sodir etganlik uchun jazolash to`g`risidagi Amerika davlatlari tashkiloti (1971 y.), Evropa davlatlari (1976 y.) va Janubiy Osiyo mintaqaviy hamkorligi assotsiatsiyasi (1987 y.) tomonidan qabul qilingan uchta mintaqaviy Konventsiya ham mavjudligini qayd etish lozim.

SHu bilan birga, Evropa iqtisodiy hamjamiyati tarkibida terrorizm bo`yicha Tashqi ishlar vazirlari Qo`mitasi ham faoliyat ko`rsatayotganini ta`kidlash zarur.

Bu yo`nalishda hamkorlik qilishga intilish musulmon dunyosi mamlakatlariga ham hosdir. Ko`plab arab-musulmon davlatlari Ichki ishlar va Adliya vazirlari tomonidan 1998 yilda imzolangan terrorizmga qarshi kurash bo`yicha Arab bitimini qabul qilishgan.

4. Respublikamizda diniy ekstrimizm va terrorizmga qarshi olib borilayotgan ishlar

Halqaro maydonagi qat`iy siyosat. Diniy ekstremizm va halqaro terrorizm nafaqat tashqi, balki ichki havfsizlikka ham dahldor masaladir. CHunki diniy ekstremistik va halkaro ter-orchilik tashkilotlari jangarilik usullari bilan hokimiyat uchun kurashuvchi guruhlarni shakllantirish, ularni qar tomonlama rag`batlantirish va qo`llab-quvvatlashga intiladi.

Markaziy Osiyo davlatlari uchun diniy ekstremizm va halqaro terrorizmnинг havfi 1990 yilda Namangan va Andijonda, 1990—1996 yillarda Tojikistondagi fukarolik urushi va mojarolar davomida, 1999 yili 16 fevralda Toshkent shahrida, 1999-2001 yillari Qirg`izistonning Botken, O`zbekistonning Surhondaryo va Toshkent viloyatlarida, 2004 yilning mart—aprel oylarida Toshkent shahri va Buhoro viloyatida hamda 2004 yilning iyul oyida Toshkent shahrida amalga oshirilgan terrorchilik harakatlari timsolida o`zini ko`rsatdi.

Mustaqillikka erishgan O`zbekiston Respublikasi diniy mu-taassiblik, aqidaparastlik, ekstremizm va terrorchilikning min-taqaviy va umumbashariy miqyosdagi havf ekanidan kelib chiqib, jahon hamjamiyati bирgalikda unga qarshi kurashishi lozimligi to`g`risidagi g`oyani jahoning nufuzli tashkilotlari minbarlaridan e`lon qildi. To`g`risini aytish kerak, O`zbekistonning diniy ekstremizm va halkaro terrorizmga qarshi kurash siyosatining mohiyatini rivojlangan

mamlakatlar va dunyoning nufuzli halqaro tashkilotlari kechroq anglatdi. Hususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov 1993 yil 28 sentyabrda BMT Bosh Assambleyasining 48-sessiyasida qilgan ma'rurasida jahrn hamjamiyatini Afganistan muammosini izchil o'rganish va echishga chaqirdi. «Tolibon» harakatining diniy mutaassib va jangarilik faoliyati haqidagi ushbu haqqoniy fikr faqat AK.SHdagi 2001 yil 11 sentyabr' fojialaridan so'ng tan olindi.

O'zbekiston Prezidenti I.A.Karimov tashabbusi bilan 1998 yilda tashkil topgan «6+2» guruhining BMT rahbarligida 1998-1999 yillarda olib borgan faoliyati Afgonistonda ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda katta ahamiyatga ega bo'lganini ta'kidlash zarur. Bu guruh Afg'oniston bilan chegaradosh olti davlat (Hitoy, O'zbekiston, Pokiston, eron, Toji-kiston, Turkmaniston) va mintaqaga tashqarisidan Afg'onistondagi vaziyatga jiddiy ta'sir ko'rsatib turgan ikki davlat — AQSH va Rossiyaning yuqori darajadagi vakillaridan tashkil qilingan edi.

Bu guruh bir qator majlislar, muhokamalar va muzokaralar o'tkazib, ularga Afg'onistonda bir-biri bilan kurashayotgan kuchlar vakillarini jalb qilib, «Afg'onistondagi mojaroni tinch yo'l bilan bartaraf etishning asosiy tamoyillari to'g'risida»gi Toshkent Deklaratsiyasini va mintaqaviy havfsizlik masalalari bo'yicha bir qator boshqa hujjalarni ishlab chiqdi. 1999 yilning 28 iyulida BMT Havfsizlik Kengashi majlisida «6+2» guruhining Toshkent uchrashuvi yakunlari yuksak baholandi.

2001 yilning 28 sentyabrida BMTning Havfsizlik Kengashi 1373(2001)-sonli rezolyutsiyani qabul qilib, BMT doirasida terrorizmga karshi kurash qo'mitasini tuzdi. Ushbu qo'mitaning tuzilishi va faoliyati O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov taklif qilgan terrorizmga karshi kurash halqaro markazining kontseptsiyasiga hamohangdir. Zero, YUrtboshimiz 1999 yilning noyabrida Evropada Havfsizlik va Hamkorlik tashkilotining (EHHT) Stambulda bo'lib o'tgan Sammitida va 2000 yilning 7—8 sentyabr' kunlari N'yu-Yorkda bo'lib o'tgan BMT Bosh Assambleyasining «Mingyllik sammiti»da BMT tuzilmalarida terrorizmga karshi kurash halqaro markazini tuzish taklifini bayon qilgan edi. Ushbu tashabbus ro'yobga chiqqanidan so'ng, O'zbekiston 2001 yil dekabr oyida va 2002 yilning avgust oyida BMT Havfsizlik Kengashining yuqorida zikr etilgan rezolyu-tsiyasining bajarilishi hususida BMTning terrorizmga qarshi kurash qo'mitasiga ma'ruzalar takdim etdi.

O'zbekistonning AQSH etakchiligidagi tashkil etilgan halqaro terrorizmga qarshi kurash koalitsiyasi tarkibidagi ishtiroki uning bu sohadagi ichki va tashqi siyosatining mantiqiy davomidir. O'zbekiston halkaro aksilterror koalitsiyasining faol ishtirokchisi sifatida AQSH harbiy havo kuchlarining transport samolyotlari va vertolyotlariga Afg'onistonda qidiruv-qutqaruv va insonparvarlik yordamini amalga oshirish uchun o'z havo hududini ochib berdi va Honoboddagi harbiy aerodromning bir qismini AKSH harbiy havo kuchlariga vaqtincha foydalanishga berdi.

O'zbekistonning diniy ekstremizm va halkaro terrorizmga karshi olib borayotgan siyosatining maqsadi mintaqada global miq-yosdatinchlik, barqarorlikni saklash, mamlakat mustaqilligi va ravnaqi, halqining erkin farovon hayotini ta'minlashdir.

Ekstremizm va terrorizmning oldini olish va unga karshi kurash haqida ran ketar ekan, O'zbekiston Afg'onistonda tinchlikka erishishda BMTning faolligini kuchaytirish, Afg'oniston ichki ishlariga tashqi kuchlarning aralashuvini bartaraf etish va qurol-yarog' olib kirishni taqiklash, ekstremizm va halqaro terrorizmnning moliyaviy manbai bo'lgan narkobiznes va narko-trafikka qarshi halqaro miqyosda kurash kabi masalalarda ham e'ti-borga molik takliflarni ilgari surganini ta'kidlash zarur.

O'zbekiston bu tashabbuslar amalga oshishi uchun o'zining ichki siyosatida ham tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirdi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda 1998 yili 1 mayda tasdiklangan «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida»gi yangi tahrirdagi Qonunda mazkur yo'nalishdagi faoliyat-ninghuquqiy asoslari mujassam etilgan.

Respublikamiz ekstremizm va terrorizm bilan birga uni moliyalashtirish bilan uzviy bog'liqbo'lgan narkobiznes va narkotrafikka qarshi kurashda ham qat'iy siyosat olib bormokda. 1999 yilda «Giyohvandlik vositalari va psihotrop moddalar to'g'risida»gi, 2000 yilda «Terrorizmga karshi kurash to'g'risida» Qonunlarning qabul qilingani hamda «Eksport nazorati to'g'risida» va

«Pulni noqonuniy o'zlashtirish to'g'risida»gi Konun larni tasdiqlanganligi tayyorlangani fikrimizni tasdiqlaydi.

Bir so'z bilan aytganda, mamlakatimiz diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi tizimli va tadrijiy kurash olib bormokda. Bu kurash mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini qurish va inson huquklarini ta'minlash uchun hizmat qiladi.

Halqaro shartnomalarda ishtirok etish. Respublikamiz terrorizmga qarshi qaratilgan ko'plab halqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilib, ulardag'i majburiyatlarini izchil bajarib kelmokda. SHu bilan birga, bu masalalarda o'zingingtashabbuslarini ilgari surayotganini qam alohida ta'kidlash zarur.

Ma'lumki, BMTning terrorizmning oldini olish va unga karshi kurashga qaratilgan 13 ta hujjati (11 ta Konvensiya va 2 ta protokol) mavjud. Hozirda O'zbekiston 12 ta ana shunday halqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilgan. Ular qatorida 1971 yildagi fu-qaro aviatsiyasining havfsizligiga tahdid soladigan nokonuniy aktlarga qarshi kurash; 1973 yildagi halqaro himoyadan foydalanuvchi shahslar, shu jumladan, diplomatik agentlarga karshi jinoyatlar uchun jazolash va ularni bartaraf kilish; 1979 yildagi garovga olish harakatlari karshi kurash; 1980 yildagi yadroviy materiallarning himoyasi; 1988 yildagi dengiz kemalari harakati havfsizligiga tahdid soladigan noqonuniy aktlarga qarshi kurash; 1997 yildagi bombaviy terrorizmga qarshi kurash; 1999 yildagi terrorizmni moliyalashtirishga karshi kurash halqaro konvensiyalari borligini ko'rish mumkin.

Bugungi kunda BMT tomonidan «YAdroviy terrorizm huruj-lariga qarshi kurash to'g'risida»gi halqaro konvensiya va «Terrorizmga qarshi kurash bo'yicha yalpi kontseptsiya» loyihalari tayyorlanayotgani O'zbekiston Respublikasining terrorizmga qarshi kurash borasidagi tashabbuslariga hamohangdir.

O'zbekiston Evropa Kengashi doirasida ham terrorizmga qarshi kurashga qaratilgan 7 halqaro shartnomani imzolagan. Ularning ichida 1977 yildagi terrorizmning oldini olish; 1978 yildagi shahslarning o'qotar qurollarni sotib olish va ularning saklashini nazorat qilish; 1983 yildagi zo'ravonlik bilan amalga oshirilgan jinoyatlar oqibatida jabrlanganlarga kompensatsiyalar berish to'g'risidagi Evropa Konvensiyalari hamda 1957 yildagi ekstradiktsiya to'g'risidagi Evropa Konvensiyasi 1975 va 1978 yildagi qo'shimcha protokollari va 1959 yildagi jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam to'g'risidagi Evropa Konvensiyasining 1978 yildagi qo'shimcha protokoli bilan imzolanganini alohida qayd etish lozim.

Qayd etilgan konvensiya va protokollarda mustahkamlab qo'yilgan qoidalar respublikamizda qabul qilinayotgan qonunlar va boshqa huquqiy-me'yoriy hujjatlarda ham izchil ifodasini topayotganini ta'kidlash zarur.

Mintaqada havfsizlik va barqarorlikni ta'minlash. Markaziy Osiyo davlatlari o'z mustaqilligiga erishganlaridan so'ng havfsizlik va barqarorlikni ta'minlash ularning har biri uchun birlamchi masalaga aylandi. Mintaqa ahrlisining qariyb 45 fo'izi yashaydigan O'zbekiston Markaziy Osiyodagi eng yirik res-publikadir. Respublikamizning jahon geosiyosiy tizimidagi o'rni va geostrategik salohiyati uning Markaziy Osiyo mintaqasida havfsizlik va barqarorlikni ta'minlashdagi mavqeining o'ziga hosligini ko'rsatadi. SHundan kelib chiqib, O'zbekiston diniy ekstremizm, halqaro terrorizm, narkobiznes kabi havf-larga qarshi kurashga Markaziy Osiyo davlatlari tomonidan jiddiy e'tibor qaratilishiga o'z hissasini qo'shib kelmokda.

Jumladan, Afg'oniston va Tojikistondagi o'ta murakkab vaziyat mintaqqa havfsizligi uchun jiddiy tahdid ekanidan kelib chiqib, O'zbekiston rahbariyati ularni hal qilishda ishtirok etishga alohida e'tibor qaratdi. Bugungi kunda ushbu mamlakatlarda u yoki bu darajada barqarorlikka erishilgan ekan, bunda O'zbekistonning salmokli ijobiy hissasi bo'lganini ta'kidlash zarur.

2002 yilning oktyabr oyida BMT va EHHT bilan \amkorlikda «Markaziy Osiyoda havfsizlik va barqarorlikni mustahkamlash: narkotik moddalarning g'ayriqonuniy aylanishi, uyushgan jinoyatchilik va terrorizmga qarshi kurashda hamkorlik» mavzuida Toshkentda o'tkazilgan halqaro konferentsiya ham bu yo'nalihsdagi ishlar ko'lamidan dalolat beradi. 70 ta mamlakat va 40 ta halqaro gashkilotdan ekspertlar ishtirok etgan mazkur anjuman halkaro terrorizmga qarshi kurash strategiyasiga umumiy yondashuvlar bo-rasida amaliy takliflar tayyorladi.

Markaziy Osiyo hamkorligi tashkiloti doirasida ham O'zbekiston diniy ekstremizm, halqaro terrorizm va narkobiznes havfini o'zaro hamkorlikda bartaraf etish bo'yicha qator tashabbuslar bilan chiqib, uni ro'yobga chiqarib kelmokda. 2000 yil 21 aprelda Toshkentda O'zbekiston, Kozog'iston, Tojikiston va Qirg'iziston respublikalari terrorizm, siyosiy va diniy ekstremizm, halqaro uyushgan jinoyatchilik hamda tomonlarning bar-qarorligiga havf tug'diradigan boshqa tahdidlarga qarshi kurashda hamkorliqda harakat qilish haqida shartnoma imzolagani ham buning isboti bo'la oladi.

Ayni paytda, O'zbekiston va Turkmaniston Prezidentlari tomonidan 2004 yili 19 noyabrda Buhoroda imzolangan bir qator shartnomalarda ham ikki davlat orasidagi aloqalarni yanada mustaqkamlash hamda Markaziy Osiyo mintaqasida terrorizm, narkobiznes va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashda hamkorlik ham nazarda tutilganini qayd etish zarur.

I.A.Karimov 1993 yilning 28 sentyabrida BMT Bosh Assambleyasining 48-sessiyasida qilgan ma'ruzasida Markaziy Osiyoda yadro quroldan holi hudud yaratish borasidagi tashabbusni ilgari surgan edi. Diniy ekstremistlar va halkaro terrorchi kuchlar ommaviy qirg'in qurollariga ega bo'lishga intilayotgan hozirgi davrda yadro quroli yaratilishi uchun zarur bulgan materiallar tarqalmasligiga qaratilgan ushbu harakat BMT va jahon hamjamiyati tomonidan yuqori baholandi. BMT Bosh Assambleyasining 1997 yilning 9 dekabrida bo'lib o'tgan 52-sessiyasida «Markaziy Osiyoda yadro quroldan holi hudud yaratish» to'g'risida rezolyutsiya qabul qilindi.

Qayd etilgan misollar, diniy ekstremizm, halqaro terrorizm, narkobiznes, uyushgan jinoyatchilikning global, mintaqa-viy va milliy havfsizlikka tahdid ekanini chuqur anglagan holda ilgari surayotgan tashabbuslari va amaliy faoliyat O'zbekiston-ning Markaziy Osiyo mintaqasida havfsizlik va barqarorlikni ta'minlashning muhim bo'g'ini ekanidan dalolat beradi.

O'zbekistonning terrorizmga qarshi kurash bo'yicha mintaqaviy tashkilotlardagi ishtiroki. O'zbekistonning halqaro terrorizmga qarshi kurashdagi ishtiroki mintaqaviy tashkilotlardagi faoliyatida \am yorqin namoyon bo'lmokda. Jumladan, O'zbekiston EHHT, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH), SHanhay Hamkorlik tashkiloti (SHHT), Markaziy Osiyo Hamkorligi (MO) tashkiloti kabi bir kator mintaqaviy tashkilotlar doirasida qabul qilingan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashga karatilgan shartnomalarni bajarishda faol qatnashib kelmoqda. Zero, O'zbekiston Respublikasining ushbu shartnomalarda qatnashishi uning ichki va tashqi siyosatining mantiqiy davomidir.

O'zbekiston MDHdagi aksilterror markazi ishida ham faol qatnashmoqtsa. SHHTdoirasidagi Aksilterror markazining Toshkent shahrida joylashtirilishini esa respublikamizning ekstremizm va terrorizmga karshi kurashdagi faolligining e'tiro-fi sifatida qarash mumkin.

MOH tashkiloti ish rejalarida havfsizlikning umumiyligi muhitini mustahkamlash, shu jumladan, diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash chora-tadbirlari ham aks etgan.

2004 yil 17—18 oktyabrdagi Dushanbeda MOH tashkilotiga a'zo davlatlarning rahbarlari kengashida, O'zbekiston Prezidenti tashabbusi bilan, Rossiya Federatsiyasi ushbu tashkilot ta'sischilari safiga qo'shildi. Ushbu anjumanda Markaziy Osiyoda suv-energetika, oziq-ovqat va transport konsortsiumlarini tashkil qilish va umumiyligi bozorni shakllantirish, Afg'onistonning tiklash ishlarida MOH tashkilotiga a'zo davlatlarining hamkor-ligini faollashtirish masalalari ko'rib chiqildi. O'zbekiston Prezidenti tashabbusi bilan ekstremistik va terroristik tashkilotlar, ularning rahbarlari va a'zolarining ro'yhatini tuzish MOH tashkilotiga a'zo davlatlarning huquqni muhofaza kiluvchi idoralari va mahsus hizmatlariga topshirildi.

O'zbekistonning yuqorida qayd etib o'tilgan mintaqaviy tashkilotlarning ishida faol ishtiroki, tashabbuslari va takliflari global havfsizlik va barqarorlikni ta'minlashda O'zbekistonning tutgan o'rni muhim ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Keng qamrovli islohotlar — jamiyat barqaror rivojlanishining asosiy omili. Jamiyatning barqaror rivojlanishida ijti-moiy hayotning barcha sohalarida tadrijiy va tizimli ravishda amalgalashiriladigan islohotlar muhim ahamiyatga ega bo'lib, tub, sifatiy o'zgarishlarning asosini tashkil etadi. O'zbekistonda bunday islohotlar respublika Prezidenti I.A.Karimov tomonidan batafsil bayon qilingan iqtisodiyotning siyosatdan ustunligi, davlatning bosh islohotchiligi, jamiyat taraqqiyotining

barcha sohalarida qonunning ustuvorligi, kuchli ijtimoiy siyosat yuritish va bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tishdek besh tamoyilga asoslanadi.

7 - mavzu: Fuqarolarni favqulodda vaziyatlardan himoya qilish uslublari va vositalari, ularning xususiyatlari. Favqulodda holatlarda qutqaruv va boshqa shoshilinch ishlarini tashkil etish.

Reja:

1. Turli FVlarda fuqarolarni himoya qilish vositalari, himoya inshootlari turlari.
2. FVlarda fuqarolarni havfsiz zonaga evakuatsiya qilish asoslari.
3. Xalq xo'jaligigi tarmoqlarining favqulodda vaziyatlarda barqarorligi ta'minlash.
4. Aholini, FVDT kuch va vositalarini favqulodda vaziyatlarga tayyorlash.

1. Turli FVlarda fuqarolarni himoya qilish vositalari, himoya inshootlari turlari

Aholini shahsiy himoya vositalari organizm ichiga, teri ustiga va kiyimga radioaktiv, zaharovchi moddalarni va bakterial vositalarni tushishidan himoya qiladi.

Himoya vositalari: nafas olish va terini himoya qilish vositalariga bo'linadi. Nafas olish organlarini himoya qilish vositalariga filtrlovchi va izolyatsiya qiluvchi protivogazlar, respiratorlar, shuningdek changga qarshi gazmol niqob (PTM 1) va pahta-dokali bog'ichlar kiradi.

Nafas olish organlarini yakka himoyalash vositalarini tasnifi rasm-11.11 da keltirilgan.

Terini himoya qilish vositalariga mahsus izolyatsiya qiluvchi kiyim, himoya fil'trovchi kiyim kiradi.

Dushmanning bostirib kirish havfi tug'ilganda barcha aholi shahsiy himoya vositalari bilan ta'minlanishi kerak. Tuzilmalarni shahsiy tarkibi, ishchi va hizmatchilar shahsiy himoya vositalarini o'z ob'ektlarida aholi esa uy boshqarmalari orqali olishadi.

Nafas olish organlarini himoya qilish vositalari:

1) protivogazlar: filtrlovchi va izolyatsiya qiluvchi. Filtrlovchi protivogazlarni (rasm-11.10) ishlash prinsipi nafas olinadigan havoni har hil zararli qo'shimchalardan oldindan tozalashga asoslangan. Fillovchi protivogazlarga GP-5(a); GP-5 m va GP-4u va boshqalar tegishli.

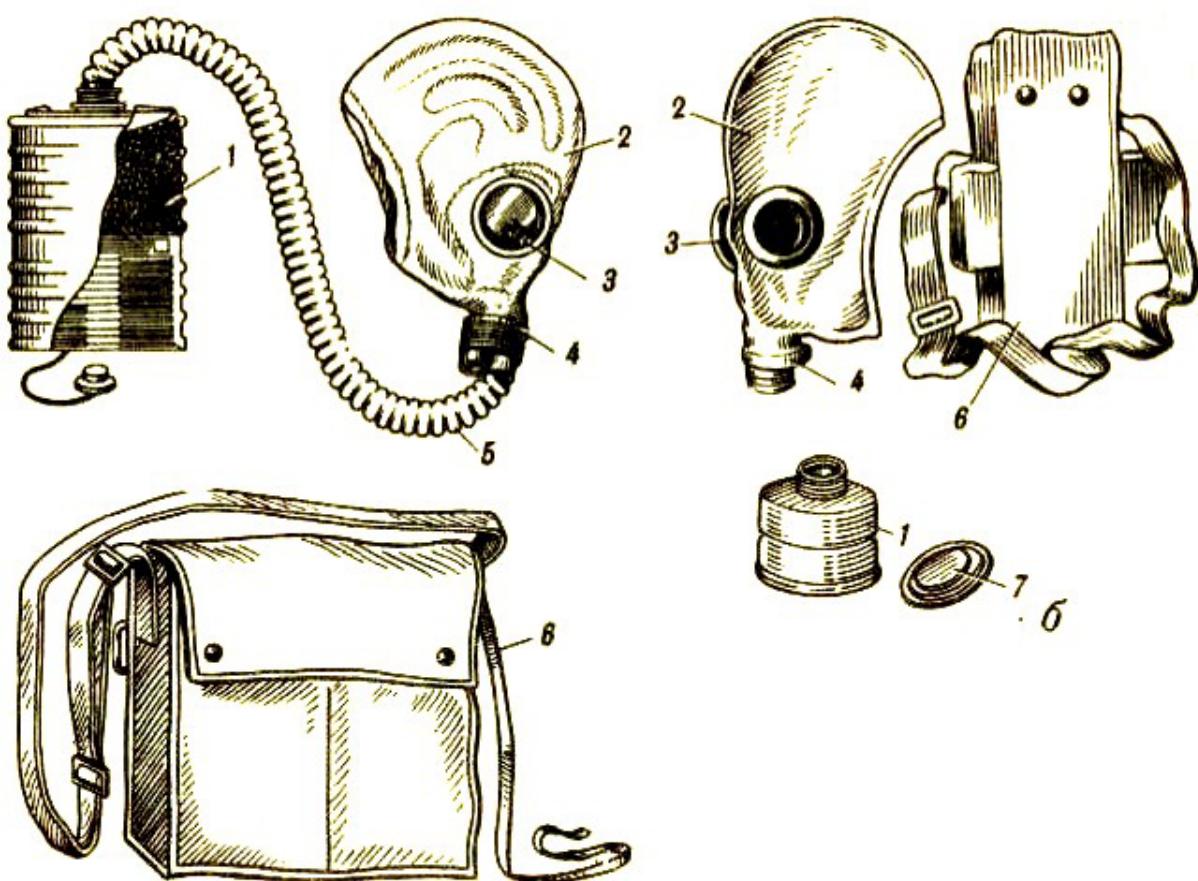
Filtrlovchi protivogazlar havoni tozalaydi, shuning uchun uglerod oksididan himoyalanish uchun qo'shimcha patron ishlatiladi.

Izolyatsiya qiluvchi protivogazlar (IP-4, IP-5, IP 46, IP 46 M) nafas olish organlarini, ko'zni, yuz terisini havodagi barcha zararli moddalardan tozalashga mo'ljallangan. Bu protivogazlarni havoda kislorod yetishmaganligida ishlatiladi. Bu protivogazlar regeniratsiya patronida nafas olish uchun havo kislorod bilan boyitiladi.

2) respiratorlar (rasm-11.12), changa qarshi gazmol niqob (rasm-11.13) va pahta-dokali bog'ich (rasm-11.14).

Eng keng tarqalgan R-2 respirator bo'lib, u nafas olish organlarini radioaktiv va tuproq changidan va bakterial vositalar ta'siridan himoya qilishda ishlatiladi. Keng tarqalgan sanoat respiratorlarini tavsiflari jadval 11.4. da keltirilgan. Changga qarshi gazmol niqob (PTM-1) va pahta-dokali og'iz nafas olish yo'llarini radiokativ chang va bakterial vositalardan himoya qilishda ishlatiladi.

Zaharovchi moddalardan ular himoya qilmaydi. PTM-1 ikki qismdan iborat: niqob korpusi va bog'ich. Pahta-dokali bog'ich aholi tomonidan mustaqil tayyorlanadi.

a

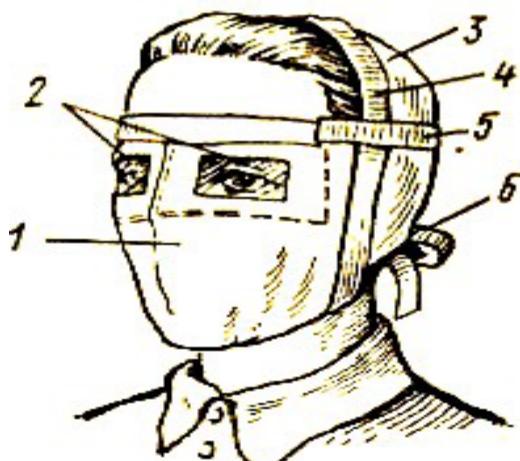
Rasm-11.10. Filtrlovchi protivogazlar:

a – umum harbiy protivogazi; b – GP-5 protivogazi: 1-filtrlovchi-chang yutuvchi quti; 2-shlem niqob; 3-ko`zoynaklar; 4-klapan qutisi; 5-ulovchi trubka; 6-protivogaz sumkasi; 7-terlamaydigan plyonkalar solingan quti.

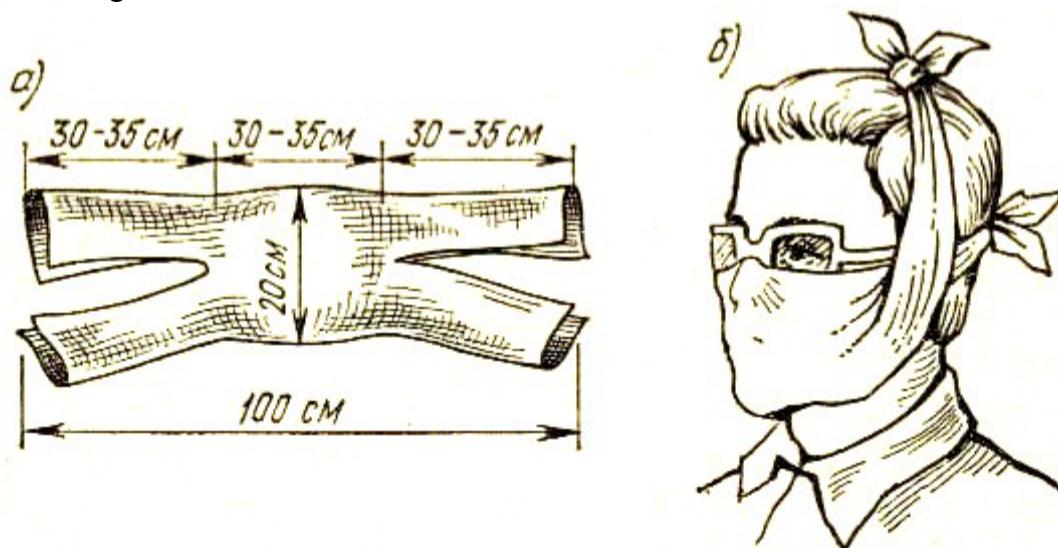

Rasm-11.12. R-2 respiratori:

1-yarim niqob; 2-nafas olish klapamlari;
3-nafas chiqarish klapani; 4-burun qisqichi;
5-boshqa taqiladigan tasma.

Rasm-11.13. PTM-1 changa
qarshi gazmol niqobi:
1-niqob korpusi; 2-oynaklar;
3-bog'ich; 4, 5-rezinali tasmalar;
6-pastki bog'ich.

Rasm-11.14. Pahta-dokali bog'ich:
a – umumiy ko'rinishi; b – taqilish.

Terini himoya qilish vositalari:

Terini izolyatsiyalovchi himoya vositalari rezinalashtirilgan materialdan tayyorlanadi va odamlarni zararlangan hududlarda ko'p vaqt davomida bo'lganlarida,zararlanish o'choqlarida degazatsiya, dezaktivatsiya va dezinfektsiya ishlarini bajarish vaqtida foydalaniladi. Izolyatsiyalovchi himoya vositalariga L-1 engil himoya kostumi, himoya kambizoni va kostyumi va umum harbiy himoya komplekti tegishli.Terini filtrlovchi himoya vositasi. Bu komplekt terini zaharovchi modda,shuningdek radioaktiv chang va bakterial vositalardan himoya qiladi.Terini oddiy himoya vositalari - barcha aholini himoya vositasi hisoblandai.

Bunga odatdag'i kiyimbosh (plash, palto, kapyunshon, qo'lqop va boshqalar) kiradi.

SHunday qilib, terini himoya qilish vositalari odam terisini ZM, RM va bacterial vosita parlari va tomchilaridan, shuningdek butunlay alfa-zarrachalardan himoya qiladi.

Tibbiy himoya vositasiga shahsiy AI-2 aptechkasi kiradi. U jarohat olinganda va kuyishda o'z o'ziga va boshqalarga yordam berishga, shuningdek ZM, bakterial vositalarni va ionizatsiya qiluvchi nurlarni ta'sirini kamaytirishda ishlataladi.

SHahsiy himoyaga qarshi paket tomchili suyuq ZM tanani ochiq joylariga yoki kiyimga tushganida zarasizlantirish uchun ishlataladi.

Himoya inshootlari

Himoya inshootlari fuqarolarni tabiiy ofatlar, avariya, halokat okibatlaridan hamda kirgin kurollari ta'sir faktorlaridan va ularning ikkilamchi ta'sir faktorlaridan saklaydigan boshpanalar hisoblanadi.

Himoya inshootlari kuyidagilarga bulinadi:

- a) Yunalishiga kura: fuqarolarni saklashga, boshkaruv tizimlarini va tibbiy shahobchalarni joylashtirishta muljallangan;
- b) Joylashgan urniga kura: alohida joylashgan (metropolitenlar va togkon kурilishlari);
- v) kурilish muddatiga kura: — odtsindan kурilgan va tez kурiladigan;
- g) Himoyalash darajasiga kura: — boshpana, RSB va oddiy boshpana (ochik yoki yopik ertulalar).

Boshpana: Boshpana — odamlarni hamma ta'sir faktorlardan (yukori harorat, radioaktiv, portlovchi va kuchli zaharli moddalar), inshootlar buzilganda ularni kismlaridan hamda kirgin kurollari va oddiy hujumkor kurollar ta'siridan saklaydi.

Boshpanalar odamlarni kabul kilish soniga kura 5sinfga bulinadi: kichik (150300 kishi), urtacha (300600 kishi), katta (600 dan kup) va boshkalar.

Boshpanani kurshida kuyidagi tapablar kuyiladi:

- 1)3 sutkadan kam bulmagan muddatda saklash;
- 2) Suv bosmaydigan joylarda kurish;
- 3) Okar suvlardan, kanalizatsiya kommunikatsiyalaridan hamda kурilish kommunikatsiyalaridan uzokrok joylarda kurish;
- 4) CHikish va kirish eshiklarining bulishi.

Boshpana ma'lum jihozlar bilan jihozlanishi shart, jumladan: shamollatgich, sanitartehnik jahrzlar, havodagi zaharli moddalarni, radioaktiv birikmalarni va biologik vositalarni tozalovchi uskunalaridan iborat bulishi kerak.

Boshpana asosiy va kushimcha honalardan tashkil topadi: Asosiy honalarga — odamlar, boshkaruv tizimlari, tibbiy hizmat tizimlari joylashtiriladi, kushimcha honalarga jihozlar, asbobuskunalar, ozikovkatlar, suv va boshka kerakli vositalar joylashtiriladi. Bu boshpanalar juda mustahkam kурilganligi, germetikligi yukoriligi va sanitar gigiena sharoiti bulganligidan Xalqni bir necha kun davomida betalofat saklashi mumkin. Boshpanalar odamlar yotadigan va turib saklanadigan holda buladi. Turib saklanadigan boshpanalar sifatida ishlab chikarish, ma'muriy va Xalq yashaydigan baland uylarning ertulalaridan foydalaniladi. Bunda butun kirgin kurollari faktorlaridan sakdovchi kismlar, elementlar urnatilib, boshpanaga kuyilgan talablar bajariladi.

Boshpana bir necha bulimlardan tashkil topib, har biriga 5075 odam sigishi kerak. Ular yarusli kilib jihozlanadi va har birodamga $0,5 \text{ m}^2$ joy tugri kelishi kuzda tutiladi.

Boshpana juda yahshi germetik ravishda kурilishi, ya'ni deEOrlari, hona bulimlari juda zich kilib ishlanishi zarur. Aks holda tashkaridan radioaktiv, kimyoviy va biologik zaharlovchilar havo bilan birga kirishi mumkin.

Boshpanada kamida ikkita karama-karshi tomondan kирадиган eshik va ehtiyoj eshigi bulishi kerak. eshiklar tambur tipida ikki kavatlari kilib germetik ravishda yopiladigan bulishi lozim. eshikni tashki tomoni juda mustahkam materialdan yasaladi, sababi, u yadro portlaganda chikadigan tulkin zarbidan saklaydi. Boshpanalar filtrlaydigan, havo almashtiradigan asbobUskunalar bilan jihozlanadi. Ularda elektr, aloka, suv hamda kanalizatsiya va isitish tarmoqdari ham bulishi kerak. Boshpanada dozimetrik, kimyoviy razvedka jihozlari, himoyalovchi vositalar, ut uchirish kurollari, ozik ovkatlar, suv zahirasi va dori darmonlar bulishi shart.

Agar favqulodda vaziyatda alohida kурilgan boshpanalar bulmaganda tez jihozlanib, foydalanadigan boshpanalar kурiladi. Bunday boshpanalarni metropolitenlar, er osti yullari, inshootlarning ertulalarini kerakli asbobuskunalar bilan jihozlab tayyorlanadi.

Radiatsiyadan saklovchi boshpana (RSB). Radiatsiyadan sakpovchi boshpana (RSB) germetik bulmagan himoya inshootlari bulib, favqulodda vaziyatlarda fuqarolar usha erda saklanadilar.

RSBlarga alohida kurilgan, tez jihozlanib kuriladigan hillaridan tashkari, xo'jaligik maksadlarida foydalaniladigan chukurliklar, sabzavot saklanadigan kurilmalar va odtsiy yashovchi kurilmalar kiradi.

RSBlarning saklash xususiyati — radiatsiya nurini (u) susaytirish koeffitsienti (K_u) bilan aniklanadi va u kanday materialdan kurilganligiga va uning kalinligiga boglik (18jadval).

Masalan, yogochdan tayyorlangan uylarning ertulalari radiatsiya nurini 712 marta, gishtli uylar esa 200300 marta kamaytiradi. 50 nafar odamdan kup bulgan RSBlarda kamida ikkita karama-karshi tomonda eshiklar bulishi kerak, RSBlarda havo ta'minoti jihozlari bulmasligidan usha joylarda fuqarolar uzok vakg saklana olmaydilar va uzogi bilan 46 soat bulishlari mumkin. RSBlarga odamlar kirishidan avval, eshik, romlar yahshilab urnatiladi. Ozikovkatlar, suvlar iloji boricha germetik idishlarda saklanadi. RSBda ham ikkita vazifali honalar buladi. Asosiy honada odamlar saklanadi, kushimcha honada esa sanitargienik jihozlar va havo almashtirgich joylashgan buladi. RSBning saklash honasida ham har bir odamga $0,40,5 \text{ m}^2$ hajmda joy tugri kelishi kerak.

18-жадвал

Материал	a	K
сув	1	23
ёғоч	0,7	33
тупроқ	1,8	14,4
ғишт блок	1,6	15,5
шиша	1,4	16,5
бетон	2,3	10
төмір	7,8	3
құрғошын	11,3	2

RSBlar ham 23 yarusli utirgichlar bilan jihozlanadi. SHaharlar tashkarisidagi RSBlar sifatida foydalanish uylarining ertulalari, sabzavot saklandigan omborhonalar, ertulalar, gishtli, betonli, tuproqli, yogochli uylar va boshka chukurliklar moslashtiriladi.

RSBlarning saklash xususiyatini oshirish uchun ularning devorlarini kalin kilish, eshikoynalari germetikligani oshirish va ularning yon atrofini tuprok bilan tudtsirish orkali erishiladi.

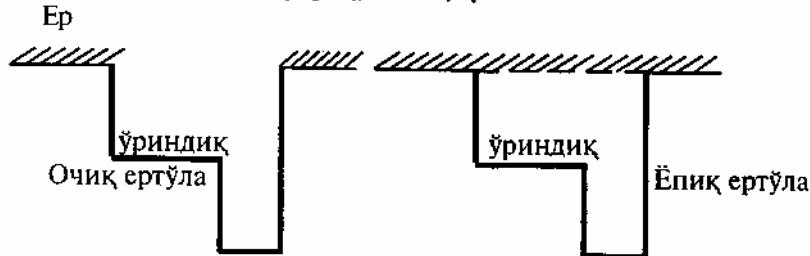
Radioaktiv shikastlangan hududlardan kelgan odamlar RSBlarga kirishlaridan oldin tamburda kiyimkechaklardagi, oyokkiyimlardagi radioaktiv changlarni yuk kilib (silkitish orkali, tozalovchi vositalar orkali), juda ehtiyyotlik bilan kiyim kechaklarni (himoya kiyimlari, oyok kiyimi) echib, keyin boshpana ichiga kirishlari kerak.

Radioaktiv zararlanishning boshlangich 35 soatlarda, boshpananing chikish eshiklari va havo almashtirish teshiklari yahshilab berkitiladi. Bu vakg oraligida radiatsiya darajasi tezda kamayib, radioaktiv changlar esa asosan erga tushib buladi. 46 soatlardan keyin boshpana (RSB) shamollatiladi. Himoyalanuvchi odamlar tashkariga chikkanda, albatta, himoya vositalarini kiyib 1520 dakika RSBdan tashkarida bulishlari mumkin. Agar tashkarida radiatsiya darajasi juda yukori bulsa, u holda boshpana shamollatilayotganda odamlar nafas organlariga himoyalovchi vositalarni kiyib utirishlari zarur.

Oddiy saklovchi boshpana — ertula. Fuqarolarni muhofaza kdoshshda oddiy saklovchi boshpanalar (ertulalar) alohida urin tutadi. Ertulalar kuriish konstruktsiyasiga kura oddiy himoya inshootlari katoriga kiradi, chunki uni kurish juda kiska vaktda amalga oshiriladi. Ular ochik va yopik kurinishda buladi. Ochik ertulalarda odamlar radioaktiv shikastlanishdan ikki uch marta kam zararlanadi (agar ertula dezaktivatsiya kilinmasa) va 20 barobarigacha (agar ertula dezaktivatsiya kilinsa) kam nurlanish dozasini oladi. YOpikertulalar esa radioaktiv zararlanishni 4050 marta kamaytiradi. Ertulalar chukurligi 200 sm., kengligi 120 sm., pastki kismi esa 80 sm., uzunligi esa odamlar soniga karab tayyorlanadi.

Ochik ertulada fuqarolar himoya vositalaridan foydalangan Holda sakpanadilar. YOpik ertulalar radioaktiv changlarni, biologik tumanlarni, kimyoviy kurollarni kiyimkechaklarga, terilarga tushishidan sakpovchi boshpana hisoblanadi.

Тупрок, похол, қамиш

2. Turli FVlarda fuqarolarni havfsiz zonaga evakuatsiya kilish asoslari

FVlar ta'siridan saklash usullaridan yana biri — bu fuqarolarni falokat yuz bergan joydan vaktinchalik uzoklashtirish yoki butkul evakuatsiya kilish hisoblanadi. Ish bilan mashgul bulgan odamlarni harbiy vakgda vakginchalik shahardan tashkari hududga yoki boshka kishlokka kuchirishni biz uzoklashtirish deb bilamiz. Lekin bunda ishchi hizmatchilar vaktincha zararlangan hududdan chikib turadilar. Qaytadan yana ishga kelganlarida hamma ehtiyyot choralarini kurib, uz faoliyatlarini boshlaydilar. Demak, vaktinchalik kuchirishda ishlovchi odamlar ma'lum bir vakg dam olib keladilar.

Evakuatsiya deganda hammani bir vakgda bir yashash joyidan ikkinchi yashash joyiga doimiy yashash uchun kuchirilish tushuniladi (asosan ishlamaydigan fuqarolar, nafakahurlar, bolalar va kasallar evakuatsiya klinadi). evakuatsiya kilinganda alohida buyruk bulmaguncha fuqarolar usha joyda yashab turadilar.

Havfsiz hudud havfli hududdan birmuncha uzok masofada joylashgan bulishi va Xalqka hech kanday havf tugdirmasligi lozim. Yana havfsiz hudud temir yul, avtomobil yollariga yakin, ishchi hizmatchilarni ishga olib borib, yana kaytib kelishi uchun kulay bulgan joylarda tashkil etiladi. Ishga boglik bulmagan ishchilar hududdan uzokrok erga evakuatsiya klinadi.

Havfsiz hududga vaktinchalik yoki bugunlay kuchirish ishlarida ishlaydigan odamlar uchun ishlab chikarish tamoyiliga kura, ishlamaydigan Xalq uchun esa hududiy tamoyilga kura turarjoy boshkarmasi orkali amalga oshirildi. Tadbirlar har bir ishlab chikarish korhonasida yoki turarjoylarda bunday ishlar bilan shugullanadigan boshlik urinbosarlari tomonidan rejalashtiriladi va amalga oshiriladi.

Kuchirish ishlarining hammasi evakuatsiya klinadiganlarning yigiladigan joyida tashkillashtiriladi. Yigilish joylari (evakuatsiya punkti — eP) asosan, mакtablar, klublar va boshka jamoat inshootlari budishi mumkin. Xalqni kuchirish hakida ma'lumot olganda, darhol ishlab chikarish korhonasi, ukuv yurtlari, korhonalar, miliitsiya organlari hamda radio, televideenie orkali Xalqhabardor klinadi. Yigilgan odamlar kayta hisobdan utkazilib, guruhlarga bulinadi, transport vositalariga taksimlanib, kursatilgan vakg ichida havfsiz hududga etkaziladi.

YAyov yuradiganlar oldindan tuzilgan mashrut buyicha kolonna bulib (kolonnada 5001000 kishi) harakat kiladi, Bunda, albatta, guruhlarga bulinadi va har bir guruhda 50100 kishi buladi. Kolonna har 11,5 soat yurishdan keyin 1015 minut dam olib, aytilgan joyga borishi bilan hamma kolonna a`zolari tibbiy kurikdan utkaziladi. Bu erda evakuatsiya kilinganlarni kabul komissiyasi kutib oladi. Bu komissiyaga usha joyning hokimiyyat boshliklari, korhona rahbarlari, ozik-ovkat, tibbiyot hizmatchilari kiradi. Ular odamlarni kabul kilib, hisobini oladi va har birini joylashtiradi. Odamlar asosan, maktablarga, klublarga, kinoteatrлarga va shunga uhshash joylarga, ba`zan usha erda yashovchi oilaga ham ma'lum kism odamlar taksimlanadi. Joylashtirilgan har bir insonga tibbiy hizmat kursatilib, ozik-ovkat bilan ta'minlanadi.

Evakuatsiya kilingan fuqarolar usha erdagи ishlab chikarish korhonalarining evakuatsiya kilingan kismida ishlashlari mumkin.

3. Xalq xo'jaligigi tarmoqlarining favqulodda vaziyatlarda barqarorligi ta'minlash

Ma'lumki, Xalq xo'jaligigi tarmoqlarining barqaror ishlashini ta'minlash, har kanday favqulodda vaziyatlarda (harbiy yoki tinchlik davrlarida) fuqaro muhofazasining asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Favqulodda vaziyatlarda Xalq xo'jaligigi tarmoqlari barqarorligi deyilganda, ularning rejalahtirilgan mikdorda sifatli mahsulotlarni ishlab chikarishi yoki biror avariya natijasida shikastlangan ishlab chikarish korhonalarida juda kiska vaktida tiklash ishlari tushuniladi. Xalq xo'jaligigi tarmoqlarini barqaror ishlashiga kuyidagi omillar ta'sir etadi:

Tabiiy ofatlar, ishlab chikarish avariyalari, fojialar hamda umumiyligini kirgin kurollarining birlamchi va ikkilami ta'sir omillaridan ishchi hizmatchilarni muhofaza kilish;

Yukoridagi ta'sir omillariga inshootlar muhandisteh: komplekslarining chidamliligi;

Ishlab chikarish korhonalarini kerakli materiallar bilan (hom ashyo, yokilgi, gaz, suv, elektr kuvvati) barqaror ta'minlash; • Ishlab chikarish va fuqaro muhofazasini barqaror hamda surunkali boshkarish;

Ob'ektning ishlab chikarish tarmogi buzilgan joyida kJTIning tiklash ishlarini boshkarish darajasi.

Yukoridagi omillar nafakat inshootlarning barqarorligini ta'minlaydi, balki ularning darajasini ham oshiradi. SHu bababdan ham hozirgi davrda tinchlik davrdagi favquloddagi vaziyatlarda sanoat ishlab chikarish tarmoqlarining barqaror ishlashini ta'minlash katga ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda Xalq xo'jaligigi tarmoqlarining barqarorligiga 5 ta asosiy omillarni kullash orkali erishish mumkin:

- a) Uz vaktida ogohlantirish;
- b) Himoya inshootlaridan foydalanish;
- v) YAKKA tartibda sakpovchi va tibiyy vositalardan foydalanish;
- g) evakuatsiyani kullash;
- d) Hom ashyo, materiallar, elektr kuvvati, gaz, suv bilan ta'minlash.

Favqulodda vaziyatlarda Xalq xo'jaligigi tarmoqlarining barqarorligini ta'minlash uslublari

Favqulodda vaziyatlarda (tinchlik va harbiy davrlarda) Xalq xo'jaligigi tarmoqlarining barqaror ishlashini ta'minlash yullari va usullari turli hidtsa bulib, har bir korhona bajaradigan ishlarining xususiyatlariga karab olib boriladi. Hozirgi bozor iktisodiyoti davrida, iktisodiy jihatidan eng kulay yulni tanlash, barcha korhona uz inshootini, fuqarolarni muhofaza kiluvchi ob'ekt sifatida, vaziyatni har tomonlama muhokama etib, keyin uning barqaror ishlashini ta'minlash yuli va usulidan foydalanishi kerak.

Inshootlar barqarorligini baholashda mahsus uslubiy kursatmalarga amal kilinadi. Xalq xo'jaligigi tarmoqparini, inshootlar barqarorligini baholashda, hisoblashda, kuyidagi kursatgichlardan foydalaniladi:

- a) SHikastlantiruvchi kursatgichlarning eng yukori kiymati;
- b) Inshootlar va ularning elementlari tavsifnomasi (kanaka material, kanday tartibda kurilgan, uning zilzila bardoshligi).

Odatda favqulodda vaziyatlarda inshootlarga ta'sir etuvchi omilar va ularning kiymati fuqaro muhofazasi shtabi tomonidan beriladi, agar unday ma'lumot kelmasa, u holda hisoblash yuli bilan shu erving uzida aniklanadi. Agar bu ma'lumotlarni shu erving uzida ham aniklash imkonи bulmasa, u holda bu ta'sir etuvchi omilarning tahminiy kiymatlari asosida kuchsiz, urtacha va kuchli shikastlantirish hududlarini aniklash mumkin.

Masalan, er silkinishidan (ballga karab), yadro kuroli ishlatilganda ta'sir etuvchi tulkinni hosil kiladigan ortikecha bosim (AR) kiymatiga karab inshootlarturli hil darajada shikastlanadi (20jadval).

Jumladan, er silkinishining 5, 6, 7, 8, 9 ballarida yoki kurolini ARf k 10, 20, 30, 40 KPA faktorlarida kimyo, kayta ishlash, radioelektrotehnika, meditsina va shunga sanoat korhonalarida shikastlanish ruy berishi mumkin. Mashinasozlik, ozik ovkat, metallurgiya va shunga uhshash

korhonalarida esa er silkinishining 5,6,7,8,9, 10, 11 ballarida hamda 10, 20, 30, 40, 50, 60 KPA ortikcha bosim hosil dalinganda inshootlar talafotlanishi mumkin.

Albatta, bu ma`lumotlar yukoridagi sanoat korhonalar xususiyatlarini hisobga olgan holda kurilgan inshootlar sifatida karab, hulosa chikariladi.

Sanoat inshootlarining seysmik tulkinlar ta`siriga chidamlilik darajasini baholashda, uning elementlarida (tseh, uchastka, tizim) chikarilayotgan mahsulot, inshootlar har kaysi elementlarning omillari ta`sirida (bosim, tulkinlar) urtacha buzilishga chidamliliga karab inshootni butun uzini chidamligi hakida hulosa chikariladi.

Odatda seysmik tulkinlar ta`sirida buzilgan inshoot va uning elementlarini kiska vakg ichida hamda iktisodiy jihatidan kulay darajada tiklash, usha inshoot chidamlilagini oshirishning eng kulay yuli hisoblanadi.

YUkorida aytilgan uslublar asosida yoruglik nurlanish, utuvchi radiatsiya va boshka ta`sir faktorlari ta`sirida ham inshoot va uning elementlarining barqarorligini (chidamliligi) ham aniklash mumkin va barqaror ishlashini ta`minlash imkoniyati yaratiladi. Jumladan, (u) nuri ta`sirida inshootlarni chidamliligi, shu ob`ektga keladigan maksimal (u) nur dozasi, ob`ektdagi odamlarning shikastlanish darjasini, asbobuskuna, jihozlarning buzilishi va boshka ta`sirlar orkali usha inshootlarning chidamliligi baholanadi.

Agar tulkin zarbasida hosil buladigan ortikcha bosim kiymati, usha inshootni chidamlilik (3050 KPA atrofida) darajasida bulsa, u holda 0,51 MT kurol portlatilganda ham utuvchi nur kiymati kichik buladi (520 rad. dan oshmaydi). Butsday holatda usha ishlab chikarish inshooti va uning faoliyatiga u deyarli ta`sir etmaydi.

Xalq xo`jaligigi tarmoqlarining barqaror ishlashini oshirish omillari

Tinchlik davrida ishlab chikaruvchi va ishlab chikarmavdigan inshootlarning barqarorligini oshirish kuyidagi omillardan iborat:

- YAdro kurollarining birlamchi va ikkilamchi ta`sirlaridan, hamdata biy ofat, ishlab chikarish avariyalari va fojialaridan ishchihi zmatchilar, muhandistehnik hodimlarni muhofazakilish;
- Moddiy tehnikaning ishchonchli ta`minotini boshkarish;
- Inshootlarni yoruglikdan berkitish;
- favqulodda vaziyatda shikastlangan ishlab chikarishni tikdash va uni alohida ish rejimiga utkazish.

SHularning ichida ishchi va hizmatchilar muhofaza kilishning eng ishchonchli omili, bu Xalqxo`jaligigi tarmoqlaridagi inshooglar chidamlilagini oshirish hujyublanadi. SHu maksadtsa hdmoya inshootlari tayyorlanadi. Bunda ishlab chikarishlarda kup vakg buladigan fuqarolar — boshpanalarda, havfsiz hududtsa buladiganlar esa RSBda himoyalananadilar.

Uzluksiz ishlaydigan ishlab chikarish joylarida shahsiy himoyalovchi — boshpanalar kurilib, bunda tehnologik jarayonlar shu inshootlardan turib boshkariladi. Bularidan tashkari muhofazaga tayyorlanishning eng muhim elementlaridan biri, bu ishchi va hizmatchilar muhofazalanish koida va usullarini kullashi, har kanday favqulodda vaziyatlarda tuzilmalar tarkibida kutkaruv hamda tiklash ishlarida harakat kilish hisoblanadi. Muhandistehnik komplekslarni muhofaza kilish deganda ishlab chikarishning moddiy asoslarini saklash, uning inshootlarini, tehnologik jihozlarini, asbobuskunalarini hamda kommunalenergetik tarmoqyaarini saklash tushuniladi.

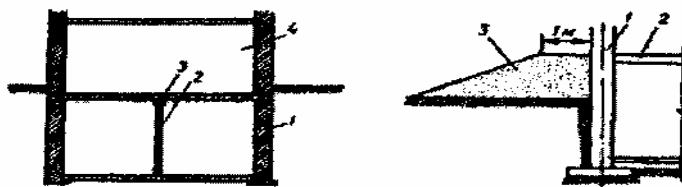
Ob`ektdagi inshootlar, kurilmalar birbiridan uzokrok masofada, ya`ni eng baland inshootning buyiga nisbatan ikki baravar masofada kurilishi kerak. Bu esa yonginga karshi masofa hisoblanadi. Mana shunday kurilmalarning eng asosiy ishlab chikarish inshootlari pastrok balandlikda kurilib, ular metalli yoki temirbeton karkaslardan tayyorlanishi lozim.

G`ishtli inshootlarda bulmalar ta`mirlangan beton plitalari orkali berkitilishi lozim. Engil yonuvchan moddalarni (benzin, kerosin, mazut) saklovchi zahira honalari, ishlab chikarish korpuslaridan uzokrokda, erga yakinrok kilib (chukurrok joylarda) kurilishi kerak.

Biror ob`ektning chidamliligi, u erdag'i inshootlar va kurilmalarning chidamlilikdarajasiga boglik. Odatda, inshootlarning chidamliligi: karkas, rom, tirkovich, havon va boshka yullar orkali oshiriladi (11 rasm).

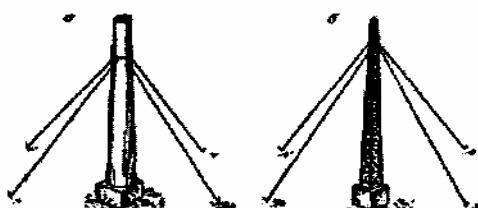
Baland bulmag'an kurilmalarning mustahkamligini oshirishda, usha imoratning atrofini tuprok bilan tuldirish muhim hisoblanadi (12rasm).

Juda baland inshootlarning (kuvurlar, minoralar va boshkalarni) mustahkamligini oshirishda, ularni har tarafdan tortib kuyish usuli kullaniladi (13rasm).

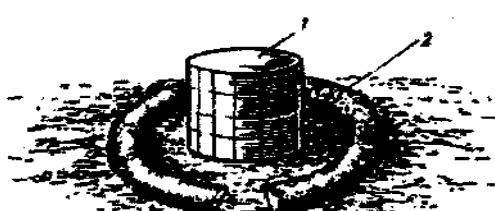

11-расм. Еости иншоотларининг барқарорлигини ошириш:
1 — ертўла; 2 — устун; 3 — тўсин; 4 — иншоотнинг биринчи қавати.

12-расм. Ярим еости иншоотларини тупрок билан тўлдириш:
1—девор; 2—бўлма; 3—тўлдирган тупрок.

13-расм. Баланд иншоотларни тортичлар билан маҳкамлаш:
а — труба; б — металли иншоот.

14-расм. КТЗМ солинган идишларни ўраш:
1 — КТЗМ солинган идиш; 2 — тупроқли ўрам.

Engil yonuvchan, zaharli moddalar saklanadigan omborlarni (vdishya) saklashda, shu idish ichidagi suyuklik sigadigan darajada ^OISH atrofida tuprobkilan tusikhosil kilinadi (14rasm). % Tehnologik jihozlar, asbob uskunalar va boshkalarning barqarorligini, mustahkamligini oshirishda, shu asbob uskunalar muofiqlashtirilgan kurilmalar, moslamalar kurish orkali muhofaza kilinadi. Bunday moslamalar sifatida nikoblar, kameralar, zontlar va boshkalar kullanilib ularning ichiga urnatilganda jihozlar inshoot bulaklaridan saklanadi.

Tehnologik jihozlarni mustahkamligini oshirish ularli avvalo bu moslamalardan tashkari biror mustahkam asosga (fundamentga) mahkamlab kuyish zarur hamda ularni iloji boricha itsshootlarning pastki kavatiga yoki ertulalarga joylashtirish kulay hisoblanadi.

Tarmoqlarni (ob`ektlarni) elektr ta'minoti bilan ta'minlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda elektr ta'minoti ikki yunalishda tashkillashtiriladi, har kanday vaziyatda ham ob`ektning barqaror ishslashini ta'minlash imkoniyati yaratiladi. Albatta, elektr ta'minoti jihozlari, asboblari

yadroviy kurollarning elektromagnit impulslaridan himoyalangan bulishi lozim. Ob`ektlarni gaz, suv bilan ta`minlash ham alohida e'tiborda bulishi lozim. Birorta avariya holati yuz beradigan bulsa, tuhtatish imkoniyatlari hisobga olingan bulishi zarur.

Suv ta`minotida ikkita manba orkali: asosiy va kushimcha ta`minlagachlardan foydalaniladi. Bularidan birida er osti suvlari ishlataladi. Huddi shunga uhshash bug va issiklik ta`minoti ham ob`ektlarni barqaror ishlashini ta`minlashga ta`sir etadi. Sanoat ob`ektlari ikki hil manbadan issiklik oladi: 1 — tashki — IESlar; 2 — ichki — uz kozonhonalaridan. YUkorida aytilgan omillardan tashkari ob`ektlar barqarorligini oshirishda kushimcha omillar ham kullaniladi. Jumladan: 1) Aynan ob`ekt hududida portlovchi, yonuvchan va tez ta`sir etuvchi moddalarning mikdorini kamaytirish;

2) Me`yordan kup bulgan yukoridagi moddalarni havfsiz joylarga tarkatish.

Kimyoviy korhonalarda KTZMga karshi ishlataladigan degazatsiya moddalari: ishkor, ammiakli suv, natriy sulfid va boshkalar saklanishi zarur. Yana tsehlarga biror favqulodda vaziyatlarda (avariya, portlash, gaz chikib ketishi va boshka holatlarda) ishlataladigan avtomatik signallar urnatilishi zarur. Bularidan tashkari uzlusiz boshkarishni tashkil etish va uni himoyalash ishlari tashkillashtirilishi lozim. Bunda ATS, radiouzel, dispatcher punkti, akkumulyator zaryadlaydigan elektrostantsiya va boshkalar kuzda tutiladi.

Ob`ektlarda moddiy tehnika holatini ishonchli ta`minlashda kuyidagi omillar muhim urin tutadi:
— tayyor mahsulotlarni saklaydigan omborlarni tayyorlash;
— ob`ektda hom ashyo, yokilgi, jihozlar, kerakli materiallarni etarli ta`minlash;
— ta`minlovchi korhonalar bilan uzviy alokani boglash;
— korhona filiallarini boshka joylarda kurish va boshka omillar.

Xalq xo`jaligigi tarmoqlarining yorugligini maskirovka kilish omilda kuyidagi ishlar amalga oshiriladi. Masalan, ob`ektning hamma inshootlari, aholi yashaydigan punktlar yorugligini uchirish, ishlab chikarish vatransport vositalarining signallarini kamaytirish, maskirovka kiluvchi (yolgondakam vositalarni kullash) usullari kullaniladi

SHikastlangan ob`ektlarni tiklash omillarida birinchi navbatda kilinadigan ishlar usha korhonaning uz moddiy resurslari orkali, uz kuchi bilan amalga oshirish, imkoniyat darajasida ish honalarini va jihozlarni kaytadan ta`mirlab, ishga tushirish va boshka vazifalar bajariladi.

Hulosa kilib aytadigan bulsak, Xalq xo`jaligigi tarmoqlarining barqaror ishlashini ta`minlash va ularning chidamliliginu musgahkamligini oshirish omillarini tashkiliy ravishda uz vakgida amalga oshirishda oddindan tuzilgan rejaga amal kilinadi. SHundagina har kanday favqulodda vaziyatlarda Xalq xo`jaligigi tarmoqlarining barqaror ishlashini ta`minlagen bulamiz.

4. Aholini, FVDT kuch va vositalarini favqulodda vaziyatlarga tayyorlash

Ma`lumki, fuqaro muhofazasining eng muhim vazifalaridan biri, aholini favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilishga tayyorlash hisoblanadi. Bu borada Uzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 7 noyabrdagi 427sonli «Uzbekiston Respublikasi aholisini favqulodda vaziyatlardan muhofaza kilishga tayyorlash tartibi tugrisida»gi karori kabul kilindi. karorda Uzbekiston Respublikasi fuqarolarining favqulodda vaziyatlarda harakat kilishga tayyorlashni hamma korhonalarda, muassasalarda (shu jumladan, ta`lim muassasalarida ham) va tashkilotlarda, shuningdek, yashash joylarida utkazilishi kursatib utilgan (ilovaga karang).

Aholini, FVDT kuch va vositalarini FV ruhida muhofazaga tayyorlash

Fuqarolarning FM buyicha ukitish — aholini dushmanning zamonaviy kurollari ta`siridan, tabiiy ofatlar, avariya va fofia okibatlaridan himoyalanishga tayyorlashning asosiy tadbirlaridan biri bulib hisoblanadi. Ukitish FMning boshligi va uning shtablari kursatmasi, shuningdek, fuqaro muhofazasi masalalari bilan shugullanuvchi hududiy hamtsa ishlab chikarish yunalishi buyicha tuzilgan yukori tashkiloti FMning ma`suliyatli boshliklari karori, buyrugi asosida tashkil etiladi va olib boriladi. Ishchi hizmatchilarni FMga ukitish har bir xo`jaligik ob`ektining boshligiga yuklanadi.

FM shtabi ukitish tadbirlarini tashkil etadi, ta`minlaydi va rahbarlik kiladi, uz vakgida ukishlarni, amaliy mashgulotlarni olib borilishini nazoratga oladi.

Ob`ektda bajariladigan vazifalarga karab FM yunalishida fuqarolar kuyidagi toifalar buyicha ukitiladi:

FMning rahbar tarkiblari; , " — FM tuzilmalariga kiruvchi fuqarolar; d., _ FM tuzilmalariga kirmaydigan fuqarolar.

Ishlab chikarish va ob`ekt FM rejasida kursatilgan tadbirlarni hisobga olgan holda har bir toifa shahslarini ma`lum dastur asosida ukitish maksadga muvofikdir.

Respublikamiz aholisini FVlardan muhofaza kilishga tayyorlash va kayta tayyorlash 4 guruhga bulungan hodda amalga oshiriladi:

a) ishlab chikarish va hizmat kursatish sohalarida band bulgan aholi, idoraviy buysunishidan, tashkiliyhukukiy shakllaridan kat`i nazar oliv va urta mahsus kasbhunar ta`limi muassasalarining talaba va ukuvchilar;

b) ishlab chikarish va hizmat kursatish sohalarida band bulmaganlar (nogaronlar, uy bekalari, nafakahurlar); v) korakalpiston Respublikasi, viloyatlar, shaharlar va tumanlar davlat hokimiyati va boshkaruv organlari, vazirliklar, idoralar, mulkchilik shakllaridan kat`i nazar birlashmalar, korhonalar, muassasalar va tashkilotlar mutasadtsilari hamda FVdan muhofaza kilish mutahassislar;

g) FVlardan muhofaza kilish masalalarini hal etish vakolatiga ega bulgan davlat hokimiyati va boshkaruv organlarining hizmatchilar, vazirliklar, idoralar, muassasalar va tashkilotlar rahbarlari.

Fuqarolarni FVlardan muhofaza kilish sohasi buyicha tayyorlashning asosiy vazifalari kuyidagilardan iborat:

1. Aholining barcha katlamlarini FVdan muhofaza kilish qoidalarining asosiy usullarini, jabrlanganlarga birinchi tibbiy yordam kursatish usullarini hamda himoya inshootlaridan va yakka tartibda shahsiy sakyaovchi vositalaridan foydalanish koidalarini urganish;

2. Boshkaruvning barcha pogonadagi rahbarlarini, aholini FVlardan muhofaza etish buyicha harakat kilishga tayyorlash va kayta tayyorlash;

3. Davlat hokimiyati, boshkaruv organlari, korhonalar, muassasalar, tashkilotlar rahbarlari va mutahassislar kutkaruv va birlamchi tiklov ishlarini utkazishi. kBTI uchun FM kuch va vositalarini tayyorlash, ularningboshkarish kunikmalarini hosil kilish.

Ishlab chikarish va hizmat kursatish sohalarida band bulgan aholini tayyorlash, ish joylarida mashgulotlar utkazish va tavsiya kilinadigan dasturlarga muvofik FVda harakat kilishni mustakil ravishda urganish keyinchalik mustahkamlash yuli bilan amalga oshiriladi.

Umumiy urta, urta mahsus kasbhunar va oliv ta`lim ukuv yurtlarining talaba va ukuvchilarini tayyorlash, FVlarda muhofaza kilish sohasidagi umumta`lim dasturiga muvofik ukish vakida amalga oshiriladi. Dasturlar Uzbekiston Respublikasi FVV bilan kelishilgan holda Uzbekiston Respublikasi Xalqta`limi vazirligi, Oliy va urta mahsus ta`lim vazirligi, Soglikni saklash vazirligi hamkorligida tayyorlanadi va tasdiklanadi.

Davlat hokimiyati va boshkaruv organlari, vazirliklar, idoralar, muassasalar va tashkilotlarning rahbarlari va mutahassisleri Uzbekiston Respublikasi FVV Fuqaro muhofazasi institutida 40 va 80 soatli mashgulotlarni utadilar. SHuningdek, ukuvlar harbiylashtirilmagan kushilmalarning rahbar boshliklari tarkibi harbiylashtirilgan avariya kugarkaruv va doimiy tayyor mahsus kushilmalar tarkibidagi korhona, muassasa va tashkilotlar hodimlari FVlar buyicha rahbarlar tarkibini tayyorlash markazlarida, shu bilan birga ukuv mashklari, mashgulotlar utkaziladigan maskanlarda olib boriladi.

Harbiylashtirilmagan kushilmalar tarkibidagi korhonalar, muassasalar va tashkilotlar hodimlari bevosita ish joylarkda tayyorgarlikdan utadilar.

Fuqarolar muhofazasining amaliy mashgulotlarini tayyorlash va utkazish

Rahbarlar tarkibini, tuzilmalar va aholini ukitishda ularni amaliy mashgulotlarga jalg kilish katga ahamiyatga ega. Amaliy mashgulotlar rahbarlar tarkibini, FM kuchlarini va aholini FM vazifalarini bajarishga tayyorlashning yukori va faol shakli hisoblanadi. Amaliy mashgulotlardatuzilmalarga kirgan fuqarolarning anik va tartibli harakatlari, turli hil jihozlar,

asbobuskunalar, tehnikalardan foydalanish uslublari urganiladi, aloka va tuzilmalarni boshkarish masalalari ishlab chikiladi.

FMning amaliy mashgulotlarini zamon talablariga mos holda utkazish, fuqarolarni dushman tomonidan kullaniladigan zamonaviy kurol vositalaridan, shuningdek, hududimizda kuzatiladigan tabiiy ofatlar, ishlab chikarish avariyalari va fojialar okibatlaridan muhofaza kilish, odamlarda ma`naviyijtimoiy

sihologik sifatlarni tarbiyalash, ob`ektlarni uzlusiz faoliyat kursatishini ta`minlash, kutkaruv va tiklov ishlarini amalga oshirish buyicha bilimlarini, kobiliyatlarini oshirish imkonini beradi.

FVDTda FMning kuyidagi amaliy mashgulotlari tashkil qilinadi va utkaziladi:

1. SHahsiy tarkib uchun mahsus taktik mashgulotlar;
2. Rahbar tarkib uchun shtab komanda mashgulotlari;
3. Ukitilayotgan hamma toifadagilar uchun kompleks mashgulotlar

Mahsus taktik amaliy mashguloti tuzilmalarning oldiga kuyilgan vazifalarni bajarishga urgatishdan iborat. Bunday mashgulotlarda har kanday FVning (harbiy davrda ham, tinchlik davrda ham) okibatlarini tugatish, aholini va ishlab chikarish tarmoqlarini muhofaza kilish choralarini kuriladi va utkaziladi hamda komandir boshlik tarkibining amaliy mahorati takomillashtiriladi.

Tuzilmalar mahsus taktik mashgulotlarda uz ob`ektlarining moddiy ukuv bazalaridan: har hil kurilmalaridan, jamoaviv himoya vositalaridan foydalanadilar.

Mahsus taktik amaliy mashg'ulotlarga tayyorlash. Mashgulot rejalashtirish, mashgulotlarga uz vakida va har tomonlama rejaga muvofik holda tayyorlanish lozim. Mashgulot rahbarining kursatmalari asosida mashgulot utkazish rejasi, tashkiliy kursatmalar, urinbosarlarning hususiy rejalarini va boshka zaruriy hujjatlar ishlab chikiladi. Mahsus taktik amaliy mashgulotning asosiy ukuv uslubiy hujjati amaliy mashgulot rejasi hisoblanadi, unda mashgulotning borishi, ukuv savollarining izchilligi, mashgulotlar boskichlar buyicha aks ettiriladi.

Mahsus taktik mashgulotning rejasi matn buyicha ishlab chikiladi va kuyidagilarni: mavzuni, har bir toifa ukuvchilari uchun ukuv maksadlari, mashgulot utkazish vakgi, ukuv mashgulotiga jalb kilinadigan bulinmalarning tarkibi, tehnikalar soni va sarf bulish me`yorlari, mashgulotning boskichlari, ularning davomiyligi va ukuv savollari, taktik sharoit, kuchlarni guruhlash, boshkarish maskanlarining joylashgan eri, zamonaviy kurollar kullanilgandan keyin ob`ektdagi holat, FM boshliklarining karorlari va hodimlarning vazifalarini uz ichiga oladi. Mahsustaktik mashgulotning yahshi ishlab chikilgan rejasi va boshka hujjatlari, uning muvaffakiyatli utishiga imkon beradi.

Mashg'ulotni ukgazish. Mashgulot tuzilmalar doimiy joylashgan joyda bevosita yoki tusatdan «Ogohlantirish» ishorasi buyicha boshlanishi mumkin. Buning uchun shahsiy tarkibga habar berish va yigish, tehnikalarini olib chikish va ularni ishga tayyorgarligani tekshirish kerak.

Tuzilmalarning boshliklariga taktik vazifani tekshirish tavsiya etiladi: bunda vazifani anglab olish, sharoitni baholash, karor kabul kilish, kul ostidagilarga vazifalar kuyish va ularning harakatlarini tashkil etish uchun zaruriy vakg beriladi. Mashgulot rahbari tuzilmalar boshliklarining karorlarini tinglaydi va tasdikpaydi, kerak bulgan payitda sharoitni chukurrok mushohada etib, ular yordamida eng maksadga muvofik karor kabul kiladi.

Mashgulot rahbari shahsan va uz yordamchilari orkali ob`ektdagi radiatsiyaviy, kimyoviy, biologik holatning uzgarishini, odamlar, tehnikani ishdan chikishini kuzda tutgan hodtsa mashgulotlarni kuchaytirib boradilar. Mashgulot rahbari sharoitga karab tuzilma boshliklaridan yangi karorlar, buyruklar kabul kilishga, kul ostidagilarga yangi vazifalar kuyishga va ulardan uziga hos harakatlar kilishga erishadi. Tuzilmalardagi fuqarolar asbobuskunada, tehnikada va mehanizmlarda uz mutahassisligi buyicha amaliy vazifalarni bajaradilar. Mashgulotlar tuzilmalarni shikastlanish uchogidan olib chikish, fuqarolarni tibbiy, tehnikani esa mahsus ishlovdan utkazish bilan tugallanadi. Sung'ra mahsus taktik mashgulotlar tahlil kilinadi.

Komanda-shtab mashgulotlari — FVDTning shtab boshliklarini, FM hizmat boshliklarini, ob`ektlarning komandaboshliklar tarkibini uz funksional burchlarini bajarishga, birgalikdatayyorlashning asosiy shakllaridan biridir.

Komandashtab mashgulotining maksadlari har hil bulishi mumkin. Bulardan asosiyлари: rahbarlarni va komanda boshliklarining ob`ekt FM tadbirlarini bajarishda nazariy bilimini va amaliy mahoratini oshirish, hodimlar, tuzilmalar va kushinlar bilan uzaro harakat kilishini ta`minlashdan iborat.

Komatstsashtab mashgulotlari anik taktik sharoitga yakinlashtirilib olib boriladi. Mashgulot mayuusi va ukuv savollari odatda oldinda turgan har taraflama mashgulotning mavzusi bilan boglangan buladi.

Komandashtab mashgulotlaridan oddin shtab mashklarni utkazish tavsiya etiladi. Ularning sonini va olib borish vaktini

1: ob`ekg FM boshligi komanda shtab mashgulotlari oldida turgan maksadga hamda rahbar tarkibi va boshkarish organlarining tayerlanish darajasiga karab aniklaydi.

Mashgulotlarga razvedka, aloka bulinmalari, jamoat tartibini saklash, sanitardrujinalar, shuningdek, umumiy vazifalarni bajaruvchi tuzilmalar ham jalg etilishi mumkin.

Ob`ekt FM boshligi komanda shtab mashgulotining rahbari hrsoblanadi. Komanda shtab ukuv mashklari viloyatlar, Toshkent shahar davlat hokimiyyati va boshkaruv organlarida (3 sutka davom etadi) 5 yilda bir marta, shahar va tumanlarda 3 yilda bir marta ugkaziladi. Komanda shtab mashklari yoki mashgulotlar vazirliklar, korhonalar, muassasalar va tashkilotlarda 1 yilda bir marta (1 sutka) utkaziladi.

Kompleks(har taraflama) mashgulot — ob`ektni tayyorlashning muhim shakllaridan bulib, u FM buyicha urnatilgan aylanmani amalga oshirish bilan tugaydi.

Kompleks mashgulotning mohiyati shundan iboratki, uning hamma katnashchilarini bir vakgda yagona takgik sharoitda, moddiy ishlab chikarish bazasida harakat kilib, ob`ekt rejasida kuzda tutilgan ishlab chikarish faoliyatini tuhatmasdan amalga oshiradi.

Odatda mashgulotda: ob`ekt FM rejasining realligi; FM tadbirlarini amalga oshirishga ob`ektningtayyorgarlik darajasi va dushman tomonidan kullanilgan zamonaviy kurollar asoratlarini, shuningdek, tabiiy ofatlar, ishlab chikarish avariya va hdlokatlarining okibatlarini tugatish buyicha tadbirlar utkazilishiga e`tibor beriladi; ob`ektning favquloddagi vaziyatlar paytida uzlusiz ishslash yuli va usullari tekshirib kuriladi.

Kompleks mashgulotning maksadlari kuyidagicha bulishi mumkin: ob`ektni har kanday FVlarda har tomonlama tuhtovsiz ishslashga tayyorlash, tuzilmalar tuzish, boshkarish, hamma soha fuqarolarini tayyorlash, rahbar va komandaboshliktarkibda FM tadbirlarini utkazishda anik va mustakil kunikmalarni ishlab chikish, fuqarolarni turli hil ta`sirlardan himoya kilish usullariga urgatish, FVlar okibatlarini tugatish buyicha ishlarni olib borishga tayyorlash, ob`ekt FM rejasini realligini tekshirish va hozirgi talabga mos holga keltirish, FM masalalarini bajarishga ob`ektningtayyorgarlikdarajasini aniklash, ob`ekt SHahsiy tarkibida ma`naviyijtimoiy va psihologik hislatni tarbiyalash talab etiladi.

FMning hamma kompleks mashgulot tadbirlari, xo`jaligik faoliyatlarini hisobga olgan holda utkazish uchun imkoniyat beradi. Mashgulot rahbari odatda, ob`ekt FMning boshligi hisoblanadi, ayrim hollarda uning yordamchilari ham bulishi mumkin. Mashgulotlarga hamma rahbar va komanda boshliklari, tuzilmalar, tuzilmalarga kirmaydigan fuqarolar ham jalg etilishi mumkin.

Tuzilmalar ma`lum boskrchlarda uz vazifalarini bajaradilar, rahbar hodimlar va komandaboshlik tarkiblari esa har bir mashgulotlarda ishtiroy etadilar. Har taraflama mashgulotlarda shunday murakkab dinamik holatni yaratish kerakki, ular zararlanish uchoklarini va zaharlangan hududlarni ifoda etib, katnashchilar epchillik, mohirlik, dalillik va ehtiyojkorlikni namoyon etsin.

Mashgulotlar davomida rahbar, komavdaboshliktarkiblari, va FM kuchlarini tashkil etishni, tuzilmalar esa kuchli radioaktiv, kimyoviy, biologik zararlanishda va kuchli yonginlarda harakat kilishni urganadilar. Mashgulotlarda shablonga yul kuymaslik, takomillashtirilgan ukuv usullarini tatbik etish, ukiyotganlarning harakatlariagi sustkashlikni, hotirjamlikni keskin tugatish va soddalikka yul kuymaslik kerak.

Kompleks mashgulotlar 3 yidda bir marta, 3 kun davomida utkaziladi. TSehlar, bulimlar, uchastkalar va boshka kismlar mashgulotlarda bir vakida ishtirok etmaydilar, ukuv rejasiga muvofik ular mahsus vazifalarni bajarishga ketmaked kirishadilar.

Kompleks mashgulotlarni tashkil etishda va uni utkazishda shtab rahbarlari, mashgulotga jalg kilingan hamma fuqarolarning tayyorgarliklarini tashkillashtirishi; ularning tayyorgarligini tekshirishi, shu bilan birga havfsizligini ta'minlashi kerak buladigan ukuvuslubiy hujjatlarni ishlab chikishi lozim. SHuningdek, ukuv va ishlab chikarish bazasini tayyorlashi, kBTI utkazish uchun yangi usullarni kidirib topishi, kullashi; har hil sharoitlarda tehnikalardan foydalanish hamda ularning samarali ishlashini nazorat kilishi hamda shahsiy va jamoat resurslarini yaroksiz holatga kelishiga yul kuymaslik hamda yukori saviyada bajarilgan mashgulot buyicha hisobot tayyorlashi lozim.

Kompleks mashgulotlar 3 ta asosiy kursatkichga ega bulishi kerak:

1. FM masalalarini tulik, har tomonlama urganish, ya'ni egohlantirish belgisidan (ishorasidan) tortib, to amaliy mashgulotni tugatishgacha bulgan masalalar;
2. Kompleks mashgulota, ob'ektda faoliyat kursatuvchi jami fuqarolar tayyorlanadi;
3. Komsheks mashgulotda, muhofazaga tayyorlashning jami shakl vauslublari kullaniladi.

300 kishidan ortik fuqarolari bulgan korhona, tashkilotlarda hamda 600 dan ortik kasallar joyi bulgan tibbiy tashkilotlarda 3 yidda bir marta (2 sutkagacha), boshka tashkilotlarda 3 Yidda bir marta ob'ekt trenirovkalari (6 soatgacha) utkaziladi.

Umumiy urta, urta mahsusus kasbhunar va oliv ta'lim muassasalari talaba va ukuvchilari bilan har taraflama mashgulotlar har yili utkaziladi.

Ishlab chikarish va hizmat kursatish sohalarida band bulmagan aholini tayyorlash FVlardan muhofazalash masalalari buyicha suhbatlar, ma'ruzalar utkazish, ukuv filmlarni kursatish, yashash joylarida ukuv mashkpari va mashgulotlarga jalg etish, shuningdek, kullanma va eslatmalarni mustakil urganish, radio eshittirishlarini tinglash, teledasturlarni, kurgazmali kurollarni kursatish va boshka omshshar kullaniladi.

Mashgulotga tayyorlanish. Kompleks mashgulotni muvaffakiyatlari utkazish, kup jihatdan unga kanchalik tayyorgarlik kurilganligiga boglik. Mashgulotlarga tayyorgarlik kurish ob'ekt FM rejasini hisobga olgan hodda uni tashkiliy shtatlar tuzilishi, material ishlab chikarish xususiyati, hududiy joylashganligi, FM holati va boshka faktlarga amal kilgan holda olib boriladi. Mashgulotni tayyorlash, tashkil etish va uni utkazishga mashgulot rahbari shahsan javob beradi.

Mashgulotga oldindan va har taraflama tayyorlanish lozim. Mashgulot rahbari mashgulotning mavzusini, ukuv maksadini, ukuv sayullari va boskichlarini, komandaboshliktarkiblariningsonlarini, tuzilmalar, jami mashgulotga jalg etilganlarning soni, mashgulot rejasini asosiy holatlarini ishlab chikish, material, tehnik jihozlar bilan ta'minlanganliklarini aniklashlari lozim. Mashgulotga jalg etilgan shahsiy tarkiblar FMga ukitish davomida tayyorlanadi. Rahbarlar, komandaboshlik tarkiblari, shtablar, tuzilmalarning oldiga kuyilgan vazifalarni muvaffakiyatli bajarishi uchun mahsustaktik, boshka kolgan katnashchilar bilan esa amaliy mashgulotlar olib boriladi.

Kompleks mashgulotlarni utkazish uchun kuyidagi hujjatlar: mashgulot utkazish rejasi; mashgulot rahbarlarining urinbosarlari va yordamchilarining hususiy rejalar; mashgulotda havfsizlik choralarini kurish tartiblari ishlab chikiladi.

Mashgulot utkazish rejasi — asosiy hujjatdir. Unda mashgulotning borishi, mashgulotlar boskichlari buyicha ukuv savollari tuziladi, harita, jadval, muktsarijalardan foydalanilgan holda matn rejasi ishlab chikiladi. Mavzular, ukuv maksadi va mashgulotni utkazish vakgi, mashgulotga jalg etilgan katnashuvchilarining tarkibi, mashgulotning boskichlari, davomiyligi, ukuv savollari va ularni ishlab chikish vakti; dastlabki boshlangich holat, kuchlarni guruhash, boshkarishning joyi, mashgulotning borishi, tamom bulish mudtsati va tahlil kilish muddati hamda joyi kursatiladi.

Mashgulot rejasi shtab boshliklari tomonidan ishlab chikilib, uning boshlanishiga ikki hafta kolguncha mashgulot rahbarlari tomonidan tasdiqlanishi kerak. Mashgulot rahbarlari, urinbosarlari va yordamchilarining shahsiy rejalar matn yoki grafik buyicha tuzilishi mumkin va unda: mashgulotning mavzusi, tuzilmalarga muvofik utsuv maksadi, ukiyotganlar toifasi, tuzilmalar

tarkibi, boshka toifadagi ukiyotgan fuqarolar soni, umumiy holat, alokani tashkil etish hamda mashgulotning borishi kursatilishi kerak.

Imitatsiya rejasi ukuv mashguloti rahbarining yordamchisi tomonidan matn buyicha chizma asosida ishlab chikiladi. Unda odatda: imitatsiya joyi, vakti va turlari kursatiladi, imitatsiya ishlariga ajratilgan kuchlar va vositalar, ma'sul kishilar, imitatsiyani boshkarish signallari (belgilari) va aloka vositalari, imitatsiya utkaziladigan joyni kuriklash choralarini va uning havfsizligini ta'minlash kursatiladi. CHizmada imitatsiya utkazadigan joy shartli belgilari bilan ifodalanadi. Imitatsiya rejasi ukuv rahbari tomonidan tasdiklanadi.

Amaliy mashgulotning asosiy maksadi ob'ektdagi FV okibatlarni tezrok tugatishdir. U ob'ektda razvedkani tashkil kilish va olib borishdan boshlanadi. Olingan razvedka ma'lumoti va uning tahliliga asosan ob'ektdagi holat aniklanadi, barcha tuzilmalarga FV okibatlarini tugatish buyicha kushimcha vazifalar yuklatiladi. Hamma kuzda tutilgan ukuv savollarini urganuvchilar tomonidan amaliy mashgulotlar davomida bajarilgandan sung mashgulot rahbari kursatmasiga asosan tuhtatiladi.

Mashklarning tahliliga har tomonlama tayyorlanish kerak. Tahlil amaliy mashgulotning yakuniy boskichidir. Tahlilda ukitilganlar har tomonlama muhrkama kilinadi, kuyilgan maksadni fy tarzda amalga oshirilganligi, ukuv savollarini kanday kilib ishlab chikilanligi, rahbar va komandaboshlik tarkibining, tsiggab hodimlari, tuzilmalar, har hil toifadagi ukiganlarning kanday tayyorlanganligi tahlil kilinadi.

Tahlil avval rahbarlar bilan, sungra mashgulotning hamma katnashchilari bilan utkaziladi. Tahlil ohirida mashgulot rahbari mashgulotlarda katnashganlarning ukuv maksadlariga kay darajada erishganligini aniklaydi, ukiganlarning harakatlarini baholaydi va yul kuyilgan kamchiliklarni tugatish tadbirilarini belgilaydi.

8 – mavzu: O'zbekiston Respublikasining 2009 yil 30 sentyabrdagi “YOng'in xavfsizligi to'g'risida”gi qonunning mazmun-mohiyati.

Reja:

- 1. Yonishning fizik-kimyoviy asoslari.**
- 2. Yonish fazalari va portlash chegaralari.**
- 3. O'zbekiston Respublikasining “YOng'in xavfsizligi to'g'risida”gi qonuni.**
- 4. Yong'inga qarshi ishlarni tashkil qilish.**

1. Yonishning fizik-kimyoviy asoslari

Yonish deb, yonuvchi modda bilan havodagi kislorodning o'zaro ta'siri natijasida juda tez kechuvchi va ko'p miqdorda issiqlik ajralib chiquvchi kimyoviy reaktsiyaga aytildi. Ko'p hollarda yonish yonuvchi modda zarrachalarining nurlanishi bilan birga kechadi. Yonish hosil bo'lishi va u davom etishi uchun yonuvchi modda (qattiq, suyuq yoki gazsimon), oksidlovchi modda (oddiy sharoitda oksidlovchi modda vazifasini havoda kislorod o'tashi mumkin) va yondiruvchi manba (uchqun, ochiq alanga va cho'g'langan narsa) mavjud bo'lishi kerak. Shuni aytish kerakki, havodagi kislorod miqdori 15% dan yuqori bo'lgandagina oksidlovchi vazifasini bajara oladi. Undan past konsentratsiyada esa yonish mavjud bo'la olmaydi. Bundan tashqari oksidlovchi modda vazifasini tegishli sharoitlarda xlor, brom, kaliy va boshqa moddalar ham o'tashi mumkin.

Xavflili bo'yicha barcha modda va ashyolarni quyidagi turlarga bo'lish mumkin: yonmaydigan moddalar, yonish xavfi mavjud moddalar. yonish va portlash xavfi mavjud hamda portlash xavfi mavjud moddalar.

Yonmaydigan modda va ashyolar - yonish yoki yong'inni uzatish xususiyatlari yo'q narsalardir. Masalan, g'isht, metall, beton va boshqalar.

Yonish xavfi mavjud modda va ashyolar havoda yonish va yong'inni uzata olish xususiyatiga egadirlar. Masalan, yog'och, qog'oz, paxta tolasi, mazut, portlash xossasiga ega bo'limgan changlar.

Yonish va portlash xavfi mavjud modda va ashyolar, qattiq yoki suyuq yonuvchi moddalar bilan birikkanda bir zumda alanganlanib ketish xossasiga ega. Bunday moddalarga vodorod angidridi, azot kislotasi va boshqalar, hamda yonuvchi moddalar bilan aralashganda o`zidan kislorod ajratib chiqaruvchi, kislota ta`sirida, qizdirilganda yoki mexanik ta`sir ostida portlovchi birikmalar kiradi. Masalan, paxta changi bilan selitra aralashganda shu hol ro`y berishi mumkin. Shu bilan birga bunday narsalarga havoda tarqalgan holda portlovchi aralashmalar hosil qiluvchi changlar ham mansubdir. Masalan, lub va kenaf tolalari changlari. Yonish va portlash xavfi mavjud moddalarga o`zleri yonmaydigan, lekin suv bilan aralashganda parchalanib, gaz ajralib chiqaruvchi va bi gaz havo bilan birikkanda portlovchi birikma hosil qiluvchi moddalar ham kiradi (kaltsiy karbid).

Portlovchi narsa va moddalar havo bilan aralashib, portlovchi birikmalar (yonuvchi gaz, vodorod, atsetilen) hosil qiladilar. Portlash xavfi mavjud moddalarga yonuvchi gazlar bilan aralashganda portlash xavfini vujudga keltiradigan yonmaydigan gazlar ham kiradi (kislorod yonuvchi gaz bilan aralashganda portlashga olib keladi). Ayrim holda yonmaydigan va yonishni ta`minlay olmaydigan portlovchi gazlar ham bo`lishi mumkin. Masalan, balonlarda siqilgan holda saqlanuvchi karbonat angidrid gazi. Portlovchi moddalarga, shuningdek havo bilan aralashgan holdagi neorganik moddalar ham (alyuminiy, magniy va boshqa moddalar kukunlari) kiradi.

2. Yonish fazalari va portlash chegaralari

Yonish faqat ma`lum harorat sharoitidagina mavjud bo`lishi mumkin. Barcha yonuvchi moddalarning tarkibida uglerod va vodorod mavjuddir. Issiqlik ta`siri ostida yonuvchi moddalar parchalanib yuqoridagi gazlar ajralib chiqib, havodagi kislorod bilan birikib, alanga hosil qiladi.

Yonish fazalarining quyidagi xillari aniqlangan:

1. **Chaqnash.** Agar sekin-asta qizdirilayotgan yonuvchi suyuqlikka vaqt-vaqt bilan tashqaridan alanga ta`sir qildirsak, ma`lum bir haroratga etganda, undan ajralib chiqayotgan gazsimon mahsulot chaqnaydi va shu zahotiyoy o`chib qoladi. Suyuqlikning ana shu paytdagi harorati chaqnash harorati deyiladi. Chaqnagan gazlarning tez o`chib qolishining sababi, bu haroratda suyuqlikdan ajralib chiqayotgan gazlar alangani davom ettirish uchun etarli emasligidir.

Chaqnash harorati moddalarning yong`in jihatidan xavflilagini aniqlashda katta ahamiyatga molikdir. Ayrim moddalardan ajralib chiquvchi bug` va gazlar ko`p miqdorda yig`ilishi natijasida ochiq alanga bilan birikib kuchli portlash paydo qilishi mumkin.

2. **Alangalanish.** Suyuq, yonuvchi moddalarni qizdirish chaqnash haroratidan yuqorida ham davom ettirilsa, uning bug`lanishi jadallahadi va shunday bir vaqt keladiki, unga alanga yaqinlashtirilsa chiqayotgan bug`lar chaqnaydi va yonishda davom etadi. Suyuqlikning shu holatdagi harorati alangalanish harorati deb ataladi.

3. **O`z-o`zidan alangalanish.** Agar yonuvchi suyuqlikni alangalanish haroratidan yuqori bo`lgan holatda ham qizdirish davom ettirilsa-yu, lekin ochiq alanga yaqinlashtirilmasa, ma`lum bir vaqtida, ajralib chiqayotgan bug`lar o`zidan-o`zi alangalanib ketadi. Yonuvchi suyuqlikning ana shu holatdagi harorati o`z-o`zidan alangalanish harorati deyiladi.

4. **O`z-o`zidan yonib ketish.** Ayrim yonuvchi qattiq moddalarni saqlash noto`g`ri tashkil etilgan hollarda o`z-o`zidan yonib ketishi mumkin. Masalan, nam holda g`aramlangan pohol, paxta, toshko`mir, moy artilgan latta va boshqalar. Bu jarayon o`z-o`zidan yonish harorati ma`lum haroratdagina bo`lishi mumkin.

Qattiq moddalar yonayotganda, yonayotgan qismlariga yondosh qismlarning qizishi va ulardan o`z navbatida yonuvchi gazlar ajralib chiqishi va ularning ham yona boshlashi natijasida uzluksiz zanjir reaktsiyasi kechadi. Bu biror bir to`suvchi omilga uchramasa yonuvchi modda yonib tamom bo`lguncha davom etadi.

Yonuvchi suyuq moddalarning yonishi faqat yuzalari ochiq bo`lgan holatdagina, ya`ni havo bilan tutash bo`lgan yuzalardagina yuz berishi mumkin. Bunda suyuqlik yuzasidagi alanga pastki qatlamlarni qizdiradi va yonuvchi bug`larning yangi-yangilarini chiqaradi va ular ham yona boshlaydi. Shunday qilib bu erda ham zanjir reaktsiyasi kechadi.

Yonuvchi suyuq moddalarining chaqnash harorati 450°S ga teng yoki undan kichik bo`lsa, bunday moddalar engil yonuvchi suyuqliklar deyiladi. Bularga benzin, serouglerod, spirtlar va boshqalar misol bo`la oladi. Chaqnash harorati 450°S dan yuqori bo`lganlari esa yonuvchi suyuqliklar deyiladi. Qurilish me`yorlr keltirilishi bo`yicha yong`indan muhofaza qilish ilmiy tekshirish institutining tavtsiyasiga binoan engil yonuvchi suyuqliklarga chaqnash harorati 610°C ga teng va undan past bo`lganlari, yonuvchi suyuqliklarga esa 610°C dan yuqorilarini kiritish belgilangan.

Gazlarda esa, gazning har bir molekulasi kislorodning molekulalari bilan bevosita kontaktda bo`lishi mungkinligi va ular bir vaqtning o`zida oksidlanish jarayoniga tayyor bo`lganligi uchun, yonish jarayoni katta tezlikda kechadi. Yonuvchi modda bo`ylab alanganing tarqalish tezligi sekundiga bir necha metrni tashkil etsa yonish, bir necha yuz metrni tashkil etsa portlash, bir necha kilometrni tashkil etsa detonatsiya deb ataladi.

Gaz va bug`larning havo bilan aralashmasining yonish va portlash xavfi, alanganing tarqalish haroratidan tashqari ularning havodagi kontsentratsiya chegarasi (bug`lar uchun) bilan xarakterlanadi. Portlashning kontsentratsiya chegarasi deb yopiq tigel ichida yonuvchi gaz va bug`larning havodagi miqdori tashqi alanga ta`siri ostida alangalanib keta oladigan miqdorga aytildi.

Havo bilan to`ldirilgan berk idish olib, unga ma`lum miqdorda yonuvchi gaz yoki bug` qo`shib boramiz va har gal uni yoqib qo`ramiz. Bu gazning miqdori (foizlarda yoki og`irlik konsentratsiyasida) kam bo`lganda alangalanmaydi, ya`ni idish ichidagi bosim atmosfera bosimiga tengligicha qolaveradi.

Yonuvchi moddaning kontsentratsiyasi oshirib borilishi natijasida shunday holat yuzaga keladiki, bunda aralashma kuchsiz portlaydi. Yopiq idish ichida yonuvchi gaz yoki bug`ning havo bilan aralashmasining yondirilganda portlash paydo qiladigan minimal qiymati portlashning pastki chegarasi deb alaladi. Idish ichiga berilayotgan gaz yoki bug`ning kontsentratsiyasi yana oshira borilsa, portlash kuchi orta beradi va biror maksimal qiymatga erishadi. Kontsentratsiyaning yanada oshib borishi endi portlash kuchini oshirmay, balki pasaytiradi va sekin asta so`na boshlaydi va ma`lum kontsentratsiyada esa butunlay to`xtaydi. Yopiq idish ichida yonuvchi gaz yoki bug`ning havo bilan aralashmasining, yondirilganda portlaydigan maksimal qiymati portlashning yuqori chegarasi deb ataladi. Portlashning pastki va yuqori chegaralari orasidagi farq qancha katta bo`lsa, moddaning portlash xavfi shuncha yuqori bo`ladi.

Xar bir yonuvchi moddaning bug`lari va gazlari, hamda changlari o`zlarining pastki va yuqorigi portlash chegaralari qiymatlariiga ega.

Yonuvchi changlar va tolalar, ularning pastki portlash chegarasi 65 g/m^3 dan past bo`lsa, portlash xavfi mavjud hisoblanadi. Agar ularning pastki portlash chegarasi 65 g/m^3 dan yuqori bo`lsa, ular yong`in xavfi bo`lgan changlar hisoblanadi.

Suyuqliklar bug`lari uchun ham portlashning harorat chegaralari pastki va yuqorigi qiymatlarga egadir. Portlashning pastki harorat chegarasi deb, yopiq idish ichidagi suyuqlikning to`yingan bug`larining tashqi manba ta`sirida alanga olishi mumkin bo`lgan eng pastki harorati tushuniladi.

Portlashning yuqorigi harorat chegarasi deb, yopiq idish ichidagi suyuqlikning to`yingan bug`larining tashqi manba ta`sirida alanga olishi mumkin bo`lgan eng yuqorigi harorati tushuniladi. Yonuvchi suyuqliklarning gaz va bug`larning havo bilan aralashmasini yuqorida ko`rsatilgan chegaralaridan tashqari qiymatlarida hech qandiy manba bilan alangalatib bo`lmaydi. Masalan, atseton to`yingan bug`lari uchun portlashning pastki harorat chegarasi -20°C . yuqorigisi 7°C , serouglerod uchun tegishlicha -14°C va -7°C .

Gazlar va changning yonishi. Yonuvchi gazlar havo bilan birikib portlash jihatidan xavfli aralashmalar hosil qilishi mumkin. Shu sababli ular portlash jihatidan havfli moddalar toifasiga kiradi. Gaz-havo aralashmalarining xavflilik darajasi ularning alanga olish haroratiga va portlashning miqdoriy chegaralariga qarab baholanadi.

Gazlar barqaror yonayotganda harorati 1400°C gacha, portlaganda esa 2000°C gacha ko`tarilishi mumkin. Yonuvchi gazlarning, shuningdek, suyuqlik bug`larning portlashiga qarshi

kurash tadbirlarini to`g`ri tashkil qilish uchun ularning havo bo`yicha zichligini bilish zarur, chunki havo bo`yicha zichligi birdan kichik bo`lgan gazlar xonaning yuqori qismida, zichligi birdan katta bo`lgan gazlar esa xonaning pastki qismida, quduqlar, o`ralar, handaqlarda to`planadi.

Ishlab chiqarishdagi alanga olish manbalari. Yonug`chi ashylarning alanga olishiga va yonuvchi aralashmalarning portlashiga sabab bo`luvchi issiqlik manbalari o`zlarining issiqlik jamg`armalari va ularning yuzaga kelish sabablariga ko`ra turli tuman bo`lsa-da ammo ularning barchasi qandaydir energiya yoki kimyoviy reaktsiyalarda issiqlik chiqishi yoki ortishi yutilishining natijasidir.

Kimyoviy reaktsiyalarda issiqlik chiqishi yoki yutilishi. Ochiq alanga, cho`g`langan yonish mahsulotlari, uchqunlar, issiqlik chiqaradigan kimyoviy reaktsiyalar alanga olish manbai bo`lishi mumkin.

Turli xil gorelkalar, kavsharlash lampalari, elektr yoylari, isitish pechlari, elektr tokida va gaz alangasida payvandlash jarayonlari, chekish uchun yoqilgan gugurt yoki zajigalka ochiq alanga olish manbayi bo`lishi mumkin. Ochiq alanga manbaining va issiqlik energiyasi jamg`armasining harorati deyarli hamma yonuvchi moddalar va har qanday gaz-havo hamda bug`-havo aralashmalarining alanga olishi uchun etarlidir.

2. O`zbekiston Respublikasining “YOn`in xavfsizligi to`g`risida”gi qonuni.

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUNI YONG`IN XAVFSIZLIGI TO`G`RISIDA

(*O`zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to`plami, 2009 y., 40-son, 432-modda*)

Qonunchilik palatasi tomonidan 2009 yil 24 iyunda qabul qilingan
Senat tomonidan 2009 yil 28 avgustda ma`qullangan

1-bob. Umumiq qoidalar

1-modda. Ushbu Qonunning maqsadi

Ushbu Qonunning maqsadi yong`in xavfsizligi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

2-modda. YOn`in xavfsizligi to`g`risidagi qonun hujjatlari

YOn`in xavfsizligi to`g`risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonun va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir.

Agar O`zbekiston Respublikasining halqaro shartnomasida O`zbekiston Respublikasining yong`in xavfsizligi to`g`risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo`lsa, halqaro shartnoma qoidalari qo`llaniladi.

3-modda. Asosiy tushunchalar

Ushbu Qonunda quyidagi asosiy tushunchalar qo`llaniladi:

yong`in — odamlarning hayoti va (yoki) sog`lig`iga, yuridik va jismoniy shahslarning mol-mulkiga, shuningdek atrof tabiiy muhitga zarar etkazadigan, nazorat qilib bo`lmaydigan yonish;

yong`in nazorati — yong`in xavfsizligi talablariga rioya qilinishini tekshirish va tekshiruv natijalari bo`yicha chora-tadbirlar ko`rish maqsadida belgilangan tartibda amalga oshiriladigan faoliyat;

yong`inlar profilaktikasi — yong`inlar kelib chiqishi ehtimolini istisno etishga va ularning oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan ogohlantirish chora-tadbirlari majmui;

yong`indan saqlash hizmati — odamlarning hayoti va sog`lig`ini, yuridik va jismoniy shahslarning mol-mulkini, atrof tabiiy muhitni yong`inlardan himoya qilish, shuningdek ob`ektlarda, aholi punktlarida hamda boshqa hududlarda yong`in xavfsizligini talab darajasida saqlab turish maqsadida belgilangan tartibda tashkil etilgan boshqaruv organlari, kuchlar va vositalar majmu;

yong`in xavfsizligi — odamlarning, yuridik va jismoniy shahslar mol-mulkining, shuningdek atrof tabiiy muhitning yong`inlardan himoyalanganligi holati;

yong'in xavfsizligi talablari — yong'in xavfsizligini ta'minlash maqsadida qonun hujjatlarida belgilangan ijtimoiy va (yoki) tehnik hususiyatga ega mahsus shartlar;

yong'in xavfsizligi talablarining buzilishi — yong'in xavfsizligi talablarini bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmaslik;

yong'in-tehnik mahsuloti — yong'in xavfsizligini ta'minlashga mo'ljallangan mahsus tehnik, ilmiy-tehnik va intellektual mahsulotlar, shu jumladan yong'inni o'chirish tehnikasi va asbob-uskunalar, yong'inni o'chirish aslaha-anjomlari, olovni o'chirish va olovdan himoya qilish moddalari hamda materiallari, mahsus aloqa va boshqarish vositalari, elektron hujjatlar, elektron hisoblash mashinalari uchun dasturiy mahsulotlar va ma'lumotlar bazalari, shuningdek yong'inlarning oldini olish hamda ularni o'chirishning boshqa vositalari;

yong'inga qarshi rejim — yong'in xavfsizligi talablarini buzilishining oldi olinishini va yong'inlar o'chirilishini ta'minlash yuzasidan odamlarning hatti-harakat qoidalari, ishlab chiqarishni tashkil etish va (yoki) binolarni (hududlarni) saqlash tartibi;

yong'inga qarshi alohida rejim — yong'in xavfiyuqori bo'lgan davrda muayyan hududlarda qonun hujjatlariga muvofiq yong'in xavfsizligining qo'shimcha talablarini belgilash.

4-modda. YOng'in xavfsizligini ta'minlash tizimi

YOng'in xavfsizligini ta'minlash tizimi yong'inlarning oldini olish hamda ularni o'chirishga qaratilgan huquqiy, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy va ilmiy-tehnik chora-tadbirlar, shuningdek kuchlar va vositalar majmuidan iboratdir.

YOng'in xavfsizligini ta'minlash tizimi sub'ektlari davlat va ho'jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, shuningdek korhonalar, muassasalar, tashkilotlar (bundan buyon matnda tashkilotlar deb yuritiladi) va fuqarolardir.

2-bob. Davlat organlari va boshqa organlarning yong'in xavfsizligi sohasidagi vakolatlari.

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining yong'in xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki.

Tashkilotlar hamda fuqarolarning yong'in xavfsizligi sohasidagi huquq va majburiyatlar

5-modda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining yong'in xavfsizligi sohasidagi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasasi:

yong'in xavfsizligi sohasida yagona davlat siyosati o'tkazilishini ta'minlaydi;

yong'in xavfsizligi sohasida davlat dasturlarini tasdiqlaydi va ularning amalga oshirilishini nazorat qiladi;

davlat va ho'jalik boshqaruvi organlarining, mahalliy davlat hokimiyati organlarining yong'in xavfsizligi sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtiradi;

yong'in xavfsizligi sohasida moliyaviy, moddiy-tehnika ta'minotini va resurslar bilan ta'minlashni amalga oshiradi;

davlat ehtiyojlari uchun yong'in-tehnik mahsulotining nomenklaturasini, uni etkazib berish hajmlarini tasdiqlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasasi qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

LexUZ sharhi

Qo'shimcha ma'lumot uchun qarang: «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasasi to'g'risida»gi Qonun.

6-modda. YOng'in xavfsizligi sohasidagi mahsus vakolatlari organning vakolatlari

YOng'in xavfsizligi sohasidagi mahsus vakolatlari organ O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining Davlat yong'in xavfsizligi hizmatidir (bundan buyon matnda Davlat yong'in xavfsizligi hizmati deb yuritiladi).

Davlat yong'in xavfsizligi hizmati:

yong'in xavfsizligi to'g'risidagi qonun hujjatlarining ijrosini ta'minlaydi;

yong'in xavfsizligi sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqadi va ularning amalga oshirilishini tashkil etadi;

yong'indan saqlash hizmati bo`linmalarini yong'inni o`chirish tehnikasi va boshqa tehnika vositalari bilan jihozlash sohasida yagona tehnika siyosatini amalga oshiradi;

yong'irlarni o`chirishni, yong'in zonasida qolgan odamlarni hamda yuridik va jismoniy shahslarning mol-mulkini qutqarishni amalga oshiradi;

barcha turdag'i yong'indan saqlash hizmati bo`linmalarining yong'irlarni o`chirishga shayligi holati va yong'inlar profilaktikasiga doir ishlarning bajarilishi ustidan davlat nazoratini amalga oshiradi;

yong'in xavfsizligi sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlarning loyihalari ishlab chiqilishida ishtirok etadi;

yong'in xavfsizligi sohasidagi tehnik reglamentlar, standartlar, normalar, qoidalar va boshqa normativ hujjatlar ishlab chiqilishida ishtirok etadi;

davlat yong'in nazoratini amalga oshiradi;

yong'in xavfsizligi talablaridan asosli ravishda chetga chiqilgan yoki bunday talablar mavjud bo`lmagan taqdirda binolar, inshootlarni va boshqa ob`ektlarni qurish, kapital ta`mirlash, rekonstruktsiya qilish, kengaytirish va tehnik jihatdan qayta jihozlashga doir loyiha hujjatlarining yong'in xavfsizligi talablariga rioya qilinishiga taalluqli qismini ko`rib chiqadi;

qurilish uchun maydonlar (trassalar) tanlash (ajratish) komissiyasining, shuningdek qurilishi (rekonstruktsiyasi) tugallangan ob`ektlarni foydalanishga qabul qilib olish komissiyalarining ishida ishtirok etadi;

yong'in xavfsizligi sohasida yong'inga qarshi targ'ibotni, o`qitishni va ahborot bilan ta`minlashni amalga oshiradi;

yong'in xavfsizligining ilmiy-tehnik jihatdan ta`minlanishini muvofiqlashtiradi;

yong'in xavfsizligi sohasida litsenziyalash va sertifikatlashtirishni belgilangan tartibda amalga oshiradi;

LexUZ sharhi

Qarang: O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 22 martdag'i 136-son qarori bilan tasdiqlangan «YOn'inga qarshi avtomatika vositalarini, qo`riqlash signalizatsiyalarini, yong'indan darak beruvchi va yong'indan saqlovchi signalizatsiyalarini loyihalashtirish, montaj qilish, sozlash, ta`mirlash va ularga tehnik hizmat ko`rsatish faoliyatini litsenziyalash to`g'risida»gi [nizom](#).

yong'inlar va ularning oqibatlari hisobini yuritadi;

LexUZ sharhi

Qarang: O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 3 fevraldag'i 13-sonli qarori bilan tasdiqlangan «YOn'irlarni va ularning oqibatlarini hisobga olish, shuningdek yong'irlarga doir ahborotni to`plash hamda o`zaro almashish tartibi haqida»gi [nizom](#).

davlat va ho`jalik boshqaruvi organlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlari, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari, tashkilotlar va fuqarolarga aniqlangan qoidabuzarliklarni bartaraf etish hamda yong'irlarning oldini olishga doir tadbirlar o`tkazish to`g'risida yozma ko`rsatmalar beradi.

Davlat yong'in xavfsizligi hizmati qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

LexUZ sharhi

Qo`shimcha ma`lumot uchun qarang: O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 4 oktyabrdagi 272-son qarori bilan tasdiqlangan «Davlat yong'in nazorati to`g'risida»gi [nizom](#).

7-modda. Davlat va ho`jalik boshqaruvi organlarining yong'in xavfsizligi sohasidagi vakolatlari

Davlat va ho`jalik boshqaruvi organlari (bundan buyon matnda vakolatli organlar deb yuritiladi) o`z vakolatlari doirasida:

yong'in xavfsizligi to`g'risidagi qonun hujjatlarining ijrosini ta`minlaydi;

yong'in xavfsizligi sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etadi va ularning amalga oshirilishini tashkil etadi;

yong'in xavfsizligi sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlarning loyihalari ishlab chiqilishida ishtirok etadi;

yong'in xavfsizligi sohasidagi tehnik reglamentlar, standartlar, normalar, qoidalar va boshqa normativ hujjatlar ishlab chiqilishida ishtirok etadi;

yong'in nazoratini tashkil etadi;

yong'in xavfsizligi sohasidagi ilmiy tadqiqotlar va ishlamalarni muvofiqlashtiradi;

davlat ehtiyojlari uchun yong'in-tehnik mahsulotining nomenklaturasini ishlab chiqadi va hajmlarini belgilaydi;

yong'inlarni va ularning oqibatlarini hisobga olish tizimini yaratadi;

aholi punktlarida, o'ta muhim davlat ahamiyatiga molik yoki yong'in va portlash xavfi yuqori bo'lgan ob'ektlarda, ijtimoiy-madaniy, sanoat ob'ektlarida hamda boshqa ob'ektlarda, hududlar va kommunikatsiyalarda yong'inlar o'chirilishini tashkil etadi.

Vakolatli organlar qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

8-modda. Mahalliy davlat hokimiyyati organlarining yong'in xavfsizligi sohasidagi vakolatlari

Mahalliy davlat hokimiyyati organlari:

yong'in xavfsizligi sohasidagi davlat dasturlari amalga oshirilishida ishtirok etadi;

yong'in xavfsizligi chora-tadbirlarining bajarilishini tashkil etadi;

mahalliy byudjetlarning yong'in xavfsizligiga, shu jumladan yong'indan saqlash hizmatining ta'minoti harajatlariga doir qismining ishlab chiqilishi, tasdiqlanishi va ijob etilishini ta'minlaydi;

yong'in o'chiruvchilar depolari qurilishini amalga oshiradi, yong'indan saqlash hizmatining mahalliy byudjetlar mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan bo'linmalarini belgilangan tartibda saqlaydi va moddiy-tehnika bazasi bilan ta'minlaydi;

yong'in xavfsizligini ta'minlashning ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rag'batlantirilishini amalga oshiradi;

tegishli hududda yong'inga qarshi alohida rejim o'rnatadi.

Mahalliy davlat hokimiyyati organlari qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

LexUZ sharhi

Qo'shimcha ma'lumot uchun qarang: O'zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyyati to'g'risida»gi Qonuni.

9-modda. Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining yong'in xavfsizligini ta'minlashdagi ishtiroki

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari:

ko'ngilli yong'indan saqlash hizmatining tashkil etilishiga va faoliyatiga ko'maklashadi;

yong'in nazoratining amalga oshirilishiga ko'maklashadi;

yong'in xavfsizligi talablariga rioya qilinishi ustidan jamoat nazoratini amalga oshiradi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari qonun hujjatlariga muvofiq boshqa tadbirlarda ham ishtirok etishi mumkin.

LexUZ sharhi

Qo'shimcha ma'lumot uchun qarang: O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi Qonuni.

10-modda. Tashkilotlarning yong'in xavfsizligi sohasidagi huquqlari va majburiyatlar

Tashkilotlar:

yong'indan saqlash hizmati bo'linmalarini belgilangan tartibda o'z mablag'lari hisobidan tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish;

tegishli organlarga yong'in xavfsizligini ta'minlash bo'yicha takliflar kiritish;

belgilangan tartibda yong'in-tehnik komissiyalarini tashkil etish;

o'z hududida sodir bo'lgan yong'inlarning kelib chiqish va kuchayish (tarqalish) sabablari hamda sharoitlarini aniqlashga doir ishlarni bajarish;

yong'in xavfsizligini ta'minlashni ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rag'batlantirish chora-tadbirlarini belgilash;

belgilangan tartibda yong'in xavfsizligi masalalari bo'yicha ahborot olish, shu jumladan yong'indan saqlash hizmatining boshqaruv organlari va bo'linmalaridan ahborot olish huquqiga ega.

Tashkilotlar:

yong'in xavfsizligi talablariga rioya qilishi;

yong'indan saqlash hizmati mansabdor shahslarining qonuniy talablarini bajarishi;

yong'in xavfsizligi chora-tadbirlarini ishlab chiqishi va amalga oshirishi, shuningdek ularning bajarilishi ustidan doimiy nazoratni ta'minlashi;

yong'inga qarshi targ'ibot o'tkazishi va o'z hodimlariga yong'in xavfsizligi chora-tadbirlarini qo'llashni o'rgatishi;

o'ziga qarashli yong'inga qarshi himoya tizimi va vositalarini, yong'inga qarshi suv ta'minoti manbalarini, shu jumladan yong'inni o'chirishning birlamchi vositalarini ishga yaroqli holda saqlashi, ulardan belgilanganidan boshqa maqsadda foydalanishiga yo'l qo'ymasligi;

yong'indan saqlash hizmati bo'linmalariga yong'inlarni o'chirishda, shuningdek yong'in nazorati organlariga yong'inlarning kelib chiqish va kuchayish (tarqalish) sabablari hamda sharoitlarini aniqlashda, yong'in xavfsizligi talablarining buzilishida va yong'inlar kelib chiqishida aybdor shahslarni topishda belgilangan tartibda ko'maklashishi;

o'z hududidagi yong'inlarni o'chirish chog'ida zarur kuchlar va vositalarni belgilangan tartibda berishi;

yong'indan saqlash hizmatining mansabdor shahslari o'z hizmat vazifalarini bajarayotganda ularning o'z hududiga, binolar, inshootlarga va boshqa ob'ektlarga erkin kirishini ta'minlashi;

o'ziga qarashli ob'ektlarning yong'in xavfsizligi holati to'g'risidagi, shu jumladan o'zi ishlab chiqarayotgan mahsulotning yong'in xavfliliги haqidagi, shuningdek o'z hududida sodir bo'lgan yong'inlar va ularning oqibatlari to'g'risidagi ma'lumotlarni hamda hujjatlarni yong'in nazorati organlari mansabdor shahslarining talabiga ko'ra taqdim etishi;

kelib chiqqan yong'inlar, mavjud yong'inga qarshi himoya tizimlari va vositalaridagi nosozliklar to'g'risida, yo'llar va tor ko'chalarning holati o'zgaganligi haqida yong'indan saqlash hizmatiga darhol habar qilishi;

ko'ngilli yong'indan saqlash hizmatining faoliyatiga belgilangan tartibda ko'maklashishi shart.

Tashkilotlar qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ega bo'lishi va ularning zimmasida boshqa majburiyatlar bo'lishi mumkin.

11-modda. Fuqarolarning yong'in xavfsizligi sohasidagi huquq va majburiyatları

Fuqarolar:

yong'in kelib chiqqan taqdirda o'z sog'lig'i va mol-mulkining himoya qilinishi;

yong'in tufayli o'ziga etkazilgan zararning o'rni belgilangan tartibda qoplanishi;

 LexUZ sharti

Qarang: O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 57-bobi («Zarar etkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar»).

o'z sog'lig'iga va (yoki) mol-mulkiga zarar etkazgan yong'inning kelib chiqish sabablari hamda sharoitlarini aniqlashda ishtirok etish;

yong'in xavfsizligi masalalari bo'yicha belgilangan tartibda ahborot olish;

yong'indan saqlash hizmati etib kelguniga qadar odamlarni, mol-mulkni qutqarish va yong'inlarni o'chirish yuzasidan choralar ko'rish;

yong'inlarni o'chirishda yong'indan saqlash hizmatiga ko'maklashish;

yong'in xavfsizligini ta'minlashda, shu jumladan ko'ngilli yong'indan saqlash hizmati faoliyatida ishtirok etish huquqiga ega.

Fuqarolar:

yong'in xavfsizligi talablariga rioya qilishi;

yong'inni sezib qolganda bu haqda yong'indan saqlash hizmatiga darhol habar qilishi;

yong'indan saqlash hizmati mansabdor shahslarining qonuniy talablarini bajarishi;

o'ziga qarashli ishlab chiqarish, ho'jalik binolarini, turarjoylarni va boshqa binolar hamda imoratlarni belgilangan tartibda yong'in nazoratini amalga oshirish maqsadida ko'zdan kechirishi va tekshirishi uchun yong'in nazorati organlarining mansabdor shahslariga imkoniyat berishi shart.

Fuqarolar qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ega bo'lishi va ularning zimmasida boshqa majburiyatlar bo'lishi mumkin.

3-bob. YOng'in xavfsizligini ta'minlash

12-modda. YOng'in xavfsizligini ta'minlashni tashkil etish

YOng'in xavfsizligini ta'minlash tashkilotlarning mansabdor shahslari va boshqa hodimlari, shuningdek yakka tartibdagи tadbirkorlar faoliyatining tarkibiy qismidir. YOng'in xavfsizligini ta'minlashga doir talablar mansab yo'riqnomalarida va boshqa yo'riqnomalarda, zarur hollarda esa tegishli shartnomalarda aks ettirilishi kerak.

Tashkilotlarning yong'in xavfsizligini ta'minlash, agar tegishli shartnomada boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, mazkur tashkilotlarning rahbarlari va ular vakolat bergen shahslar zimmasiga yuklatiladi. YOng'in xavfsizligini ta'minlashga doir vazifalarning vakolatli shahslar zimmasiga yuklatilishi rahbarlarning zimmasidan mas'uliyatni soqit qilmaydi.

Hususiy va davlat uy-joy fondlarining turarjoylari va boshqa binolarida yong'in xavfsizligini ta'minlash, agar bu mulkiy ijara (arenda) shartnomasida ko'rsatilgan bo'lsa, mulkdorlar yoki ijaraga (arendaga) oluvchilar zimmasiga yuklatiladi.

Aholi punktlarini rivojlantirish va ularda imorat qurishni rejashtirish, binolar va inshootlarni loyihalashtirish, qurish, kengaytirish, rekonstruktsiya qilish hamda tehnik jihatdan qayta jihozlash chog'ida yong'in xavfsizligini ta'minlash tegishinchha shaharsozlik faoliyati sohasidagi mahsus vakolatli davlat organi, buyurtmachilar, imorat quruvchilar, loyiha va qurilish tashkilotlari zimmasiga yuklatiladi.

13-modda. YOng'in xavfsizligi sohasida normativ jihatdan tartibga solish

YOng'in xavfsizligi sohasida normativ jihatdan tartibga solish ijro etilishi shart bo'lган yong'in xavfsizligi talablarining vakolatli organlar tomonidan normativ-huquqiy hujjatlarda, shuningdek normativ hujjatlarda belgilanishidir.

Vakolatli organlar tomonidan tasdiqlanadigan yong'in xavfsizligi talablarini o'z ichiga olgan normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek normativ hujjatlar Davlat yong'in xavfsizligi hizmati bilan kelishib olinishi kerak.

14-modda. YOng'in xavfsizligi chora-tadbirlarini ishlab chiqish va amalga oshirish

YOng'in xavfsizligi chora-tadbirlari yong'in xavfsizligini ta'minlashga, shu jumladan yong'in xavfsizligi talablarini bajarishga doir harakatlardir.

YOng'in xavfsizligi chora-tadbirlari yong'in xavfsizligi to'g'risidagi qonun hujjatlariga, yong'in xavfsizligi sohasidagi normativ hujjatlarga muvofiq, shuningdek yong'inlarga qarshi kurashish tajribasi, moddalar, materiallar, tehnologik jarayonlar, buyumlar, konstruktsiyalar, asbob-uskunalar, binolar va inshootlarning yong'in xavfliligiga baho berish asosida ishlab chiqiladi.

Moddalar, materiallar, buyumlar, konstruktsiyalar va asbob-uskunalarni ishlab chiqaruvchilar (etkazib beruvchilar) mazkur moddalar, materiallar, buyumlar, konstruktsiyalar va asbob-uskunalarning yong'in xavfliliği ko'rsatkichlarini, shuningdek ularidan foydalanishda qo'llaniladigan yong'in xavfsizligi chora-tadbirlarini tegishli tehnik hujjatlarda ko'rsatishi kerak.

Tashkilotlar, binolar, inshootlar va boshqa ob'ektlar uchun yong'in xavfsizligi chora-tadbirlarini ishlab chiqishda va amalga oshirishda, shu jumladan ular loyihalashtirilayotganda yong'inlar chog'ida odamlarning evakuatsiya qilinishini hamda yuridik va jismoniy shahslarning mol-mulki saqlab qolinishini ta'minlovchi echimlar nazarda tutilishi kerak.

Aholi punktlari va boshqa hududlar uchun yong'in xavfsizligi chora-tadbirlari tegishli mahalliy davlat hokimiyyati organlari tomonidan ishlab chiqiladi hamda amalga oshiriladi.

15-modda. YOng'lnarni o'chirish

YOng'lnarni o'chirish odamlarning hayotini asrab qolish hamda sog'lig'ini saqlash, yuridik va jismoniy shahslarning mol-mulkini, atrof tabiiy muhitni asrash hamda yong'inlarni bartaraf etish harakatlaridan iboratdir.

YOn'indan saqlash hizmati bo`linmalarini tomonidan yong'inlarning o`chirilishini tashkil etish tartibini Davlat yong'in xavfsizligi hizmati belgilaydi.

Davlat yong'in xavfsizligi hizmati boshqaruv organlari va bo`linmalarining yong'indan saqlash hizmatining boshqa turlari, vakolatli organlar, avariya-ta'mirlash hizmatlari va o`zga hizmatlar bilan yong'inlarning o`chirilishini tashkil etishni ta`minlashga doir hamkorligi kelishuvlar bilan tartibga solinadi.

Davlat yong'in xavfsizligi hizmati bo`linmalarining kuchlari va vositalarini favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaraf etishga jalb qilish tartibi favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to`g'risidagi qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

YOn'lnarni o`chirish uchun yong'indan saqlash hizmati bo`linmalarining kuchlari va vositalarini jalb qilishning mintaqalararo hamda mahalliy darajalardagi rejaliyi mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan tasdiqlanadi.

YOn'lnar to`g'risidagi habarlarni qabul qilish uchun aholi punktlarining telefon tarmoqlarida yagona raqam — 01 o`rnatalidi.

YOn'in kelib chiqqanligi to`g'risidagi habarni olgach, Davlat yong'in xavfsizligi hizmati bo`linmalarini yong'in joyiga darhol jo`nab ketishi shart.

Zarur hollarda, yong'lnarni o`chirish chog`ida yong'in kuchayishining (tarqalishining) hamda yong'in bilan bog'liq bo`lgan, odamlarga, yuridik va jismoniy shahslarning mol-mulkiga, atrof tabiiy muhitga tahdid soluvchi xavfli omillarning oldini olish uchun:

yong'lnar tarqalgan (tarqalish ehtimoli bo`lgan) va xavf keltirib chiqaradigan joylarga kirib borishga doir;

yong'lnarning kuchayishiga (tarqalishiga) to`sinqlik qiladigan va ularni bartaraf etishni ta`minlaydigan sharoitlarni yaratishga doir;

tashkilotlar va fuqarolarda mavjud bo`lgan aloqa, transport vositalaridan, asbob-uskunalaridan, yong'inni o`chirish vositalari va olovni o`chirish moddalaridan keyinchalik o`rnii belgilangan tartibda qoplanishi sharti bilan foydalanishga doir;

tegishli hizmatlarni jalb etgan holda jamoat tartibini ta`minlash, yong'lnar o`chirilayotgan joylarni qo`riqlash (shu jumladan yong'lnarning kelib chiqish va kuchayish (tarqalish) sabablarini, sharoitlarini tekshirish chog`ida), yo`l harakatini tartibga solish, evakuatsiya qilish va (yoki) yong'in kelib chiqqan joyda boshqa tadbirlarni amalga oshirishga doir harakatlar bajariladi.

YOn'indan saqlash hizmati bo`linmalarini yong'lnarni o`chirish, yong'lnar va avariyalarning kelib chiqishi hamda kuchayishining (tarqalishining) oldini olish bilan bog'liq zarur ishlarni amalga oshirishda yong'inni o`chirish maqsadi uchun tabiiy va sun`iy suv manbalaridan suv bilan bepul ta`minlanadi.

Asosli tavakkalchilik doirasida harakat qilgan Davlat yong'in xavfsizligi hizmatining shahsiy tarkibi va yong'inni o`chirishda qatnashgan boshqa ishtirokchilar etkazilgan zararning o`rnini qoplashdan ozod qilinadi.

16-modda. YOn'inni o`chirishga rahbarlik qilish

YOn'inni o`chirishga rahbarlik qilish yong'in joyiga etib kelgan yong'indan saqlash hizmatining katta tezkor mansabdor shahsi (bundan buyon matnda yong'inni o`chirish rahbari deb yuritiladi) tomonidan amalga oshiriladi, u yong'inni o`chirish harakatlarini bajarishda ishtirok etayotgan yong'indan saqlash hizmatining shahsiy tarkibini, shuningdek yong'inni o`chirishga jalb etilgan kuchlar va vositalarni yakkaboshchilik printsipi assosida boshqaradi.

YOn'inni o`chirish rahbari vazifalarning bajarilishi, yong'inni o`chirish harakatlarini bajarishda ishtirok etayotgan yong'indan saqlash hizmati shahsiy tarkibining hamda yong'inni o`chirishga jalb etilgan kuchlar va vositalarning xavfsizligi uchun javob beradi.

YOn'inni o`chirish rahbari yong'inni o`chirish harakatlari amalga oshirilayotgan hudud chegaralarini, mazkur harakatlarni bajarishning tartibini va o`ziga hos jihatlarini belgilaydi, shuningdek yong'in chog`ida odamlarni, yuridik va jismoniy shahslarning mol-mulkini qutqarish bo`yicha qarorlar qabul qiladi. Zarur hollarda, yong'inni o`chirish rahbari boshqa qarorlar, shu jumladan yong'inni o`chirish harakatlari amalga oshirilayotgan hududdagi yuridik va jismoniy shahslarning huquqlarini cheklaydigan qarorlar qabul qilishga haqli.

YOn'inni o'chirish rahbarining ko`rsatmalari yong'inni o'chirish harakatlari amalga oshirilayotgan hududdagi barcha tashkilotlar va fuqarolarning ijro etishi uchun majburiydir.

YOn' in o'chirilayotganda yong'inni o'chirish rahbarining harakatlariga aralashishga yoki uning farmoyishlarini bekor qilishga hech kim haqli emas.

17-modda. YOn' in xavfsizligi sohasida ishlarni bajarish va hizmatlar ko`rsatish

YOn' in xavfsizligi sohasidagi ishlar va hizmatlar yong' in xavfsizligi talablarini amalga oshirish, shuningdek yong' inlar profilaktikasini ta'minlash va yong' inlarni o'chirish maqsadida bajariladi hamda ko`rsatiladi. YOn' in xavfsizligi sohasidagi ishlar va hizmatlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

yong' in xavfsizligi sohasi mutahassislarini tayyorlash, qayta tayyorlash, ularning malakasini oshirish;

aholiga yong' in xavfsizligi chora-tadbirlarini qo'llashni o'rgatish;

yong' inga qarshi targ'ibot ishlarini amalga oshirish;

ilmiy-tehnik maslahatlar berish va ekspertizalar o'tkazish;

tashkilotlarni, aholi punktlari va boshqa hududlarni yong' inlardan muhofaza qilish;

yong' in-tehnik mahsulotini ishlab chiqarish, sinovdan o'tkazish, harid qilish va etkazib berish;

moddalar, materiallar, buyumlar, konstruktsiyalar va asbob-uskunalarini yong' in xavfsizligi jihatidan sinovdan o'tkazish;

loyiha, tadqiqot ishlarini bajarish;

olovdan himoya qilish va pech-mo'rikon ishlarini bajarish;

yong' inga qarshi himoya tizimlari va vositalarini montaj qilish, ularga tehnik hizmat ko`rsatish hamda ularni ta'mirlash;

yong' inga qarshi aslaha-anjomlarni, yong' inni o'chirishning birlamchi vositalarini ta'mirlash va ularga hizmat ko`rsatish, olovni o'chirish moddalarining sifatini tiklash.

YOn' in xavfsizligi sohasidagi ishlar va hizmatlar jumlasiga qonun hujjalariiga muvofiq boshqa ishlar va hizmatlar ham kiritilishi mumkin.

18-modda. YOn' inga qarshi targ'ibot va yong' in xavfsizligi chora-tadbirlarini qo'llashni o'rgatish

YOn' inga qarshi targ'ibot aniq maqsadni ko`zlagan holda jamiyatni ommaviy ahborot vositalari, mahsus adabiyotlar va reklama mahsulotlarini nashr etish hamda tarqatish, muayyan mavzuga bag'ishlangan ko'rgazmalar, ko'riklar, konferentsiyalar o'tkazish va aholini habardor qilishning qonun hujjalarda taqiqlamagan boshqa shakllaridan foydalanish orqali yong' in xavfsizligi muammolari va yong' in xavfsizligini ta'minlash yo'llari haqida habardor qilishdir.

YOn' inga qarshi targ'ibotni yong' indan saqlash hizmati, shuningdek yong' indan saqlash hizmati ko'magida vakolatli organlar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, tashkilotlar va fuqarolar o'tkazadi.

Tashkilotlarning hodimlariga yong' in xavfsizligi chora-tadbirlarini qo'llashni o'rgatish ish beruvchilar (ma'muriyat, mulkdorlar) tomonidan yong' in xavfsizligi sohasidagi normativ hujjalarga muvofiq, tegishli vakolatli organlar tasdiqlagan va Davlat yong' in xavfsizligi hizmati bilan kelishilgan mahsus dasturlar bo'yicha olib boriladi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga va boshqa ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan shahslarga yong' in xavfsizligi chora-tadbirlarini qo'llashni majburiy tarzda o'rgatish mazkur muassasalar tomonidan tegishli vakolatli organlar tasdiqlagan va Davlat yong' in xavfsizligi hizmati bilan kelishilgan mahsus dasturlar bo'yicha amalga oshiriladi.

Umumiyo'rtta, o'rtta mahsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida bolalarga yong' in xavfsizligi chora-tadbirlarini qo'llashni o'rgatish, ularni kasbga yo'naltirish, yong' inga qarshi targ'ibot tizimini takomillashtirish hamda yong' inlarning oldini olishga va yong' in chog'ida to'g'ri harakat qila bilishga qaratilgan boshqa vazifalarni amalga oshirish maqsadida qonun hujjalariiga muvofiq yosh yong' in o'chiruvchilar drujinalari tashkil etilishi mumkin.

19-modda. YOn' in xavfsizligi sohasida ahborot bilan ta'minlash

Vakolatli organlar yong'in xavfsizligi uchun noqulay sharoitlar to'g'risida o'z vakolatlari doirasida Davlat yong'in xavfsizligi hizmatini darhol va bepul asosda habardor qilishi shart.

Faoliyati to'liq yoki qisman O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan ommaviy ahborot vositalari yong'in xavfsizligi masalalariga doir tezkor ahborotni bepul asosda e'lon qilishi shart.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari yong'in xavfsizligini ta'minlash yuzasidan qabul qilgan qarorlari haqida aholini habardor qilishi shart.

20-modda. YOng'inlarni va ularning oqibatlarini hisobga olish

YOng'inlarni va ularning oqibatlarini hisobga olish, shuningdek yong'inlarga doir ahborotni to'plash hamda o'zaro almashish tartibiO'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

21-modda. YOng'inga qarshi alohida rejim

YOng'in xavfi yuqori bo'lganda mahalliy davlat hokimiyati organlarining qarori bilan tegishli hududlarda yong'inga qarshi alohida rejim o'rnatilishi mumkin.

YOng'inga qarshi alohida rejimning amal qilishi davrida tegishli hududlarda yong'in xavfsizligi sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlarda nazarda tutilgan yong'in xavfsizligiga oid qo'shimcha talablar belgilanadi.

22-modda. YOng'in xavfsizligini ilmiy-tehnik jihatdan ta'minlash

YOng'in xavfsizligini ilmiy-tehnik jihatdan ta'minlashni ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstrukturlik, loyiha tashkilotlari va boshqa ilmiy-tehnik tashkilotlar, shuningdek tegishli ta'lim muassasalari amalga oshiradi.

YOng'in xavfsizligi sohasidagi ilmiy-tehnik ishlanmalarni moliyalashtirish O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari, tashkilotlarning mablag'lari, shuningdek qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan amalga oshiriladi.

YOng'in xavfsizligini ilmiy-tehnik jihatdan ta'minlashni muvofiqlashtirish Davlat yong'in xavfsizligi hizmati tomonidan amalga oshiriladi.

Tashkilotlar yangi tehnologiyalar va mahsulotlar yaratilishida yong'in xavfsizligini ta'minlash maqsadida zarur ilmiy-tehnik ishlanmalar amalga oshirilishini ta'minlaydi.

23-modda. YOng'in-tehnik mahsulotini ishlab chiqarish

YOng'in-tehnik mahsuloti davlat buyurtmasi asosida, shuningdek tadbirkorlik faoliyati tartibida ishlab chiqariladi.

YOng'in-tehnik mahsulotini ishlab chiqarish belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

24-modda. YOng'in xavfsizligi sohasidagi faoliyatning ayrim turlarini litsenziyalash

YOng'in xavfsizligi sohasidagi faoliyatning ayrim turlarini litsenziyalash belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

▀ LexUZ sharti

Qarang: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 22 martdagи 136-son qarori bilan tasdiqlangan «YOng'inga qarshi avtomatika vositalarini, qo'riqlash signalizatsiyalarini, yong'indan darak beruvchi va yong'indan saqlovchi signalizatsiyalarini loyihalashtirish, montaj qilish, sozlash, ta'mirlash va ularga tehnik hizmat ko'rsatish faoliyatini litsenziyalash to'g'risida»gi nizom.

25-modda. YOng'in xavfsizligi sohasidagi mahsulotlar va hizmatlarni sertifikatlashtirish

YOng'in xavfsizligi sohasidagi mahsulotlar va hizmatlarni sertifikatlashtirish qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

YOng'in xavfsizligi sohasidagi majburiy sertifikatlashtirilishi lozim bo'lgan mahsulotlar va hizmatlarning ro'yhati O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

YOng'in xavfsizligi sohasidagi mahsulotlar va hizmatlarning yong'in xavfsizligi talablariga muvofiqligini tasdiqlash uchun ular tashkilotlar hamda fuqarolar tashabbusiga ko'ra ihtiyyoriy sertifikatlashtirishdan o'tkazilishi mumkin.

4-bob. YOng'indan saqlash hizmati

26-modda. YOng'indan saqlash hizmatining asosiy vazifalari

YOng'indan saqlash hizmatining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

yong'inlar profilaktikasini o'tkazish va yong'in xavfsizligi talablariga riosa qilinishi ustidan nazoratni amalga oshirish;

yong'lnarni o'chirish, yong'in zonasida qolgan odamlarni hamda yuridik va jismoniy shahslarning mol-mulkini qutqarish.

YOnq'indan saqlash hizmati kuchlari va vositalarining yong'inlar profilaktikasi hamda yong'lnarni o'chirish bilan bog'liq bo'limgan ishlarni bajarishga jalb qilinishiga, agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, yo'l qo'yilmaydi.

27-modda. YOnq'indan saqlash hizmatining turlari

YOnq'indan saqlash hizmati davlat, idoraviy va ko'ngilli yong'indan saqlash hizmatlariga bo'linadi.

28-modda. Davlat yong'indan saqlash hizmati

Davlat yong'indan saqlash hizmati yong'indan saqlash hizmatining asosiy turidir va u Davlat yong'in xavfsizligi hizmati tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat yong'in xavfsizligi hizmatining bo'linmalari tumanlar, shaharlar va boshqa aholi punktlarida, o'ta muhim davlat ahamiyatiga molik yoki yong'in va portlash xavfi yuqori bo'lgan ob'ektlarda belgilangan tartibda tashkil etiladi.

Davlat yong'in xavfsizligi hizmatining tuzilishi, vazifalari, funktsiyalari, tashkil etilishi va faoliyat yuritish tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi.

29-modda. Davlat yong'in xavfsizligi hizmatining shahsiy tarkibi

Davlat yong'in xavfsizligi hizmatining shahsiy tarkibi tegishli shtat lavozimlarida turgan: safdarlar, serjantlar va ofitserlar tarkibidan bo'lgan shahslarni (hodimlarni); mahsus unvonga ega bo'limgan shahslarni (hizmatchilarini) o'z ichiga oladi.

Davlat yong'in xavfsizligi hizmatining hodimlariga nisbatan ichki ishlar organlarida hizmatni o'tashni tartibga soluvchi nizomlar amal qiladi.

Davlat yong'in xavfsizligi hizmatining hizmatchilariga nisbatan mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan qoidalari amal qiladi.

Davlat yong'in xavfsizligi hizmatining shahsiy tarkibi belgilangan namunadagi hizmat kiyimiga va farqlash belgilariga ega bo'ladi.

30-modda. Davlat yong'in xavfsizligi hizmati shahsiy tarkibini ijtimoiy himoya qilish chora-tadbirlari

Davlat yong'in xavfsizligi hizmati shahsiy tarkibining hayoti va sog'lig'i davlat himoyasidadir hamda belgilangan tartibda davlat tomonidan majburiy sug'urta qilinishi lozim.

31-modda. Idoraviy yong'indan saqlash hizmati

Idoraviy yong'indan saqlash hizmati vakolatli organlarda va tashkilotlarda ularga qarashli ob'ektlarning yong'in xavfsizligini ta'minlash uchun tashkil etiladi.

Idoraviy yong'indan saqlash hizmati boshqaruv organlari va bo'linmalarining faoliyatini tashkil etish, shuningdek shahsiy tarkibning hizmatni o'tash tartibi tegishli vakolatli organlar va tashkilotlar tomonidan Davlat yong'in xavfsizligi hizmati bilan kelishilgan holda belgilanadi.

32-modda. Ko'ngilli yong'indan saqlash hizmati

Ko'ngilli yong'indan saqlash hizmati fuqarolar va jamoat birlashmalarining tashkilotlarda, aholi punktlari va boshqa hududlarda yong'in xavfsizligi chora-tadbirlarini ta'minlashda, yong'lnarni o'chirishda ishtirok etishining shaklidir.

Ko'ngilli yong'indan saqlash hizmati bo'linmalari drujinalar va (yoki) komandalar tarzida tashkil etiladi hamda tegishli ma'muriy-hududiy birlikning yong'in xavfsizligini ta'minlash tizimiga kiradi.

Ko'ngilli yong'indan saqlash hizmati bo'linmalarini tashkil etish va ularning faoliyat yuritish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

33-modda. Idoraviy va ko'ngilli yong'indan saqlash hizmati bo'linmalarini hisobga olish ro'yhatidan o'tkazilishi kerak

Idoraviy va ko'ngilli yong'indan saqlash hizmati bo'linmalari hisobga olish ro'yhatidan o'tkazilishi kerak.

Idoraviy va ko`ngilli yong'indan saqlash hizmati bo`linmalarini hisobga olish ro`yhatidan o`tkazishni amalga oshirish tartibi O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

5-bob. YOng'in nazorati

34-modda. Davlat yong'in nazorati

Davlat yong'in nazorati vakolatli organlar, tashkilotlar, ularning mansabdar shahslari, shuningdek fuqarolar tomonidan yong'in xavfsizligi talablariga rioya qilinishini tekshirish va tekshiruv natijalari bo'yicha chora-tadbirlar ko'rish maqsadida amalga oshiriladigan nazoratdir.

Davlat yong'in nazorati O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining davlat yong'in nazorati organlari bo`lgan tegishli bo`linmalari tomonidan amalga oshiriladi.

O`zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining, O`zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik hizmatining ob`ektlarida, o`rmon ho`jaligi hududlarida, kon qazilmalari va shahta inshootlarida, portlovchi materiallar ishlab chiqarilayotganda, tashilayotganda, saqlanayotganda, ulardan foydalanilayotganda va ular utilizatsiya qilinayotganda, sanoat uchun mo`ljallangan portlovchi materiallardan foydalanlangan holda portlatish ishlarini olib boruvchi tashkilotlarda, havo, suv, temir yo'l, avtomobil' transporti hamda elektr transportidan foydalanilayotganda davlat yong'in nazoratini amalga oshirish tartibi Davlat yong'in xavfsizligi hizmati va tegishli vakolatli organlar o`rtasidagi kelishuvlar bilan belgilanadi.

O`zbekiston Respublikasining chet davlatlardagi diplomatik va boshqa vakolathonalarida yong'in xavfsizligi talablariga rioya qilinishi ustidan davlat yong'in nazorati O`zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

O`zbekiston Respublikasida akkreditatsiya qilingan diplomatik va boshqa chet el vakolathonalari egallab turgan ob`ektlarda yong'in xavfsizligi talablariga rioya qilinishi ustidan davlat yong'in nazorati ushbu muassasalar rasmiy vakilining O`zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi orqali qilgan yozma murojaati asosida davlat yong'in nazorati organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat yong'in nazorati organlari va mansabdar shahslarining ro`yhati, vazifalari, huquq va majburiyatlar O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadigan Davlat yong'in nazorati to`g'risidagi nizom bilan belgilanadi.

35-modda. Idoraviy yong'in nazorati

Idoraviy yong'in nazorati idoraviy yong'indan saqlash hizmati, shuningdek qonun hujjatlarida vakolat berilgan mansabdar shahslar tomonidan idoralarga qarashli tashkilotlarning yong'in xavfsizligi talablariga rioya qilishini tekshirish va tekshiruv natijalari bo'yicha chora-tadbirlar ko'rish maqsadida amalga oshiriladigan nazoratdir.

Idoraviy yong'in nazorati vakolatli organlar tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

Idoralarga qarashli tashkilotlarda yong'in xavfsizligi talablari yong'in kelib chiqishiga va odamlarning xavfsizligiga tahdid soladigan tarzda buzilganligi aniqlangan taqdirda, idoraviy yong'indan saqlash hizmati alohida ishlab chiqarishning, ishlab chiqarish uchastkasining, agregatning ishini, binodan, inshootdan, honadan foydalanishni, ayrim turdag'i ishlarni bajarishni to`liq yoki qisman to`htatib qo'yish huquqiga ega.

6-bob. YAkunlovchi qoidalar

36-modda. YOng'indan saqlash hizmatining moliyaviy va moddiy-tehnika ta'minoti

Davlat yong'in xavfsizligi hizmati boshqaruv organlari hamda bo`linmalarining, bundan tashkilotlar bilan tuziladigan shartnomalar asosida tashkil etiladigan bo`linmalar mustasno, moliyaviy va moddiy-tehnika ta'minoti O`zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari va qonun hujjatlarida taqiqilanmagan boshqa manbalar hisobidan amalga oshiriladi.

Davlat yong'in xavfsizligi hizmatining tashkilotlar bilan tuzilgan shartnomalar asosida tashkil etilgan bo`linmalarining ta'minoti mazkur tashkilotlar mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi.

Idoraviy va ko`ngilli yong`indan saqlash hizmatining moliyavyiy hamda moddiy-tehnika ta`minoti, shuningdek shahsiy tarkibning ijtimoiy kafolatlari va kompensatsiyalarini moliyavyiy ta`minlash ularning muassisilari tomonidan o`z mablag`lari hisobidan amalga oshiriladi.

37-modda. Nizolarni hal etish

YOn`in xavfsizligi sohasidagi nizolar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda hal etiladi.

38-modda. YOn`in xavfsizligi to`g`risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik

YOn`in xavfsizligi to`g`risidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor shahslar belgilangan tartibda javobgar bo`ladi.

39-modda. Qonun hujjatlarini ushbu Qonunga muvofiqlashtirish

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

hukumat qarorlarini ushbu Qonunga muvofiqlashtirsin;

davlat boshqaruvi organlari ushbu Qonunga zid bo`lgan o`z normativ-huquqiy hujjatlarini qayta ko`rib chiqishlari va bekor qilishlarini ta`minlasin.

40-modda. Ushbu Qonunning kuchga kirishi

Ushbu Qonun rasmiy e`lon qilingan kundan e`tiboran kuchga kiradi.

 LexUZ sharti

Ushbu Qonun «Halq so`zi» gazetasining 2009 yil 1 oktyabrdagi 191-192 (4854-4855)-sonida e`lon qilingan.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I. KARIMOV

Toshkent sh.,
2009 yil 30 sentyabr',
O`RQ-226-son

4. Yong`inga qarshi ishlarni tashkil qilish

Yong`inlar xalq xo`jaligiga katta moddiy zarar keltiradilar. Yong`in bir necha minut yoki soat ichida juda katta miqdordagi xalq boyliklarini yondirib, kulga aylantiradi. Yong`in vaqtida ajralib chiqadigan tutun, karbonat angidrid va boshqa zararli hid va gazlar ko`p miqdorda atmosferaga ko`tarilib, nafas olish uchun zarur bo`lgan havoning tarkibini buzzadi. Bundan tashqari, yong`indan tufayli ko`plab kishilar jarohatlanadi va hatto o`lishlari ham mumkin. Bularning hammasi, yong`inga qarshi kurash tadbirlarini, bu vaqtida paydo bo`ladigan ishlarni xavfsiz bajarish usullari va mehnat muhofazasi bilan birgalikda o`rganishga majbur qiladi.

Hozirgi paytda sanoat korxonalarida yonish xavfining kamayishi borasida birmuncha ishlar amalga oshirilgan, yong`in chiqish xavfi kamaytilgan va butunlay xavfsiz ishlaydigan elektr uskunalarini qo`llanilmoqda. Sanoat korxonalarini bino va inshootlari tarkibidan yonuvchi qurilish materiallarini siqib chiqarilmokda. O`t o`chirishning mexanizatsiyalashgan va avtomatlashgan sistemalari tobora kengroq qo`llanilmoqda.

Lekin, yong`in chiqishining oldini olishda, o`t o`chirishda asosiy mas`uliyat kishilar zimmasiga tushishini va ularning yong`inni o`chirish texnikasining barcha talablarini to`liq bajarilishiga bog`liq ekanligini unutmasligimiz kerak. Sanoat korxonalarida bu tadbirlar tartibli ravishda, yong`in texnikasi haqidagi nizom, yong`in xavfsizligi qoidalari, yo`riqnomalarini va boshqa xujjatlar asosida olib borilishi kerak.

Respublikamizning xar bir fuqarosi jamoat va davlat mulkini ko`z qorachig`iday saqlashi va asrab avaylashi, uni boyitishi haqida qayg`urishi kerak. SHuning uchun sanoat korxonalarida yong`inning oldini olish va o`t o`chirish tadbirlari keng jamoatchilikka suyangan holda, tsexlardagi har bu ishchining ishtirokida olib boriladi.

Yong`in muhofazasini tashkil qilish kasbiy va ixtiyoriy turlarga bo`linadi. Kasbiy yong`in muhofazasi o`z navbatida, harbiylashtirilgan (yirik shahar va muhim obektlarga xizmat ko`rsatadi), harbiylashtirilmagan (tuman markazlari va yirik sanoat obektlariga xizmat ko`rsatadi) va tarmoq (ayrim birlashma va korxonalarga xizmat ko`rsatadi) turlariga bo`linadi. Yirik sanoat korxonalarida kasbiy yong`in qismlari tashkil qilinadi. SNiP 11-8980 "Sanoat korxonalarining bosh rejalarini" ga asosan ishlab chiqarishning yong`in xavfi bo`yicha A, B va V toifalari uchun kasbiy yong`in

qismlarining xizmat ko`rsatish radiusi 2 km dan oshmasligi kerak. Bu qismlar odatda korxona hududidan tashqariga joylashtiriladi. Yong`in xavfi kam bo`lgan hamda kichikroq korxona va muassasalarda yong`in muhofazasi va obektni qo`riqlash xizmati bиргаликда qo`shib olib boriladi.

Sanoat korxonalarida yong`in muhofazasini tashkil qilish va yong`in chiqishini ogohlantirish: o`t o`chirish texnikasi va qurollarini aloqa va o`chirish vositalarini jangovar holatda saqlash, yong`in chiqqan taqdirda ularda faol qatnashish, xalq mulkini asrab-avaylab saqlash borasida targ`ibot va tashviqot ishlarini olib borishni taqozo qiladi. Korxonalarda yong`in muhofazasining qanday strukturasi mavjud bo`lishidan qat`iy nazar, ko`ngilli o`t o`chirish drujinalari tuzilishi kerak.

Yong`in va portlashlar hamon xalq xo`jaligiga katta ziyon etkazmoqda, kishilarning mayib bo`lishiga hatto halok bo`lishiga sabab bo`lmoqda. Shu sababli yong`in xavfsizligi tadbirlari ikki asosiy vazifani hal qilishga - kishilar hayoti va sog`lig`ini saqlab qolishga hamda moddiy boyliklarni o`tdan himoyalashga qaratilmog`i zarur.

Yong`in xavfsizligi qoidalariga amal qilinishini Davyong`innazorat kuzatib turadi, tsexlar, laboratoriylar, bo`limlar, omborxonalar, ustaxonalar va boshqa bo`limlardagi yong`in xavfsizligi uchun javobgarlik esa ularning rahbarlari yoki shu rahbarlar vazifasini bajarib turgan kishilar zimmasiga yuklatiladi.

O`zbekiston Respublikasida shaharlаримизнинг, qishloqlardagi aholi zich yashaydigan joylar va xalq xo`jaligi obektlarining yong`in muhofazasini mustahkamlash uchun yong`inga qarshi kurash reja asosida olib boriladi va shu to`g`risida doim g`amxo`rlik qilib kelinadi. Ana shu yong`in muhofazasi ishining ikki asosiy yo`nalishi bor: Birinchidan, bu – yong`inning oldini olishga qaratilgan ilmiy-texnik va tashkiliy tadbirlarning rejali majmui; Ikkinchidan, bu – obektlar, shaharlarda va qishloqlardagi aholi zich yashaydigan joylarda yong`inni o`chirishni tashkil qilish.

O`zbekiston Ichki ishlar vazirligi yong`in muhofazasi Bosh boshqarmasining vazifasi davlat mulkini, fuqarolarning shaxsiy mulkini yong`indan saqlashdan iborat. SHu bilan birga yong`in nazorati tashkilotlari tashkiliy, nazorat va ma`muriy ishlarni amalga oshiradi. Ularning vazifalariga quyidagilar kiradi:

- hamma idoralar, korxonalar va alohida shaxslar uchun majburiy bo`lgan yong`in muhofazasiga doir qoidalar, me`yorlar, yo`riqnomalar ishlab chiqish va ularni chop etish;

- sanoat, fuqaro binolari va inshootlarini, aholi punktlarini loyihalash, qurishda yong`in xavfsizligi qoidalari va me`yorlarining bajarilishini tekshirish;

- hamma tashkilotlar, muassasalar, korxonalardagi o`t o`chirish bo`linmalarining shayligini va o`t o`chirish vositalarining sozligini qattiq nazorat qilish hamda tekshirish.

O`zbekiston Respublikasi yong`in nazorati tashkilotlari o`z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishlari uchun ularga quyidagi huquqlar berilgan:

- yong`in xavfsizligi jihatidan qay ahvoldaligini aniqlash maqsadida barcha sanoat binolari hamda inshootlari, omborxonalar va ularni tekshirish;

- korxonalar ma`muriyati va alohida shaxslardan obektlarning yong`in xavfsizligi nuqtayi nazaridan qay ahvoldaligini aniqlash uchun zarur bo`lgan ma`lumot hamda hujjatlarni taqdim etishni talab qilish;

- yong`in xavfsizligi qoidalari buzilganligi aniqlaganda korxona rahbarlariga ana shu buzilishlarni bartaraf etish yuzasidan majburiy farmoyishlar berish va buning uchun zarur muddatlarni belgilash;

- yong`in va portlash xavfini yuzaga keltiruvchi qoida buzilishlari aniqlaganda ana shu buzilishlar bartaraf etilgunga qadar korxonaning ishini butunlay yoki qisman to`xtatib qo`yish;

- yong`in xavfsizligi qoidalaring buzilishi yoki bajarilmasligida aybdor bo`lgan kishilarni ma`muriy yohud jinoiy javobgarlikka tortish.

Ishchi-xizmatchilar o`z ish o`rnidagi yoki ular o`zi ishlaydigan bo`linmadagi yong`in xavfsizligi talablarini yaxshi bilishlari va ularga qat`iy amal qilishlari, o`t o`chirish vositalaridan foydalana olishlari, mehnat hamda texnologiya intizomiga qat`iy rioya qilishlari, yong`in hamda portlash jihatidan xavfli modda va ashyolarni ishlatishni bilishlari zarur.

Korxona, muassasa va tashkilotlarda yong`in xavfsizligini ta`minlash ishini tashkil qilish. Ishchilar, xizmatchilar va muhandis-texnik xodimlarning ko`pchiligi jalb etilgandagina korxona,

muassasa, hamda tashkilotlarda yong`inga qarshi muvaffaqiyatli kurash olib borish mumkin. Buning uchun har bir obektda yong`in-texnik komissiyasi tuziladi. Komissiyaga bosh muhandis, texnik rahbar yoki rahbarning birinchi o`rribosari boshchilik qiladi, ularning vazifasi quyidagilardan iborat:

- yong`inning oldini olish qoidalaring buzilishlarini va yong`in chiqishiga olib keluvchi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish tadbirlarini ishlab chiqish;
- obektiv yong`inning oldini olish tartibini ishlab chiqish va ularni o`tkazishda qatnashish;
- ishchi-xizmatchilar va muhandis-texnik xodimlar o`rtasida yong`inning oldini olish tartibi hamda qoidalari bo`yicha ommaviy tushuntirish ishini olib borish.

Bu vazifalarni bajarish uchun yong`in texnik-komissiyasi ishlab chiqarish xonalari, elektr jihozlari, shamollatish, isitish sistemalari va shu kabilarni ko`zdan kechirib, qoida buzilishlarini aniqlaydi hamda ularni bartaraf etish muddatlarini belgilaydi; ishlovchilar o`rtasida yong`inning oldini olish mavzularida suhabatlar, lektsiyalar o`tkazadi; ratsionalizatorlar hamda ixtirochilar uchun mavzular ishlab chiqishda qatnashadi; tsexlар, bo`limlar, omborxonalar, laboratoriylar va hokazolarning yong`inga qarshi ahvolini tekshirishga keng jamoatchilikni jalg etadi.

Sanoat korxonalaridagi yong`in muhofazasiga quyidagi vazifalar yuklatiladi:

- har kuni yong`inning oldini olishni amalga oshirishi;
- yong`in chiqishiga yo`l qo`ymaydigan tadbirlarni ishlab chiqish;
- ishchi-xizmatchilar, muhandis-texnik xodimlarga yong`inga qarshi kurash yuzasidan yo`l yo`riqlar berish va ular bilan mashg`ulotlar o`tkazish;
- hamma o`t o`chirish sistemalari va qurilmalari hamda yong`in, aloqa va signalizatsiya vositalarining ahvolini nazorat qilish;
- qo`riqlanayotgan obektdagi yonayotgan narsalar va yong`inni o`chirish.

O`zlashtirish savollari.

1. Yong`inga tarif bering? 2. O`zbekiston Respublikasida o`t o`chirish tizimi qanday tuzilgan?
3. Ishlab chiqarishning yong`in bo`yicha tasnifi? 4. O`z.R. yong`in nazorati tashkilotlarining vazifalari qanday? 5. Yonishning fizik-kimyoiy asoslarini tushintiring? 6. Yonish fazalari va portlash chegaralarini xarakterlang? 7. Yong`inga qarshi kurash choralarini gapirib bering?

Tayanch iboralar

Yonish, yong`in muhofazasi, yong`in xavfsizligi qoidalari, oksidlovchi, energiya impulsi, chaqnash, chaqnash harorati, alangananish, o`z-o`zidan alangananish, o`z-o`zidan yonib ketish, engil alangananuvchi suyuqliklar, yonuvchan suyuqliklar, portlash kontsentratsiyasi, portlashning yuqorigi va pastki chegaralari, alanga olish manbalari.

9 – mavzu. Respublikada halokatlar tibbiy xizmatining tashkil etilishi va uning asosiy vazifalari. Jabrlanganlarga birlamchi tibbiy yordam ko`rsatishning tartib va qoidalari.

Reja:

1. Birinchi tibbiy yordam haqida umumiy ma`lumotlar
2. Jarohatlanib xushdan ketganda.
3. Maneken-trenajyorda tajriba ishi.
4. Zararlanganda birinchin tibbiy yordam ko`rsatish
5. Singanda, bo`g`imlar chiqqanda, paylar cho`zilganda birinchi yordam ko`rsatish
6. Kuyganda birinchi yordam ko`rsatish
7. Qon ketganda birinchi yordam ko`rsatish

1. Umumiy ma`lumotlar

Inson o'zining hayotiy faoliyati davomida turli xil xavfli va zararli omillar ta'sirida ma'lum bir sabab bilan baxtsiz xodisalarga duch keladi. Xavfning turi va ta'sir darajasi yoki baxtsiz xodisaning sababiga bog'lik xolda jarohatlanish turi va darajasi ham turlich bo'lishi mumkin.

Aksariyat hollarda jarohatlanish va shikastlanishlar to'satdan yuz beradi. SHuning uchun shikastlangan kishiga zudlik bilan dastlabki yordam ko'rsatish juda muhimdir. Buning uchun dastlabki yordamni ko'rsatayotgan kishining harakatlari tez, anik, to'gri va o'yab amalgalash oshirilmogi lozim.

Favqulodda vaziyatlarda birinchi tibbiy yordam (BTYO)-o'z-o'ziga va atrofdagilarga tibbiy yordam ko'rsatishdir. Fuqorolar birinchi tibbiy yordam ko'rsatishning hamma usullarini mukammal bilishlari shart. Birinchi tibbiy yordam o'z vakgida va to'g'ri ko'rsatilishi lozim. U qanchalik tez va malakali oshirilsa, shuncha ko'p odam xayoti saqlab qolinadi.

Jarohat -organizm teri va shilliq kavati butunligining buzilishi. Jarohatlanganda birinchi tibbiy yordam qon oqishini to'xtatish, ochik jaroxatlarni boglam bilan yopish, jaroxatlangan joyning ko'zgalmas xolati (immobilizatsiya)ni ta'minlab berishi lozim.

Jaroxatlanganda birinchi tibbiy yordam quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Jarohatlanish manbasini va omilini aiqilab, uning ta'sirini to'xtatish.
2. Jarohatlangan kishini nokulay xavfli sharoitdak ajratish, uning ahvolini aniklash.
- Z.Darxol dastlabki yordamni ko'rsatish.
4. Eng yakin davolash maskaiiga olib borishni tashkil qilish.

Har qanday sharoitda xam jarohatlangan kishiga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish jaroxat ta'sirini kamaytirishda yoki jaroxatlangan kishining xayotini sakdab kolishda muxim rol' o'ynaydi. SHu sababli, xar bir inson birimchi tibbiy yordam ko'rsatish usullarimi va koidalarini puxta bilishi zarur.

2. Birnnchi tibbin yordam ko'rsatish tartib-koidalarn

Elektr tokidan jarohatlanganda birinchi tibbiy yordam ko'rsatish

Ishlab chiqarishda, xalokatlarda yoki tabiiy ofat sodir bo'lganda ko'pincha odamlar tok urishi natijasida shikastlanishi mumkin. Bunday hol shikastlangan kishilar va kutkaruv ishlarini olib borayotganlar bilan xam yuz berishi mumkin.

Elektr tokidan shikastlangan kishi organizmining ayrim joylarida umumi yoki maxalliy o'zgarishlar yuz beradi: teri kuyishi, yumshok tuqimalarning kuyishi, asab tizimini ishdan chiqishi, nafas olishningto'xtab qolishi va shu kabilar.

Insonlarni kuchlakish ostidagi mashina, mexanizm va qurilmalarning tok o'tkazuvchi qismlariga tegishi muskulni ixtiyorsiz ravishda qisqarishiga olib keladi va bu xolatdan jaroxatlangan shaxsning o'zi chiqa olmaydi. Bunday xolatda birinchi navbatda elektr qurilmasini tok manbasidan ajratish talab etiladi. Agar elektr shkaflari uzokda joylashgan bo'lsa elektr simini quruk yogoch dastali bolta yoki boshqa jixoz bilan qirqish mumkin.

Kuchlanish 1000 Vgacha bo'lgan elektr toki ta'siridan qutqarishda quruq taxta, arqon, yogoch kaltak, rezina, dielektrik qo'lqop yoki tok o'tkazmaydigan boshka materiallardan, kuchlanish 1000B dan ortiq bo'lsa maxsus shtanga va ombirlardan foydalanish zarur. Qutkarayotgan kishi ham albatta elektrlik qo'lkop va rezina poyabzal kiyib olishi kerak.

Elektr toki ajratilgach jarohatlangan shaxsni kulay va yumshoq o'rindikga yotqizish va pul's urishini, nafas olishini, ko'z korachig'i xolatini tekshirish xamda bir vaqtida vrachga xabar berish zarur. Jaroxatlangan kishi hushsiz yoki xushida bo'lishi, lekin pul's urishi va nafas olishi mavjud bo'lishi mumkin. Agar pul's urishi va nafas olishi mavjud bo'lib, u xushsiz bo'lsa kiyimlarini echish, toza havo kirishini ta'minlash, yuziga suv purkash va tanasini isitish kerak. Jaroxatlangan shaxs hushsiz bo'lib, pul's urishi va nafas olishi sezilmasa unga sun'iy nafas berish va yuragini uqalash kerak.

2. Jaroxatlanib xushdan ketganda birinchi yordam

Hushdan ketish deganda bosh miya tomirlarining qiska muddatli spazmi natijasida yuz beradigan hushning kisqa muddatga yo'qolishi tushuniladi. To'satdan xushdan ketishda teri va shillik

pardalarning keskits okarishi, nafas olishning qiyinlashishi (sekiilashishi), tomir urishining sustlashishi kuzatiladi.

Birinchi navbatda xushdan ketish sababini bartaraf qilish lozim. SHikastlangan kishi boshini pastga, osklarini esa balandroq qilib yotkiziladi. Bemorga novshadil spirt xidlatiladi. Ogir xollarda sun'iy nafas oldiriladi. Novshadil spirt o'rniga ovqatga ko'shiladigan sirkaga yoki kesilgan piyozni xidlatish xam mumkin.

Yuqorida keltirilgandik, jaroxatlanishlar asoratida inson orgaiizmi eng og'ir ahvolga tushib qolishi mumkin. Bunday xolatlarda nafasining va ba'zan yurak faoliyatining ham to'xtashi kuzatiladi, lekin hayot xali so`nmagan va xayot faoliyatini to`la tiklash imkoniyati bo`ladi. Biroz muddatdan keyin (5-6 minut) klinik o'lim biologik o'limga o'tishi mumkin. Ana shu muddatda shikastlangan kishiga zudlik bilan yordam berish (tiriltirish) shu ishni amalga oshiruvchi odamdan tajriba, tez va puxta ishlashni talab qiladigan murakkab va hal qiluvchi jarayondir. Birinchi navbatda bu jarayonda nafas va yurakning to'xtagan yoki to'xtamaganligi anikdanadi. So`ngra nafas oldirish va yurak faoliyatini tiklash ishlari amalga oshiriladi.

Nafasning tuxtashi. Nafas tovush boyqlmlarining spazmi, nafas yo'llariga begona narsalarning tiqilib kolishi, tilning xalqumga kelib qolishi va shu kabilalar oqibatida o'pkaga havo tushishi qiyinlashuvidan ruy bsradi.

Nafas olishi to'xtagan odamni dastlabki 5 daqiqa davomidagina xayotga kaytarish mumkin.

Nafas oldirish usuli bemor bo'lgan sharoitlar va nafas olishning to'xtash sababiga ko'ra tanlanadi.

Sil'vester usuli. Bemor chalqancha yotkiziladi. Bemorning bilak kafti ustidan ushlanib, kuch bilan yukoriga ko'tariladi, so`ngra ko'llarni kukrak kafasiga zushiriladi va u kattiq bosiladi. Minutga 14-15 marta shunday harakat qilinadi.

SHoller usuli. Qovurga yonlarini qo'llar bilan yon tomonga cho'ziladi, so`ngra qisiladi.

Ogizdan og'izga yoki og'izdan burunga havo puflash usuli sun'iy nafas oldirishning eng ta'sirchan oddiy usullaridan hisoblanadi.

Sun'iy nafas "og'izdan og'izga" yoki "og'izdan burunga" berilishi mumkin. Bu usullar boshka usullarga nisbatan samarali usul hisoblanadi. Unda jarohatlangan shaxsning o'pkasiga boshqa usullarga nisbatan 4 barobar ko'p xavo yuboriladi.

Sun'iy nafas berishdan oldin jaroxatlangan shaxs elka tomoni bilan yotqizilishi, undagi siqib turgai kiyimlar, galstuk, sharf va shu kabilalar echilishi, og'iz ko'piklardan tozalanishi kerak. Agar og'iz kattiq yopik bo'lsa (tishlashib qolgan bo'lsa), ikkala ko'lning to'rt barmogini jaroxatlangan shaxsning boshi orkasiga qo'yib, ikkala bosh barmok bilan og'zini ochish kerak. Keyin chukur nafas olib, og'izni og'izga ko'yib, jaroqatlangan shaxsning burnini kisib kuchli havo puflash kerak. Xavo puflashda marliq rumolcha yoki maxsus nafas olish trubkasidan foydalanish mumkin. Sun'iy nafas berish chastotasi minutiga 10-12 marta bo'lishi kerak.

YUrak faoliyatining to'xtatishi. YUrak faoliyatining to'xtashiga yo'l qo'ymaslik uchun sun'iy nafas oldirish bilan birga yurakni bevosita yopiq ukalanishi zarur.

YUrak urishining to'xtash belgilari:

- * Ko'z qorachig'inining kengayishi.
- * Uyqu arteriyasida pulsning yo'qligi.
- * Nafas olishmnng to'xtashi
- * Refleksning mavjud emasligi

YUqoridagi xolatlar ko'zatilganda quyidagi tartibda xarakat qilish lozim:

1. Jabrlanuvchi chalqanchasiga qattiq yuzaga yotqiziladi.
2. Biror kiyimi dumaloqlanib bo'yni tagaga qo'yiladi.
3. Boshini orkaga egib, og'zi yopiladi.
4. "Og'izdan-og'izga" yoki "og'izdan-burunga" usulida sun'iy nafas bsriladi.
5. YUrak bilvosita uqlanadi.

9.4.-Rasm. Sun`iy nafas bsrish va yurakni uqalash usullari

Agar jaroxatlangan shaxsning ko`z korachig`i kengaygan va pul's urishi sezilmasa, kon aylamishini tiklash maksadida sun`iy nafas berish bilan bir vaqtida yurak uqalanishi lozim. Uqalashda o`ng qo`lning kafti jarohatlangan shaxsiing ko`kragiga qo`yiladi va tez-tez (minugiga 60 marta)bosiladi. Tananing pastki qismlari joylashgan vena qon tomirlaridagi qonni yurakka kelishini tezlatish maqsadida oyoqni 0,5 m gacha yukoriga ko`tarib qo`yish mumkin. Agar bu yordamlarni bir kishi bajarayotgai bo`lsa, 2-3 marta sun`iy nafas bergach, 10-12 marta yurakni tashqi uqalash tavsiya etiladi. Jaroxatlangan shaxsning o`ziga kelganini nafas olishini tiklanishi, rangini qizarishi ko`z qorachig`ini qisqarishi kabi belgilardan bilib olish mumkin.Buni tekshirish uchun massajni 2-3 sek to`xtatib turish mumkin. Agar jaroxatlangan shaxsda o`ziga kelish holatlari kuzatilmasa, sun`iy nafas berish va yurakni uqalashni vrach kelgunga qadar davom ettirish kerak.

3. Maneken-trenajyorlarda tajriba ishi Og'izdan-og'izga sun`iy nafas oldirish

-maneken chalkancha yotkiziladi, qo`krak qafasini ochish uchun kiyimlari echilib, sun`iy nafas oldirishga tayyorlanadi. Maneken boshini yonboshlatib, og`iz bo`sh.chig`i begona narsalardan tozalanadi:

-nafas yo`lini to`g`irlash maqsadida maneken boshi tagiga bir ko`lni va psshonasiga ikkinchi ko`lni ko`yib iloji borncha boshi orqa tomonga egiladi:

-maneken og`izga doka ko`yilib, og`iz bilan kuchli havo (nafas) yuboriladi:

-nafas yuborish xar 5-6 sekundda bir marta yoki bir minutda 10-12 marta amalga oshirilishi zarur:

-xar gal havo yuborilganidan so`ng nafas qayta chikishi uchun maneken og`zi va burni bushatiladi.

YUrakni tashqi uqalash

- maneken ko`li yoki bo`yindan pul's urishi, ko`krak xarakatidan nafas olayotgani va ko`z qorachig`ining holati tekshirilib. yurakni massaj qilish zaruriyati aniqlanadi;

-ko`krak qafasi tugagan joydan ikki barmoq enlikda pastga bir ko`l kaft bilan uning ustiga ikkinchi qo`l to`g`ri burchak ostida ustma -yst qo`yiladi:

-tez harakat bilan kukrak qismining past tomoni 3-4 s.m.ga 0.5 sek dapomida bosiladi. agar xarakat to`g`ri amalga oshirilgan bo`lsa yashil chiroq yonadi:

-agar ko`krak kafasi kuchli ya`ni noto`gri bosilsa qizil chiroq yonadi:

-ko`krak kafasini bosish yurak urishi ritmiga to`g`ri kslishi kerak;

-agap dastlabki yordamni ikki kishi berayotgan bo`lsa biri sun`iy nafas oldiradi. ikkinchisi yurakni massaj qiladi:

-dastlabki yordamni bir kishi amalga oshirsa 2-3 marta sun'iy nafas oldirilgach 10-12 marta kukrak qafasi bosiladi.

4. Zararlanganda birinchn tibbiy yordam ko`rsatish

Zaharli kimyoviy moddalar kishi organizmiga nafas olish yo'llari, teri va ogiz orqali ta'sir etishi mumkin. Zaxarlanishning tashqi belgilari kimyoviy moddalarning zaharlilik xususiyatiga bog'liq Ko`pincha zaxarlanishda oshqozoi og'rishi, qayd qilish, muskullarni ixtiyorsiz qiskarishi, bosh og'rig'i, umumiy kamdarmonlik, xushdan ketish kabi xolatlar kuzatiladi.

Zaxarlanganda birinchi navbatda zaxarli moddalar ta'sirini bartaraf etish, jaroxatlangan shaxsni siqib turgan kiyimlarini echish, toza xavoga olib chikish va vrachga xabar berish lozim.

Agar zaxarli modda ogiz orqali oshqozonga tushgan bo`lsa kaliy permanganat ("margantsovka")ning iliq suvdagi kuchsiz eritmasidan bir necha stakan ichirish va kayd qildirish (2-3 marta) kerak. YOki 1-2 osh qoshiq suyuk magneziyni bir stakan suvga solib ichirish kerak. Qorinda kattik ogriq bo`lsa isitkich ("grelka") ko`yish kerak.

Agar zaharln modda teriga tushsa, uni yumshoq material bilan artib tozalab, suv bilan yuvib, ichimlik sodasining 2% li eritmasi yordamida ishlov berish kerak.

Zaxarli gazlar masalan uglerod oksidi, atsetilin, benzin bug'i va boshqalar kishi organizmiga nafas olish yo'llari orkali ta'sir etsa bosh og'rig'i, qulqoqda shovqin, bosh aylanishi, qayd qilish, ko`ngil aynishi, nafas olish og'irlashishi, ko`z qorachig'i kengayishi, hushdan ketish hollari yuz berishi mumkin. Bunday vaqtarda zaharlangan kishini toza havoga olib chiqib, kislorodli yostiqdan kislorod berish kerak. Nafas olishi sezilmaganda esa sun'iy nafas berish zarur. Zaharlangan shaxsda kuchli yutal kuzatilsa novshadil spirt hidlatish, ichimlik sodasi ko`shilgan sut, achchiq shirin choy berish, agar iloji bo`lsa ko`krakga "gorchichnik" qo`yish kerak.

Agar zaxarli modda ko`zga tushsa bir stakan suvga bir choy koshiq soda solib ko`zni yuvish lozim.

5. Singanda, bo`g'imlar chiqqanda, paylar cho`zilganda birinchi yordam ko`rsatish

Sinish, chiqish yoki pay cho`zilishi singan joyning notabiyy xolda egilishi, bo`g'imning shishishi va og'riq paydo bo`lishi orqali bilinadi. Bunday xollarda birinchi navbatda shikastlangan kishiga tinchlik berish va shikastlangan joyga sovuq bosish kerak.

Singan yoki chiqqan qo'l oyoqlarga taxtakach faner yoki karton ko`yib bog'lash tavsiya etiladi. Taxtakach ko`yishda uning bir uchi tos suyagidan yuqori bo`lishi, ikkiichi uchi esa oyoq tovonida bo`lishi kerak. Qovurg'a suyagi singanda yo'talganda, nafas olganda va xarakatlanganda og'riq paydo bo`ladi. Bunday vaqtida ko`krak nafas chikarish vaktida bint bilan kattik qilib bog'lab qo`yiladi.

Lat egan joyga sovuklik ko`yib keyin artish, yod surtish yoki issik kompress qo`yish taqiqlanadi. CHunki bular og'riqni kuchaytiradi. Pay cho`zilganda ham lat eyishidagidek yordamlar ko`rsatiladi.

Boshning lat eyishi natijasida miya chayqalishi, bosh suyagining sinishi kabi xolatlar kuzatilishi mumkin. Miya chayqalgan xollarda ko`pincha bosh og'rig'i, nafas siqilishi va ko`ngil aynish xolatlari xam uchraydi. Bosh suyakning singanini kuloklar va og'izdan qon ketishi orqali bilish mumkin. Bu xolatlarda jabrlanuvchi hushsiz xolatda bo`ladi. Vrach kelishiga qadar lat sgan joyga sovuq, ya`ni muz ko`yib sovuq xolatda ushslash kerak.

9.1. - Rasm. Suyak sinishi turlari, immobilizatsiyani ta'minlash vositalari va usullari

6. Kuyganda birinchi yordam ko'rsatish

Kuyish termik, kimyoviy va elektrik bo'lishi mumkin. Ular og'irlilik darajasiga ko'ra 4 darajaga bo'linadi: 1-darajali kuyishda teri qizarib, shishadi; 2-darajali kuyishda suv pufaklari hosil bo'ladi; 3-darajali kuyishda teri jonsiz, ya'ni sezish qobiliyatini yo'qotgan holda bo'ladi; 4-darajali kuyishda –teri qorayadi, muskullar va suyak shikastlamadi, kurib qoladi.

Termik va elektrik kuyishda kuygan joyga qo'l tegizish, maz, yog, ichimlik sodasi surtish, yopishib qolgan kiyim parchasini yulib olish, hosil bo'lgan pufaklarni yorish mumkii emas. Birinchi darajali kuyishda kuygan joyni sterillangap bog'ich bilap bog'lash kerak. Tana og'ir kuyganda kuygan kishini toza choyshab bilan o'rash, choy ichirish va vrach kelguncha tinchlik berish kerak.

Agar kuygan kishining pul's urishi sekinlashsa 15-20 tomchi valer'yanka ichirish kerak. Kuygan yuzni sterillangan marli bilan yopib qo'yish kerak.

Ko'z kuyganda 1 stakan suvga 1 choy koshiq bor kislotasi solib, sovuq xolda ko'zga bosish kerak.

Kimyoviy kuyish oqibati ko'pincha kuydiruvchi kimyoviy moddani ta'sir etish vaktiga bog'liq bo'ladi. Shu sababli bunday kuyganga birinchi yordam ko'rsatishda dastlab ushbu modda kontsentratsiyasini va ta'sirini susaytirish lozim. Buning uchun kislota yoki ishqor ta'sir etgan joy 15-20 minug toza suvda yuvilishi kerak. Agar kuyish kislota ta'sirida bo'lsa bir stakan suvga bir choy qoshiq ichimlnk sodasi, ishqor ta'sirida bo'lsa bir stakan suvga bir choy qoshik bor kislotasi solingan eritma bilan bog'ich namlanib bog'lanishi kerak.

7. Qon ketganda birinchi yordam ko'rsatish

Jaroxatlanib yaralangan joyni ifloslanishi, yarani suv bilan yuvish, maz surtish, yaradan qonning qotganlarini olib tashlash va unga tuproq, qum qo'yish mumkin emas. Birinchi yordam ko'rsatuvchi shaxs dastlab ko'lni tozalab yuvishi yoki barmoklarini yod bilan artishi kerak.

Y Araga material qo'yishda unga dastlab yod tomizish lozim. Y Araga qo'yiladigan materialdagi yod o'rni yaradan katta bo'lishi kerak. Y Arani bog'lashdan oldin uning atrofini tozalash va yara atrofiga yod surtish zarur.

Qon ketishini bog'lab to'xtatish mumkin. Agar qon kuchli ketsa kon oqayotgan joyni ta'minlovchi tomirlarni jgut (maxsus bog'ich yoki tasma) bilan bog'lash lozim. Jgut bog'langan joyda pul's urishi mayjud bo'lsa, u noto'gri bog'langan xisoblanadi. Bunday xolda jgutni echib olib, qaytadan kattikrok qilib bog'lash kerak. Jgut bog'lashdan oldin bog'lanadigan joy yumshok materiallar bilan o'ralishi lozim.

Bog'langan jgut 2 soatdai ortik turmasligi zarur. Jgut bog'langandan so`ng 1 soat o`ttach, uni 10-15 minut sekin bo`shatish kerak. Bunday holda yaraga kon keladigan arteriya qon tomirini barmoq bilan bosib turish lozim.

Ichki qon ketish juda xavfli hisoblanadi. Uning belgilari: pul'sningsekinlashuvi, kamdarmonlik, bosh aylanishi, rang oqarishi, kuchli suvsash, xushsiz bo`lib kolish. Bunda dastlab, jaroxatlangan kishiga to`liq tinchlik bsrish va jaroxatlangan joyga sovuqlik qo`yish kerak. Suv berish mumkin emas.

Agar burundan kuchli qon ketsa, boshni sekin orqaga o`girib qansharga sovuq bosish va burunga vodorod peroksidning 3% li eritmasida namlangan paxta yoki marli tikish lozim.

9.2.-Rasm. Qon oqishini to`xtatish va jarohatga bog'lam qo`yish

Issiq yoki quyosh va sovuq ypganda birinchi tibbiy yordam Issiq yoki quyosh urishi natijasida ko`qqisdan kamdarmonlik, bosh og`rig'i, qayd qilish xolatlari kuzatiladi. Buning uchun dastlab jaroxatlangan kishini toza havoli soya joyga olib borish, siqib turgan barcha kiyim-boshlarni echish, boshga va ko`krakga sovuq ko`yib bog'lash, nashatir spirt xidlatish va 15-20 tomchi valer'yanka ichurish tavsiya etiladi. Agar nafas olish va pul's urishi sezilmasa, sun`iy nafas berish va yurakni massaj qilish lozim.

Badan muzlash xolatlari. Bu xollarda birinchi navbatda qon yurish yo'llari katga zarar ko`radi, shuning uchunbirinchi o'rinda qon yurishini ta'minlash kerak. Buning uchun muzlagan joy quruq mato yoki rumolcha yordamida qatgiq ishkalanadi. SHuni ta'kidlash kerakki, bunday holda qor bilan ishqalash man etiladi. Keyin issiq narsa bilan bog'lab qo`yish kerak. Muzlab qolgan barmoqlar yoki oyoqdarni xona haroratidagi iliq suvga solish, keyin esa sovuk egan joyni spirt yokiodekalon surtib bog'lab qo`yish mumkin. Agar muzlagan joyda pufakchalar hosil bo`lsa ishqalash man etiladi va bemor darxol kasalxonaga joylashtirilishi lozim.

Suvga chukkyanlya birinchi yordam

Suv ombori, kanal va shu kabi gidroinshootlarda ishlovchi xodim, suza bilishi, eshkak esha olishi, qayiqni boshqara olishi kerak. SHu bilan bir qatorda cho`kkani odamni qutqarib, birinchi yordam ko`rsatishni ham bilishi zarur. Suvga cho`kayotgan kishiga yordam berish uchun iloji boricha uning orqa elkasi tomonidan kelib sochidan yoki kiyimda bo`lsa uning elkasidan tortib suvdan chiqarish zarur. Agar cho`kayotgan kishi qutkarayotgan kishi xarakatiga xalaqit bersa, unda qutqarayotgan odam bu holatdan tezroq kutulib, yordamni davom ettirishi kerak.

Suvdan chiqarib olingan kishini terisi ko`karib, tomirlari shishgan bo`lsa, qutqarilgan kishining boshini ko`kragidan past qilib, qorni bilan yordam berayotgan kishining bukilgan

tizzasiga yotkiziladi. So`ngra barmoqqa dastrumol yoki toza doka o`rab uning og`zi va tomog`i begona narsalardan tozalanib tashlanadi. Keyin orqa elkasi tomondan ikki kurak o`rtasi bosiladi, shunda o`pka va oshqozonga tushgan suvlar tashkariga chiqishi kerak. Bu ishni tezda amalga oshirilmasa cho`kkani odam ichidagi suvlar 4-5 minutdan keyin konga o`tib u xalok bo`lishi mumkin.

Agar suvdam kutqlirlgan kishinimng terisi oqargan bo`lsa, uning nafas yo`llariga suv kirmaganligini bildiradi. Bunday holda zudlik bilan sun`iy nafas berish va yurak uqlanishi zarur.

Nazorat savollari

1. Vrachgacha birinchi tibbiy yordam deganda nimani tushunasiz?
2. elektr tokidan jaryuhatlanganda qanday tartibda birinchi yordam beriladi?
3. Zaharlanganda qanday tartibda birinchi yordam beriladi?
4. Singanda bo`g`imlar chiqqanda, paylar cho`zilgandachi?
5. Kuyish necha darajaga bo`linadi, kuyganda qanday birinchi yordam beriladi?
- b.Qon ketganda kanday taptibda yordam beriladi?
- 7.Issik, kuyosh yoki sovuq o`rganda qanday tartabda yordam beriladi?
- 8.Suvga cho`kkanda. Tuproq ostida qolganda kanday-tartibda yordam beriladi?
- 9.Ilon va zaxarli hashoratlar chakkanda kanday tartibda yordam beriladi?
- 10.Sun`iy nafas berish va yurak massajn kanday tartibda